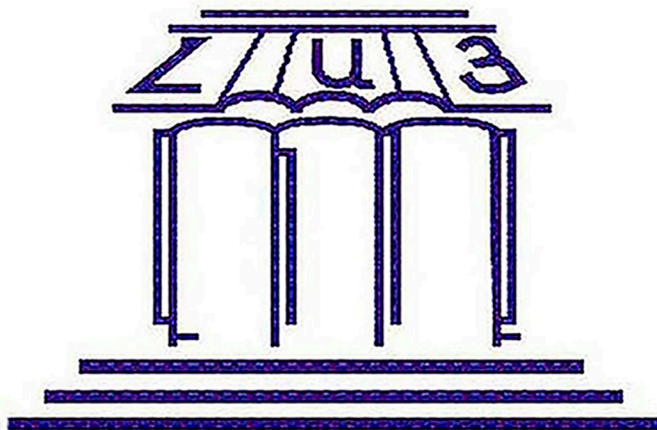

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
նշ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

9462

891.99

2-83

87

US. ԶՈՐՅԱՆ

ՑԱՆԿԱՊԱՏ

891.99

2-83

891.99

9-83

ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ

ՑԱՆԿԱՊԱՏ

(ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐ)

ՀԱՏՈՐ II

ԵՐԵՎԱՆ — 1923

28807-к2

11479-87

Հանրապետության տարածքի վարչարարական

Այս ժողովածուն լույս ախտի տեսնելիս համարվում է «Տխուր մարդիկ» հետ միասին, 1918 թ., փորձելու մի տարբերակով, ինչպես դա յերևում է ինքի I հատորի առաջաբան-ընթացիկում հղվածից: Սակայն զանազան հանգամանքներ արգելք չեն դրան դրան: Այժմ նրա տարածվումը եւ մասամբ առաջին հատորը ամբողջացնելու նպատակով: Ուրիշ խոսքով, սա մի ուշացած պարտք է, փոր տրվում է հինգ տարի հետո:

Ներքև հատորում ամփոփված նովելները գրված են 1914—1918 թ.: Այս ժամանակահատվածում տալագրել են յնով ուրիշ պատմվածքներ, փորնեց բովանդակությունը, սակայն, լինելով պատմաբանական որերի կյանքը— չեն տեղավորում այս գրքում: Դրանք յնով հեղափոխության շրջանից առնված պատմվածքները կազմելու յնն են յերրորդ գիրքը: Այս նկատմամբ է ահա, փոր մի քանի, սյուզետն ունվանված, պատմաբանական պատմվածքներ, փոր պիտի մտնելյին այս ժողովածուն (տես I հատորի նայաը) տեղ չեն գտել այստեղ:

Ավելորդ չեն նամարում նիշել յնով այն, փոր I հատորի առաջաբանում հիշված մի յերկու պատմվածք նույնպես չեն մտնում այս գրքի մեջ այն պատճառով, փոր մի քիչ կաղում են գեղարվեստական կողմից:

1923. 25/VI

Ս. Զ.

2003

ՀԱՆԵՍԸ

Գլուղի յերեխաները լողանում էին գետում:

Մերկ մարմիններից կազմված նրանց խումբը քարձրացրել էր անասելի աղմուկ. ձիչ, կանչ, սուլոց— խանոփել էին իրար: Մեկը նրանցից յերգում էր ջրի մեջ, մյուսը՝ քրքջում քարափին նստած, մի քանիսն իրար հընդելով ջուրն էին նետվում աղաղակելով կամ ջուր ցանում միմյանց վրա... Ու ամբողջ գետն ու գետափը թնդում էր նրանց չարաճճի, անհանգիստ աղմուկից: Իսկ մոտիկ անտառը արձագանք էր տալիս նրանց հաղար ձևերով, այնպես վոր հեռվից լսողը պիտի կարծեր, թե ինչ-վոր մեծ գործ է կատարվում ձորում և վոչ թե յերեխաներ են լողանում:

Լողացողներից բավական հեռու, նրանց աչքից անտես, գետափին մեն-մենակ նստել էր այբի Նազոյի վորդի փոքրիկ Հանեսը, մոտ ութ տարեկան մի տղա, և ձեռքը ծնոտին՝ միտք էր անում:

Նա սաստիկ, սաստիկ տխուր էր:

Նրան տեսնողը կարող էր կարծել, թե նա կամ ամառն է կտրել տանը, կամ փող է կորցրել խանութի ճամբին, ու այժմ մտածում է՝ ինչպես անի, վոր մայրը չիմանա: Կարելի էր կարծել նույնպես, վոր մայրը վրեժ է բանի համար ծեծել և նրան և սոված շաւրս արել անից: Վորովհետեւ նրա մանկական դեմքի վրա յերեւում էր այնպիսի մառհդուլ թյուն, վոր նրան տեսլիս էր հասակավորի տեսք, իսկ նրա հաստ, կեռա-

սի պէս կարմիր շրթունքները շուտ-շուտ ծափում էյին անշնորհք կերպով, և նա քիչ էր փութում լաց լինի:

Նրա այս դրութիւնն, իհարկէ, առանց պատճառի չէր:

Քիչ առաջ, լողանալուց հետո, վերի թաղեցի յերկու աղա, ուրիշ շատ աղաների մօտ, վատ-վատ խոտքեր ասին Հանեսին: Նրանք հայհոյեցին Հանեսի մեռած հորը և ծիծաղելով հայտնեցին, վոր Հանեսի մայրիկը սիրեկան ունի, և այդ սիրեկանն էլ, իբր թէ, անտառապահ քեռի Ոսեփն է... Նրանք ասին և մի ուրիշ բան. իբրեւ թէ Հանեսի հայրիկին էլ սպանել և քեռի Ոսեփը, և սպանել և նրա համար, վոր մայրիկի սիրեկանը դառնա... Այս բոլորն ասելուց հետո աղաները լեզուները հանելով ծաղրեցին Հանեսին: Նրանք այս ամենն արին նրա համար, վորովհետեւ Հանեսը իր շվին (վոր նվիրել էր քեռի Ոսեփը) չավեց նրանց ամեկու. չավեց, քանի վոր աղաներն իրանց թաղեցի չեցին. չէ՞ վոր կարող էյին փախցնել, ջուրը քցել կամ կտորել, հետո ո՞վ կարող նրանցից շվի ստանալ... Բայց աղաներն էլ տեսնելով վոր Հանեսը շվին չի տալիս, այդպէս վատ խոսքերով վատ բաներ ասին նրան:

Յեւ այժմ գետափին նստած, Հանեսը մտածում էր աղաների ասած խոսքերի վրա ու մտքում շուտ-շուտ հայհոյում նրանց:

Նրա առջևից շարունակ վազում էր փոքրիկ գետը, վորի մյուս ափին, ուղիղ Հանեսի դիմաց, նստած էյին մի խումբ սաղեր. մի քանիսը նրանցից գլուխները զրել էյին թևերի տակ ու քնել, իսկ մյուսները զիք ննջում էյին: Սաղերից քիչ հեռու արածում էյին յերկու հորթ՝ թօկը վզներին, իսկ վերեւ, ուրիշ աղաների հետ միասին, լողանում էյին և վերի թաղեցի այն յերկու աղան, վոր քիչ առաջ ծաղրեցի Հանեսին:

— Շան լակոտներ, ասում էր Հանեսը մտքում. — հազիր ձեր մերը սիրեկան ունի...

Նա գիտեր, վոր սիրեկանը վատ և ամոթ բան և սիրեկանը նա յի, վոր աղջիկ և փախցնում: Սիրեկան ունեցող աղջկան վատ անուն են տալիս, անիծում են, հայհոյում... Բայց իր մայրիկը հո այդպէս չի, մտածում էր Հանեսը: — Նա հո աղջիկ չի, վոր սիրեկան պահի... Յեւ նա լսածով հիշում է, թէ ուրիշ սիրեկան ունին իրանց գյուղում: Սիրեկան ունի հացթուխ Մարանի աղջիկը, Տերտերանց Աշխենը... իսկ իր մայրիկը յեթե սիրեկան ունենար, հապա այդ սիրեկանը նրան չէր փախցնի... Ո՛ր, Հանեսը լավ և հասկանում աղաների միտքը. նրանք այդ տսին իրան բարկացնելու համար (ինչպէս մի անգամ գող Մարգարիտն ասով մայրիկին բարկացնելու համար). ասին, վորովհետեւ շվին չավեց վոր ամեն... Տղաների մյուս խոսքերը նույնպէս Հանեսին թվում էյին դիմամբ ասված. ինչպէս թէ իր հայրիկին սպանել և քեռի Ոսեփը, վոր մայրիկի սիրեկանը դառնա... Սուտիկ լակոտներ... Քեռի Ոսեփը այնքան լավ մարդ է, ինչու պետք է այդպէս բան անել... Քեռի Ոսեփը այնպէս և սիրում իրան, և ամեն անգամ, յերբ գալիս և իրանց տուն, հետը միշտ չամիչ, կանֆետ ու խնձոր և բերում իրա ու մայրիկի համար, կամ յերբ ինքը ջրում և նրա ձին, խոտ տալիս, քեռի Ոսեփը կոպեկ-նէր և բաշխում իրան, նստեցնում և ձիուն... Բա եղպիս մարդը կը սպանէր հայրիկին... Վա՛յ ձեր գլխին: Վերջին խոսքերն արտասանելով, Հանեսը նայեց աղաների կողմը: Այնտեղից դարձյալ լսվում էյին բարձր ծիծաղի ձայներ: Տղաներն առաջվա պէս աղմկելով լողանում էյին:

Հանեսը նորից մտածմունքի մեջ ընկավ:

Մորից նա լսել էր, վոր քեռի Ոսեփը հայրիկի ընկերն է. նրանք միասին յեղել են անտառապահ. դրա համար էլ քեռի Ոսեփը շուտ-շուտ իրանց տուն է գալիս ու հետը բաներ բերում:

Բա վոր նա սպանած լիներ հայրիկին՝ իրանց տուն կգնար, մտածում էր Հանեսը. կամ մայրիկը նրա համար ձվածեղ կաններ ամեն գալով... կամ յեթե նա է սպանել հայրիկին, բա ինչո՞ւ նրան չեն բռնում. չե՞ վոր մարդ սպանողին բանտ են դնում... ինչպես, ա՛յ, Աշոտի հորը... Համա քեռի Ոսեփը եղպես բան վոչ արել է, վոչ էլ բռնեն... Տղաներն եղ բոլորն ախն իրան հաքացնելու համար...

Յե՛վ Հանեսն ախոսաց, վոր հայրը վողջ չէ: Ա՛խ, յեթե նա կենդանի լիներ, մտածում էր Հանեսը, շատ լավ կլիներ. էլ վոչ մի տղա չեր համարձակվի ծաղրել ու ծեծել իրան. նրանից բոլորը, բոլորը կվախենային... Յեթե նա կենդանի լիներ, մայրիկն ու ինքը գողերից ու սատանաներից չէյին վախենա գիշերը, և նա իրա ու մայրիկի համար լավ-լավ շորեր կառներ... Բայց ախ- ո՞հ... մայրիկն առում է, հայրիկին սպանել են այն Ժամանակ, յերբ Հանեսը մի տարեկան է յեղել...

Հոր մասին լսածները և մորը հիշելով, Հանեսն սկսեց լաց լինել: Ստացած վերավորանքը ճնշում էր նրա սիրտը և նա ամբողջ մարմնով դողում էր խուլ հեկեկանքից... Այդ բույեյին հորթերն ու սագերը թը- վում էյին նրան այնքան բախտավոր, վոր վոչ վոր չե՞ վերավորում նրանց...

Մի քանի բոլակ նա, ամեն ինչ մոռացած, լալիս էր առանց շուրջը նայելու, յերբ հանկարծ տղաների ձայնը սթափեցրեց նրան:

— Հը՛, աղա՛, տալիս ես, թե չե, տալիս մեկը նը-
րա յետեից:

Հանեսը վախեցած յետ նայեց: Նրա մոտ կանդ- նած էյին դարձյալ վերի թաղեցի յերկու տղան: Ին- քանք մոտ տասերեք-տասչորս տարեկան պատանիներ էյին արևից սևացած դեմքով, անհամաչափ ու կեղ- տոտ շորերով: Նրանցից մեկի (վորի յերեսը չեչոտ էր) գլխին կար ուսս գինվորի սպիտակ գլխարկ, վորն իր մեծությամբ ծածկում էր նրա աչքերն ու ծոճակը, իսկ մյուսի գլխին մի մաշված սև փափախ էր: Մրանց աեսնելուն պես՝ Հանեսը վեր թռավ տեղից և, նրանց պատասխանելու փոխարեն, լացը դապելով, յերկու ձեռքով չվին սեղմեց վերնաշաղկի տակ:

Փափախավոր տղան մոտեցավ նրան:

— Տուր, ածենք, տալիս նա:

— Տալիս չեմ, ճչաց Հանեսը գողացող, բայց վճռական ձայնով:

— Տալիս չե՞ս...

— Չե՛:

Փափախավոր տղան կանդ տռավ, անթաթ աչ- քերով մի վայրկյան գնեց Հանեսին փառքից գլուխ և լուռնցքը թափ տվեց.

— Դե լավ. յես քեզ կառեմ...

Իսկ սպիտակ գլխարկավոր չեչոտ տղան ավե- լացրեց.

— Դե տար մորդ սիրեկանին տուր, թող նա ածի, մերդ պարի:

Ու յերկուսը միասին բարձր-բարձր ծիծաղեցին: Հանեսը չհամբերեց:

— Հազիր ձեր մերը սիրեկան ունի, բացտկան- չեց նա.— շան վորդիք...

Տղաները չվերավորվեցին նրա խոսքերից և այս անգամ քրքջացին ավելի բարձր ու չար ծիծաղով: Այդ ժամանակ Հանեսն զգաց, վոր ինքը փոքր ու ան-

ուգնական և այդ մեծ տղաների առաջ: Յեւ հարաւոր-
թյունից ջանաց դասել իր արտաւարքը, բայց չկարո-
ղացավ պահել իրան ու հեկեկաց շնչասպառ, ուսերը
ցնցող հեկեկանքով: Նա ուզում էր հայհուլել տղանե-
րին, բայց ձայնը կորչում էր բերանում:

Տեսնելով իրանց հակառակորդին անդոր ու խեղճ,
տղաները հաղթողի գոռով վեհանձնությամբ թողին
նրան ու հեռացան ծագրելով:

— Դե լավ, լավ, լաց մի լինի եղպես, մօրդ սիրե-
կանը կանգնեա կտա քեզ...

Նրանց գնալուց հետո, Հանեսը յերկար մնաց
գետափին, իր լսածների վրա մտածելով, և այն ժա-
մանակ միայն, յերբ նկատեց վոր արեն արդեն ան-
ցել և անտառի մյուս կողմը, իսկ սագերն ու հորթե-
րը գնում են տուն, ինքն էլ գնաց տուն:

Տանը նա վռչինչ չառաց, վորովհետեւ գիտեր,
յեթե մայրը իմանա, վոր ինքը գնացել և լողանա-
լու և կռվել և տղաների հետ, ամենից առաջ իրան
պիտի ծեծեր: Դրա համար էլ բան չխոսեց:

Բայց և այնպես ստացած վիրավորանքն ու իմա-
ցած նորությունը հանդիստ չէին տալիս նրան:

* *

Հանեսի քույրը չի տանում:

Անկողնի մեջ պառկած՝ մեկ նայում նա խրճիթի
մուկ ոճորքին, մեկ մօրը, վոր սեղանի մոտ նստած
գուլպա և դորժում: Մայրը կարծելով թե Հանեսը քը-
նած է, յերեսը դարձրած, ձեռնալամպի լույսի տակ
գործում և գուլպան ու հեռն էլ գնդնում. չի հասկա-
ցվում՝ յերգ և ասում, թե խուլ վողը և անում... Հա-
նեսը նայում է մօր թիկունքին և ուզում է խոսել
նրա հետ: Նա այնքան բան և ուզում իմանալ մօրից՝

Նա ուզում է հարցնել հայրիկի մասին, քեռի Ոսեփի
մասին և այն մասին, թե ինչ բան է իսկապես սիրե-
կանը: Թեև լսել է, վոր հայրիկին սպանել են զա-
չաղները, վոր քեռի Ոսեփն իր հայրիկի ընկերն է և,
վերջապես, թեև գիտի, վոր սիրեկանը աղջիկ
վախցնող մարդ է, բայց կամենում է այդ ամենը
հաստատ իմանալ նորից: Յերկար ժամանակ նա տա-
տանվում է—խոսել, թե վոչ. բայց, վերջապես, չի
համբերում և դառնում է մօրը:

— Մայրիկ, հայրիկին յե՞րբ են սպանել...

Մայրը յետ և դառնում զարմացած:

— Դու զարթո՞ւն ես, ագան, բացականչում է նա—
եղ ինչո՞ւ չես քնում:

Հանեսի քույրը չի տանում:

— Բա միտդ բան ընկավ, թե յերազ տեսար, վոր...

— Ձե, մայրիկ, ասում եմ—հայրիկին յե՞րբ են
սպանել:

Մայրը մտածմունքի մեջ է ընկնում:

— Յերբ դու ծիծ էլիր ուտում, ասում է նա ծանր:

— Ղաչաղներն են սպանել, թե ուրիշ մարդիկ...

— Ինչի՞ց է հարկալոր վոր, հարցնում է մայրը
նորից յետ դառնալով:

— Հեչ, հարցնում եմ...

— Ղաչաղները,—ասում է մայրը, գլուխն որո-
ւելով.—զաչաղները...

Հանեսը լուծ է մի փոքր, մտածում է, վոր տը-
ղաներն ուրեմն սուտ ասացին, թե քեռի Ոսեփն է
սպանել... Իհարկե զաչաղներն են սպանել... և նա
մտածում է, թե ինչպես սպանած կլինեն, ու նորից
դառնում է մօրը:

— Մայրիկ, իսկ հայրիկն էր մեծ թե քեռի Ո-
սեփը:

— Հայրիկը, իհարկե, հայրիկը...

«Դե վոր հայրիկը մեծ եր, մտածում ե Հանեսը, — ել քեռի Ոսեփն ինչպես կարող եր սպանել նրան»... Նա լուում եր դարձյալ. նորից նայում ոճորքին ու մորը և ամաչում ե հարցնել, թե ինչ ե սիրեկանը... Բայց նա այնպես ե ուզում իմանալ այդ բանը. դա ամեն բանից ավելի ե հետաքրքրում նրան, և նա մտածում ե, վոր մայրը, անշուշտ, կբացատրի իրան, յեթե հարցնի:

— Մայրիկ, խոսեց նա այս անգամ զսղացող Հայնով. — ինչ բան ե սիրեկանը.

Մայրը յետ դարձավ արագ և Հանեսի յերեսին նայեց:

— Ի՞նչը, հարցրեց նա անհանգիստ, կործանական ջանքերին չհավատալով:

— Սիրեկանը, — կրկնեց Հանեսը վախով:

Մայրն ավելի թեքվեց նստած տեղը, վոր ավելի լավ տեսնի Հանեսի դեմքը: Լամպի լույսն ընկավ Հանեսի յերեսին: Վորդու դեմքը դայրացրեց մորը:

— Լիբր. դրա համար ես սաղ որը լակոտների հետ ման գալի, ճչաց նա, — լավ բան հո չես սովորի, հոգիս եզ գլուխդ...

Ու սկսեց անիծել:

Հանեսը վախեցած գլուխը կոխեց վերմակի տակ ու հուշ յեկավ գոգության մեջ բռնվածի պես: Այժմ նա գտնում եր, վոր սիրեկան ասածը շատ վատ բան պետք է ինի, յեթե վոչ մայրիկը այդպես չեր բարկանա...

Այս մտածմունքներով ել քնեց:

Նրա բունը շատ անհանգիստ եր: Յերազում տեսնում եր գետում լողացող տղաներ, հորթեր և սագեր: Սագերից մեկը վիզը յերկարած՝ ուզում եր կծել իրան, բայց նա փախչում եր հեռու, հեռու...

* * *

Յերեք որ եր Հանեսն այլևս չեր գնում դեռ լողանալու: Չեր գնում վոչ թե մոր յերկյուղից, այլ նրա համար, վոր վախենում եր հանդիպել վերի թաղեցի տղաներին: Այժմ նա մենակ նստում եր իրանց հավանոցի կտերը և շվի ածում անկանոն ձայներով կամ խաղում իրանց հարեան Մարտինի աղջկա՝ փոքրիկ Վարսոյի հետ: Մանր քարերից նրանք շինում էին փոքրիկ տնակներ և դրանց բաժանում առանձին մասերի. մեկը ապրելու տունն եր լինում, մյուսը՝ հացատունը, յերրորդը՝ գոմը: Գոմում կապում էին մատնաչափ փայտե կովեր, յեղներ ու գոմեշներ: Գոմեշները սև փայտից էին լինում, կովերն ու յեղները՝ կարմիր կամ սպիտակ: Իսկ հացատունը թխում էին կավի խմորից պատրաստած հաց: «Յնամի վարսո, լավ մտիկ արա, հացը կերվի, — ասում եր Հանեսն իր ընկերուհուն. — Վոյ, ծուխը քոռացրեց ինձ»... Յերեսին ել որը միքանի անգամ նա բարձրանում եր իրանց բարդի ծառը՝ կաշաղակի բունը տեսնելու. բայց ամեն անգամ ել դեռ մի սաժեն չբարձրացած իջնում եր ցած, վորովհետեւ այնպես դժվար եր բարձրանալ, և հետո շորերը կճղվեյին, մայրիկը կծեճեր:

Մի որ ել, յերը Հանեսն այսպես բարձրացել եր ծառը, մեկը հանկարծ խփեց նրա մեջքին: Նա ծառը դրկած՝ վախեցած յետ նայեց. քեռի Ոսեփն եր՝ ձիուն նստած, հրացանը ուսին: Նրա փափախի վրա և կրթքին պսպղում էին անտառապանի նշանները: Քեռի Ոսեփը ծիծաղում եր:

— Եդ ի՞նչ բանի յետ, առ, — ասաց քեռի Ոսեփը և մտրակով կամաց խփեց նրա ազդրին:

Հանեսը կարմրատակեց և շտապեց իջնել ծառից:

— Մայրիկդ տանն է:

— Հա, պատասխանեց Հանեսը, ծառից բոլորովին իջնելով, և աշխատեց վերև թռած գոտին ուղղել: Քեռի Ոսեփը, ձին քշելով մտավ բակն ու իջավ: Հանեսը, մոտենալով նրան, հետաքրքրությամբ դիտում էր նրա գրպանները և մտածում, թե ի՞նչ միջոց բերած կլինի իրանց համար: Այդ միջոցին հանկարծ նրա միտն ընկան վերի թաղեցի տղաները և նրանց ասած խոսքերը: Ու մինչ քեռի Ոսեփը ձին կապում էր ծառից, Հանեսը լուրջ դիտում էր նրա դեմքը, և րացանք և նշանները: Նա նայում էր այնպես մտահրաշխ և խորագնին, Վոր կարծես առաջին անգամից և խորապես մտածում: Քեռի Ոսեփն ուներ սև, և րակար, ծայրերը սուր բեղեր, փորրիկ միտք և սև, խուճուճ փափախ: Նա շարունակ ժպտում էր, և Հանեսը նրան նայելով, մտածում էր, Վոր դա իսկի յեւ չէր սպանի իր հորը: Նրան թվում էր, Վոր մարդ տղանոցներն այդպես չեն լինի. մարդ սպանող մարդիկ չեն ծիծաղի...

Յերբ վերջապես քեռի Ոսեփը, ձին կապելով մտավ տուն, Հանեսը հետաքրքրությամբ հետևեց նրան, տեսնելու, թե ի՞նչ կհանի նա գրպանից՝ մայրիկին տալու: Դրա հետ միասին նրան հետաքրքրում էր և այն, թե ի՞նչ պետք է անի նա, Վոր ասում են՝ ուրիշներն է:

Այդ ուր Հանեսն արտասովոր վոչինչ չնկատեց: Մայրիկն էլ ձվածեղ արավ քեռու համար, ուղեց հուս մորթել, բայց քեռի Ոսեփը չթողեց: Չվածեղն ուտելով, նա պատմեց, թե անտառից բանի սալ փայտ է ծախել մի շաբթում և թե ի՞նչպես քեռն փողը միջին կորցրել է ու նորից գտել: Հետո քեռի Ոսեփը այդ ուրն էլ Հանեսին փող տվեց և ղրկեց պո-

պիրտի: Հանեսը գնաց յեկավ, քեռի Ոսեփն ու մայրիկը դարձյալ խոսում էին իրար հետ, այնպես Վոր նա վատ վոչինչ չտեսավ... Հետևյալ անգամը նույնպես, մի շաբաթ անց, յերբ քեռի Ոսեփը նորից յեկավ, և այս անգամ խնձոր բերեց հետը, Հանեսը դարձյալ վատ բան չտեսավ, այնպիսի մի վատ բան, ինչ Վոր տղաներն էին ասում: Յեւ նա ավելի հաստատվեց իր կարծիքի մեջ, Վոր տղաների ասածը սուտ էր միայն. նրանք այդ բոլոր ստերն ասին նրա համար, Վորովհետև ինքը չվին չովեց նրանց... Այո, տղաներն էլ են սուտ ասում, գող Մարգարիտն էլ, յեղրակացրեց նա. ամենքն էլ սուտ են ասում...

Ու վերսկսելով իր խաղերը փոքրիկ Վարսոյի և թաղի մյուս յերեխաների հետ, Հանեսը բոլորովին մոռացավ և՛ տղաներին և՛ նրանց ասածները մինչև այն ուր, յերբ քեռի Ոսեփը նորից յեկավ:

* * *

Հանեսն այդ ուր յերբ չի մոտանա:

Ինչպես միշտ, այդ անգամից էլ քեռի Ոսեփը յեկավ ձիով, հրացանը ուսին: Այդ ուր նա շատ ուրախ էր յերևում. յերբ ձիուց իջավ, հանաքով տպտակեց Հանեսին ու ծիծաղեց: Նա իր հետ բերել էր մի կարմիր կապոց, Վորի մեջ յերևում էին կլոր ու կոշտ բաներ: Հանեսին թվում էր, Վոր դրանք ուտելու բաներ պետք է լինեյին. բայց թե ի՞նչ—դժարանում էր զուշակել, և նրան սաստիկ հետաքրքրում էր, թե յերբ պետք է քեռի Ոսեփը բանա իր կապոցը, Վոր տեսնի ի՞նչ կա մեջը: Բայց քեռի Ոսեփը դանդաղում էր. նա փոխանակ կապոցը բանալու՝ մայրիկին գանգատվում էր Վոր պատրոն չի ճարում իր թվանքի համար:

— Քաղաքում կլինի, ասավ մայրիկը:

— Յեւ ել գիտեմ, կըլի. բայց ո՞վ ժամանակ ունի քաղաք դնալու,—ասով քեռի Ոսեփը և նորից շարունակեց գանգատովել, վոր ուրիշ պատրոն իր թվանքին չի գալիս: Յերկար նա խոսում էր այսպէս, մեկ էլ, հանկարծ դարձավ Հանեսին ու հարցրեց, թե կարո՞ղ ես նա ձեռն համար մի քիչ կանաչ խոտ բերել հանդից. ձին շատ սոված եւ:

— Հը՛, կարա՞ս,—հարցրեց քեռի Ոսեփը:

Ինչու չե՛. Հանեսը կարող ես, բայց յեթե քոխովն ձեծի:

Հանեսն իսկապէս քոխովից չեր վախենում. նա ուղղակի չեր ուզում գնալ, վերապագի տեսնի, թե ինչ կա կապոցի մեջ:

Բայց քեռի Ոսեփը նրան միամտացրեց, վար քոխովն չի ձեծի:

— Յեթե ասես ինձ համար ես, բան չի ասի:

Հանեսը՝ աչքը կապոցին դցած՝ մի բոլակ տատանակեց.

— Գնա՛, անուշ ջան, գնա՛, հորդորեց մայրը, ու թախտի տակից հորթի թուղը հանելով ավեց Հանեսին.— Չկորցնես, — զգուշացրեց նա:

— Լավ խոտ կքաղես, Հանես ջան, ավելացրեց քեռի Ոսեփը, յերբ Հանեսն ակամա քայլերով դիմեց դեպի դուռը:

Տնից դուրս գալով, Հանեսը մտքումը վորոշեց խոտի չգնալ: Նա մտածում էր, վոր իրան հեռացնում են, վորապագի կապոցը թաքուն բաց անեն և, յեթե միջին ուտելու բան կա՝ մենակ ուտեն «Հա՛, վննց չե՛ կերթամ» ասում էր նա ինքն իրան ու բարկացած նստում ձեռն կողմը, վորն այդ բոլակին նրան թվում էր սխերիմ թշնամի, վորի պատճառով պիտի զրկվի ո՞վ գիտե ինչից. յեթե դա՝ այդ ձին չլիներ, իրան դուրս

չեյին զրկի տնից: Բայց նա խոտի չի գնա, թեկուզ ձին սատկի սովից... Ու նա կրկին անգամ մտքում վորոշեց չգնալ հանդը, մինչև վոր Հտեսնի, թե ինչ կա կապոցի մեջ: Միքանի բոլակ մտամոլոր կանգնեց ձեռն մոտ, ապա զգուշ քայլերով մոտեցավ տան դռան և նրա ճեղքից նայեց ներս:

Սակայն ճեղքից ամեն բան պարզ չեր յերևում ուստի Հանեսը վորոշեց գնալ յերթիկից դիտելու, բայց հետո մտածեց, վոր յեթե գլուխը կախի յերթիկից, ներսից կնկատեն իրան: Յեւ մնաց դարձյալ դռան մոտ:

Նրա սիրտը դողում էր շորերի տակ: Դռան ճեղքից նա տեսնում էր քեռի Ոսեփին, մայրիկին, կապոցը, լամպը: Վորքան նա գլուխը մոտեցնում էր ճեղքին, այնքան ավելի պարզ էր յերևում ներսը:

Քեռի Ոսեփը հրացանը ձեռին նստել էր տախտի վրա, իսկ մայրիկը նրանից մի քիչ հեռու գուլպա յերանում: Նրանք ելի խոսում էին իրար հետ:

— Եսքան ժամանակ ես վճրտեղ եյիր, ասում էր մայրիկը քեռի Ոսեփին:

— Ո՞վ ե իմանում. դեռ ու դեն ման էյի գալիս, ճլմկոտում էր քեռի Ոսեփը:— Շան վորդիք մերին կտրում են, գողանում, սկի աչք չեմ թափում... Են որն ել մին ըռնեցի, ուզում էր կացնով խփել, շան վորդին...

— Վա՛յ, զարմացավ մայրիկը.— հետո՞...

— Հետո ել ինչ. թվանքը վոր դռին դեմ արի, կացինը ցած քցեց ու փախավ...

Մայրիկը զարմանքից մի կողմ դրեց գուլպան, վոր լավ լսի, բայց քեռի Ոսեփը լոց, մայրիկի յերեսին նայեց ու ժպտաց:

— Ի՞նչ ես վոր, բան ես պատահել, հարցրեց նա:

11779-17

— Ձե, պատասխանեց մայրիկը նորից դուլպան վերցնելով. — բան չկա. հենց հնապեա եմ հարցնում:

Քեռի Ոսեփը նորից ժպտաց:

— Հը՛ ի՞նչ է, կարոտել ես:

Մայրիկը բան չխոսեց:

«Ես ինչո՞ւ չեմ բաց անում» մտածեց Հանեսը, աչքով վորոնեկով կապոցը: Սրտի ուժգին խաղից նրա վոտքերը դողում էին, և նա շուռնչը պահած շարունակում էր դիտել, թե յե՞րբ պետք է, վերջապես, կապոցը բանաւ: Մինչ նա միտք էր անում աշտակ, հանկարծ քեռի Ոսեփը վեր կացավ տեղից և հրացանը դրեց մի կողմ: Հանեսին թվաց, թե նա պատրաստվում է կապոցը բանալու, և ուրախացավ: Բայց նա շուտով հրաժարվեց, յերբ քեռի Ոսեփը նորից նըստեց, այս անգամ մայրիկի կողքին, և դարձյալ շարունակեց խոսել: Նա խոսում էր, հետն էլ բեղերը վորորում:

— Հը, վճնց յես, ասում էր նա մայրիկին.

Մայրիկը ելի չպատասխանեց. իսկ քեռի Ոսեփը ավելի մոտ նստեց նրան:

Հանեսն սկսում էր անհանգստանալ: Այժմ նրա սիրտն ավելի էր դողում և նա պարզ լսում էր սրտի ձայնը աղանջներում ու կրծքի տակ: Կապոցը մոռացած՝ նա անհանգիստ աչքերով հետևում էր քեռի Ոսեփի շարժումներին ու ծիծաղկոտ դեմքին, վոր նըրան թվում էր բոլորովին փոխված: Ի՞նչ է ուղում անել այդ քեռի Ոսեփը, մտածում էր նա, ջանալով աչքը ձեղքից հեռացնել:

Քեռի Ոսեփը նորից մի փոքր էլ մոտեցավ մայրիկին և ինչ-վոր բան ասավ, վոր Հանեսը չլսեց: Մայրիկն այս անգամն էլ չպատասխանեց նրան, բայց ժպտաց: Յեւ յերբ մայրիկը ժպտաց, քեռի Ոսեփն էլ

ժպտաց ու թեքվեց դեպի մայրիկը, ձեռքը գցեց նրա վզով ու... համբուրեց մայրիկի յերեսը...

«Ա՛յ թե ինչ է սիրեկանը» անցավ Հանեսի մտքով, և նա ամբողջ մարմնով սկսեց դողալ: Սաստիկ ցնցումից նրա աչքերն ընկան դռան ձեղքից ու վորբան էլ նա փորձեց ձեղքը դանել նորից, չկարողացավ: Այս բանը սաստիկ զոգուեց նրան, և նրան պաշարեցին վախ, զայրույթ ու կատաղություն, — հայտնի չէ, ու՞մ դեմ: Յեղավ մի բոպե, յերբ նա ուզեց մտնել ներս, բայց վախեցած յետ նայեց: Նրան թվում էր, վոր իր յետև մարդիկ են կանգնած և նույնպես նայում են, թե ի՞նչ է կատարվում ներսը: Բայց յերբ յետ նայեց, տեսավ միայն քեռի Ոսեփի ձիուն, վոր այդ բոպեյին իր ժանգոտ տառմներով կռծում էր ծառի կեղեր: Չիռ տեսն ալիլի գրգռեց Հանեսին. նրան այնպե՛ս տակի թվաց այդ ձին, նրա ժանգոտ տառմները, վորոնց նա պատրաստ էր ջարդել, յեթե կարողանար... Տեսնելով, վոր ձին շարունակում է ծառը կռծել, Հանեսն՝ ամեն ինչ մոռացած, սաստիկ զրգոման մեջ, մոտեցավ նըրան, վոր չթողնի ծառը փխսելու. բայց ձին կարծես բանի տեղ չդրեց Հանեսին և շարունակեց իր գործը: Այդ ժամանակ Հանեսը կատաղեց և սկսեց փայտով հարվածներ իջեցնել նրա գլխին, դնչին, վոտներին...

Ձին ծուլ յեղավ:

Ամեն մի հարվածից՝ նա ձգում էր սանձը, ծառս էր լինում, փնչացնում և վոտքերը դարկում գետին...

— Ա՛յ քեզ, այ քեզ, ասում էր Հանեսը յուրաքանչյուր հարվածի հետ: — Ա՛յ քեզ, է՛լ կըկռծես...

Շուտով, ձիու թիթիոցի վրա, անից դուրս յեկան քեռի Ոսեփն ու մայրիկը:

— Ի՞նչ էս անում, այ տղա, ի՞նչ էս անում, ճչաց մայրը Հանեսի վրա:

Լսելով մօր ձայնը և տեսնելով քեռի Ոսեփի բարկացած դեմքը, Հանեսը ձգեց ձեռի փայտն ու լաց յեղավ: Նա լալիս եր ամոթից ու անդոր բարկությունից... Յեւ մայրն ու քեռի Ոսեփը, առանց հարցնելու, թե ինչ և պատահել, յենթադրեցին, վոր ձին քացի յետվել նրան...

Այդ որը Հանեսը չքացավ հանկարծ:

Մայրը յերկար վորոնեց նրան հարեանների բակում, փողոցներում. հարց ու փորձ արավ թողի յերեսաներին, թե մեկն ու մեկն արդյոք չի տեսել Հանեսին:—Վոչ վոք չեք տեսել... Բայց վերջապես, Հանեսը յեկավ. յեկավ ինքն իրեն, յեկավ այն ժամանակ, յերբ պետք եր քնել:

— Վճրտեղ եյիր, այ տղա, հարցրեց մայրը բարկացած:

Հանեսը լուռ եր: Իր փոքրիկ հասակով տան մեջ տեղը կանգնած՝ նա հոնքերը կիտած, աչքերը հառել եր գետին:

— Քեզ եմ հարցնում, վճրտեղ եյիր, կրկնեց մայրն ավելի զայրացած:

Հանեսը դարձյալ լուռ եր: Նրա շրթունքները դողում եյին ծնկների հետ:

Մայրն առավել բորբոքված մոտեցավ նրան.

— Խոտատեղն եյիր, այ տղա... Ինչո՞ւ չես խոսում. թո՛ղն ռւր ե...

Այս անգամ Հանեսի դեմքը բարակեց ու յերկարեց, և կատարվեց մի բան, ինչ վոր մայրը չեք սպասում:

Հանեսը հեկեկալով փաթաթվեց մօր ծնկներին ու սկսեց լաց լինել: Նա լալիս եր առատ, անդուսալ արցունքներով: Լաց եր լինում ու կրկնում:

— Չեմ ուզում, չեմ ուզում...

Մայրը բան չեք հասկանում:

— Ի՞նչը, այ տղա, թո՛ղ չես ուզում:

— Չեմ ուզում, չեմ ուզում... Յես խոտ չեմ բերի, ասում եր նա լացի և հեկեկոցի միջից:—Չեմ ուզում. թող նա ել չգա, թող չգա մեր տուն... Յես նրա ձիու համար խոտ չեմ բերի...

Մայրը նորից յենթադրեց, վոր ձին քացի յետվել Հանեսին, թե չե ինչո՞ւ համար ե լալիս և այդպիսի խոսքեր ասում:

— Եսոր ձին քեզ քացի տվե՞ց, Հանես ջան,— ասաց նա մեղմ, վորդու գլուխը շոյելով:

Բայց Հանեսը չհանգստացավ.

— Չե, յես չեմ ուզում. թող նա ել չգա...

— Ո՞վ, ո՞վ չգա, Հանես ջան:

— Քեռի Ոսեփը... թող չգա... Ասում են, ասում են... նա յե սպանել յայրիկին:

Յեւ ավելի բուռն ու ավելի անդուսալ հեկեկանքով փարվեց մօր ծնկներին:

Մայրը մնացել եր ապշած...

* * *

Յերկու շաբաթ անց, քեռի Ոսեփը Հանեսին տարավ քաղաք և տվեց կոշկակարի աշակերտ...

Յեւ այդտեղ, այդ անձանոթ ու աղմկալից քաղաքում Հանեսի համար սկսվեց մի նոր կյանք...

ԱՆՀԱՅՏ ԹԵԼԵՐ

Սկսվել էյին տխուր, ձանձրալի յեղանակներ:

Թեև ոգոստոսը նոր էր, բայց լեռնային այդ գյուղում աշունն արդեն ցույց էր տալիս իր բոլոր գույները. անտառը պարուրող կաթնագույն մշուշը յերկկոյից իջնում էր գյուղի վրա և մինչև առավոտ ծածկում նրան իր պաղ, թափանցիկ քողով. հաճախ տեղում էր մանրահատ անձրև, մի աֆիսիսի անձրև, վոր ծակում է մարդու յերեսի մորթը, սարսուռ և ազդում մարմինն և թվում է, թե վոչ վերջ է ունենալու, վոչ վախճան:

Տխուր էր. արեածաղիկները գլխակոր նայում էյին գետին, ծառերն այգիներում թրջված հսկաների պես մնացել էյին համր ու անշարժ, իսկ հավերն անգործ ընկած սայլերի կամ այլ ծածկույթների տակ հավաքված շարունակ քրքրում էյին իրենց փետուրները, վոր գյուղացիների համար նշան էր նոր անձրևի: Գյուղն ամառելու յեկած մարդիկ ման էյին գալիս վերարկուններով, կրկնակոշիկներով և անձրևանոցով: Նախկին գրավիչ ամառանոցն այժմ թվում էր անհրապույր, ատելի, ինչպես թարմութունը կորցրած վաղեմի գեղեցկուհի: Ձանձրույթից շատերը պատրաստվում էյին հեռանալու այդ տխուր ամառանոցից:

Գյուղացի Յերեմի կենվորները նույնպես պատրաստվում էյին քաղաք մեկնել: Դրանք սպիտակահեր, անդավակ ամուսիններ էյին, բայց իրար սիրում էյին

ինչպես նորաստեղծներ. դողում էյին մեկը մյուսի առողջության համար, ճաշին միմյանց մեկնում էյին յուրստ պատառներ, իսկ թեյի ժամանակ միշտ մի ավելորդ կտոր շաքար էյին դրում միմյանց բաժակ, «Թող քաղցր լինի» ասելով: Նրանք յերևանցի էյին. իրենց ասելով ունեյին սեփական տուն, խանութներ և խաղողի մի այգի: Յեղանակի պատճառով նրանք էլ շտապում էյին շուտով հեռանալ: Սակայն յերկու որ էր արդեն, վոր նրանք իրենց իրերը կապկպած, սրբապարտի սպասում էյին, թե Յերեմին ու իր կինը ինչ պատասխան պիտի տան իրենց առաջարկին: Բանը նրանումն էր, վոր այդ անդավակ ամուսինները ցանկություն էյին հայտնել Յերեմին ու իր կնոջը—վորդեգրել նրանց հինգ աղջիկներից մեկին, ամուսնացնել նրան և իրենց ամբողջ կարողությունը կտակել նրա գլխին: Բայց ահա յերկու որ էր գյուղացի ամուսինները չէյին կարողանում նրանց պատասխան տալ: Յեվ ծեր ամուսինները, անխուսափելի շալերն ուսիրին, շարունակ դուրս ու ներս էյին անում պատասխան ստանալու հույսով: Իսկ գյուղացի ամուսինները պատասխան տալ չէյին կարողանում, վորովհետև դժվարանում էյին վճռել իրենց համար այդ անսովոր խնդիրը: Քաղաքացիների առաջարկը սկզբում նրանց թվաց շատ անրնական, նույնիսկ անգութ, բայց հետո գտան, վոր այդ բանը կարող է և բախտավորեցնել իրենց դավակներից մեկին և թեթևացնել իրենց ծախսը. չէ՞ վոր իրենք ծայրը ծայրին չեն հասցնում. թեև մարդը յերկրագործական աշխատանքներից դուրս, սայլով միշտ սպրանքի բեռներ և կրում կայարանից գյուղ և գյուղից կայարան, իսկ կինը գրեթե ամեն որ մանած և անում գյուղի ունեւորների համար, բայց շատ բան դարձյալ պակաս է մնում: Չի ոգնում և այն:

վոր ամառները, յերբ տավարը դուրսն է կապվում, նրանք գոմում տեղավորվելով, ունեցած յերկու սնն-
յակը տալիս են քրեհով: Վոչ, այդ քրեհը նույնպես չի
ողնում և ելի մի բան միշտ պակաս է մնում... Յեւ
ծեր ամուսինների առաջարկը ամեն կողմից քննելով,
նրանք այն դառնում եյին իրենց համար ոգտակար.—
Վատ կը լինի միթե, վոր իրենց զավակներից մեկը
դառնա այդ ունեւոր մարդկանց ժառանգը. ի հարկե—
վոչ: Բայց յերբ խնդիրը դառնում է աղջիկներից վոր
մեկին հանձնելուն, նրանք չեյին կարողանում ընտ-
րություն անել:

Այդ յերեկո ել մարդ ու կին գոմում նստած դար-
ձյալ խոսում եյին նույն այդ բանի մասին: Մարդը նստել
էր մեջքը սյանը դեմ տված, իսկ կինը թախտի վրա
ծալալատիկ իլիկ էր մանում: Այունից կախված լամպը
լուսավորում էր նրանց մտազբաղ արեառ դեմքերը և
գոմի կեսը: Վորովհետեւ յերեխաներն այդտեղ՝ գոմում
եյին, ամուսինները խոսում եյին կամաց, ակնարկնե-
րով և դարձյալ դժվարանում եյին մի բան վորոշել:
Յերեմը, ձանձրացած գործի այս ընթացքից, դարձավ,
վերջապես, կնոջը.

— Արի, Սանամ, Աշխենին տանք:

Կինը ցնցվեց միջնակ աղջկա անունը լսելով:

— Գժվե՞լ ես, ի՞նչ է, այ մարդ, — ասաց նա մեղմ
հանդիմանանքով, — բա դադերն ո՞վ արածեցնի:

— Սաթոն:

— Սաթոն... բան մտածեց: Նա ի՞նչ է վոր՝ ինչ
դադեր պահի, դեռ ոխտը տարեկան չկա:

— Դե վոր եղպես և—Սաթոյին տանք. մի բան,
վոր մարդիկ ասում են՝ վորին կուղեք տվեք:

— Չե՞ մի, Սաթոն: Նա դեռ յերեխա է, այ մարդ,
ի՞րա շորերը հանել չի կարում:

— Եհ, բա վո՞նց անենք հիմի, — հարցրեց Յերեմը
տարակուսած:

Կինն ուսերը վեր բաշեց: Մեծ աղջկանն ու նրա-
նից փոքրին տալ չէր կարելի, վորովհետեւ նրանք մորն
ողնում եյին տնային գործերում. իսկ ամենից փոքրը
դեռ որորոցի ծծկեր էր. մնում էր ուրեմն ընտրություն
անել Աշխենի և Սաթոյի միջև:

— Հը՛, հիմի ի՞նչ ես ասում, — նորից հարցրեց
Յերեմը կնոջը: Մարդիկ յերկու որ և սպասում են.
պետք է կամ հա՛ ասել, կամ՝ չէ: Մտածիր, բախտիդ
բացի մի տալ...

Սանամը, փոխանակ մարդուն պատասխանելու,
դարձավ այդ միջոցին մյուս տախտի վրա քույրերի
հետ խաղացող յոթ տարեկան աղջկան.

— Սաթո՛, կուղե՞ս մայրիկի աղջիկը դառնալ:

«Մայրիկ» կոչում եյին իրենց կենվորուհուն:

Փոքրիկ աղջիկը յեւով նստած տեղից, մերկ վոտ-
ները բանալով:

— Խի ցեմ ուղիլ, — պատասխանեց նա, աչքերին
թափած մազերն յետ տանելով և հիշելով այն կան-
ֆեառներն ու մրգերը, վոր «մայրիկը» տալիս էր իրեն,
յերբ ինքը լսում էր նրան:

— Իսկ Նրա հետ քաղաք կերթա՞ս, — հարցրեց
մայրը նորից:

— Խի ցեմ գնալ...

— Ինձ կը թողնե՞ս կերթա՞ս:

— Հա՛...

— Բա վոր քեզ ծեծեն:

— Խի են ծեծում. շաքար հո ցեմ գողանա, վոր
ծեծեն:

Ամուսինները ժպտացին և նշանակալից հայաց-
քով իրար նայեցին: Իսկ այդ հայացքն ասում էր.

«Թեև դժվար է, բայց, ինչ արած, սրան կարելի չէ»...

Յեվ հարցն այսպիսով լուծվեց. վորոշվեց Սաթոյին վորդեղիւր տալ քաղքցոյց:

* * *

Յերբ ծեր ամուսիններն այդ վորոշումն իմացան, ուրախութիւնից արտասովեցին իրենց արված շնորհի համար.—այն, ինչ զլացել էր աստված, տալիս էին մարդիկ, հասարակ գյուղացի մարդիկ... Հիմա վերջապես իրենք կունենան մի ժառանգ, վոր մահից հետո գոնե կը հիշի իրենց... Ուրախութիւնից նրանք հգիտեցին ինչպէս շնորհակալ լինեն իրենց շնորհատուներից. կանայք՝ արտասովակալած աչքերով, մի քանի անգամ սրտաղեղ համբուրվեցին, տղամարդիկ սեղմեցին իրարու ձեռք: Յեվ ապա իրենց մեկնումը մի ուրով հետաձգելով՝ ծեր ամուսինները յերեխայի մօր համար ձմեռվա մի փափուկ շալ առան ընծա, իսկ իրա՝ Սաթոյի համար գնեցին հագուստ ու վոտնամաններ. հագցրին, կապցրին նրան, ձեռքերն ու յերեսը լվացին սապոնով, մաղերը սանրեցին, ժապավենով կապեցին, ղուքեցին դարձրին քաղաքացու աղջիկ, այնպէս վոր տեսնողի նախանձն էր շարժում: Նախանձում էին մանավանդ իր վոտաբորիկ քույրերը, վորոնցից ամեն մեկը սրտանց կամենում էր նրա տեղը լինել: Սանամն այս բոլորին նայում էր առանձին հրպարտությամբ, վոր իր յերեխայով բախտավորեց անդամակ մարդկանց, իսկ փոքրիկ աղջիկն իր նոր հագուստներում իրեն պահում էր ծանր ու մեծ և շորերը չկեղտոտելու համար պատշգամից ցած չեր իջնում քույրերի մօտ: Այդ ուրը գյուղացի ամուսինները, ծերերի հրավերով, ճաշեցին նրանց մօտ. կերակուրը բոլորին, ինչպէս իրենց բոլոր կերակուրները, միսը

կերան մատներով, ձեռք չմեկնելով անգամ առջները դրված պատառաքողին ու դանակին: Իսկ հետեյալ որն առավոտյան Յերեմն իր սայլով (ամառանոցի կառքերն կայարան էին գնացել) նրանց՝ իրենց փրկելով, Սաթոյի հետ, տարավ յերկաթուղու կայարանը. վոր յերեք վերստի վրա էր: Ծեր ամուսինները շալն ուսերնին տեղավորվեցին կապոցների մօտ, իսկ Սաթոյին նստացրին իրենց արանքում: Անձրևի պատճառով Սանամը նրանց ճանապարհ գցեց մինչև գույզի ծայրը: Հրաժեշտի ժամանակ նա մի քանի անգամ համբուրեց աղջկայ թշերը և գոգնոցը տարավ աչքերին: Մինչև այդ նրան այնպէս էր թվում, թե Սաթոյին տանում են ժամանակավորապէս և շուտով պիտի վերադարձնեն, բայց այդ բոլորն նա զգաց վոր, գուցե, իր երեխային այլևս չտեսնի, և արցունքը զսպելու համար՝ աչքերը ծածկեց գոգնոցով:

Վերադարձի ամբողջ ճանապարհին ամեն ինչ նրան թվում էր ավելի տխուր, ավելի մոռալ. թրջված այգիները, տները թվում էին վորը, անոգնական, մոռացված. բոլորը միասին տխրած արտասովում էին կարծես:

Տան մօտ նա հանդիպեց իր գյումբեցի հարևանուն՝ պայտառի կին Մարուշին, վոր թեշիկ վոլորելով ու մաստակ ծամելով կտրեց նրա առաջը:

—Քա-աղջի, Սանամ, երեխին տարամն,—հարցրեց նա հետաքրքիր աչքերը հռոկելով իր հարևանունը դեմքին:

Սանամն անխոս գլխով արավ:

—Շատ ել լաւ երիք. թեթեանաք կը քիչըմ—շարունակեց ալրան ցավակցելով և, ապա խոսքը փոխելով, ավելացրեց.—էհ, ինչըդ երիք, փարայմարա տվի՛ն, թե...

—Մենք երեխայ ծախող չենք, աղջի ջան,—վեր-
պրոված պատասխանեց Սանամը և, երեսը շուռ տալով,
մտով տուէն: «Եդ եր պակաս, երեխա ծախելոյնք,
մտածեց նա, հիմի կսկսեն բամբասանքը»...

Տանն ու դրանը ամեն բան յիշեցնում եր Սա-
թոյին: Ահա այստեղ եր, վոր նստում եր Սաթոն ու
յերեխին որորում. հստեղ եր ահա, վոր քնում եր նա,
ահա ես ավազի վրա եր, որ խաղում ու տնակներ եր
շինում... Եվ յանկարծ Սանամը մի այնպիսի դատար-
կություն դրաց տան մեջ ու իր սրտում, վոր ինքն
քրեանից սարսափեց... Ո՛վ ե տեսել ծնողն իր ձեռքով
յերեխեն ուրիշի տա, մտածեց նա, ի՞նչ կ'ասեն խալ-
խը... Մի փոքրիկ յերեխա ոտար, հեռու քաղաքում.
յեթե քնած տեղը բաց լինի, ո՞վ պիտի ծածկի նրան,
յեթե գիշերը ջուր ուզի, ո՞վ պիտի ջուր տա... «Էն յես
չեմ՝ վոր գիշերը մի քանի անգամ վեր կենամ»—
մտածեց նա:—Նրանք ծեր, Սաթոն յերեխա—ինչ կա-
րող են անել. մինը պիտի նրանց ծառայի... Իսկ յեթե
հանկարծ հիվանդանա՝ կարմրուկ կամ ծաղիկ հա-
նի, վոնց պիտի պահեն նրան... «Դեղով ու դոկ-
տուրով կսպանեն երեխա» մտածեց Սանամը, յերե-
կայելով իր Սաթոն մենակ, անողնակա մի մեծ
քաղաքում:

Յեվ պատկերացան նրան մեծ-մեծ տներ (այն
ձեռով ինչպէս տեսել եր թղթերի վրա նկարված),
ոտար, անձանոթ, սառը մարդիկ, կանայք և լավ
հաղնված յերեխաներ: Դրանք բոլորը անցնում և հը-
րում են Սաթոյին: Իսկ Սաթոն մոլորված ճանա-
պարհ չի գտնում և լաց և լիմում փողոցի մեջ. լաց և
լինում ու կանչում. «Նանի, Նանի»... Իսկ նանը չկա...
նանը հեռու և, շուրջը խորթ, անձանոթ մարդիկ...
Յեվ նա յերկուղած մտածեց—միթե աստված այդ բա-

նը կների իրեն. յեթե մի բան պատահի Սաթոն, ի՞նչ
կասեն գեղացիք, հարեանները: «Մի շալի համար
յերեխան տվել ե... Յերեխան ծախել ե մի շալի»...
Ահա ինչ պիտի ասեն: Իսկ աստված այս բանը
կը ների... Ի հարկե, ի հարկե, չի ների: Տեսնելով
տված յերեխաներին չի պահում, մյուսներն ել կը խլի
իրենից... Այո, կը արկանա ու կը խլի...

Այս միտքն այնպէս վախեցրեց խեղճ կնոջը,
վոր նա կանգնած տեղը դողաց, թե մի գուցե աստ-
ված հենց հիմա իրագործի իր պատիժը, ու բնադա-
բար նայեց որորոցին... Ո՛չ, նա իր յերեխեն ուրիշի
չի տա... Չորս աղջիկ պահողը, հնգին ել կպահի:
չորսի համար հաց գտնողը, հնգի համար ել կգտնի:
Յեթե չորսը սոված պիտի մնան, թող Սաթոն ել
նրանց հետ սոված մնա: Դա ավելի լավ ե...

Ու ահեղ պատժից՝ մյուս յերեխաներից զրկելու
մտքից սարսափած, նա չկարողացավ այլևս կանգնել,
նստել մի տեղ: Մի թագուն ձայն կարծես շարունակ
ասում եր նրան «յեթե յերեխադ յետ չը բերես, մյուս-
ներից կզրկվես»...

*
**

Փոքր անց Սանամն արդեն գնում եր դեպի կա-
յարան: Ընծա ստացած շալը կոնատակին՝ նա գրեթե
վազում եր ցեխոտ փողոցով. չնայած վտանամանները
խրվում եյին ցեխի մեջ, շրջագգեստը փաթաթվում եր
վտաներին, բայց նա ավելի եր արագացնում իր
քայլերը, հույս ունենալով դեռ ճանապարհին հասնել
սայլին:

Նա գնում եր յերեխային յետ բերելու:

Յերեք վերստ տարածությունն անցավ մի ժամում:
Յեվ ճամփին բոլոր ժամանակ մտածում եր.—իսկ յեթե

հանկարծ գնացած լինեն, յերեխին տարած... Ո՛ր, յերեխ տարած լինեն, նա մինչև քաղաք կերթա նրանց յետևելից, նա թոյլ չի տա. նա իր յերեխին պիտի յետ բերի...

Նրա սիրտը հանդարտեց այն ժամանակ միայն, յերբ հեռուից նկատեց իրենց սայլը կայարանի շենքի մոտ: Լծարածակ յեղները՝ թոկով իրար կապված, վորոճում ելին հանգիստ: Ուրեմն դեռ չեն գնացել:

Նա քայլերն արագացրեց:

Հասնելով կայարան, նա գլխապատառ մտավ նրա միակ դահլիճը և, առանց վորեւ խոսք ասելու, խեղճարի պես սկսեց համբուրել յերեխային, վոր կանգնած եր ծեր ամուսինների և Յերեմի մոտ:

— Յես քեզ ուրիշի չեմ տա, չեմ տա, չեմ տա, — ասում եր նա յերեխային ու համբուրում:

Ծեր ամուսինները, վոր շալերն ուսերին հստած ելին իրար կողքի, զարմացած նայում ելին Սանտամին և կարծես հարցնում ելին իրար. «Ի՞նչ և պատահել սրան»: Պակաս զարմացած չեւ և Յերեմը, նա մորթե փափախի տակից ամոթահար նայում եր մերթ կնոջը, մերթ կենդորներին և, չգիտեր ինչ անել:

Յերեմը աղջկան համբուրելուց հետո, վերջապես, Սանտամը, դարձավ պառավին:

— Ե՛ս ձեր շալը, մայրիկ ջան, — ասավ նա ընծան պառավի ծնկան դնելով: — Առե՛ք, յես իմ երեխին կարալ չեմ տալ, կարալ չեմ. ներողութին կանեք, կարալ չեմ...

Ներողության ելի միքանի խոսքեր քրթմնալով, նա յերեխային ամուր գրկած շտապ—շտապ դուրս յեկավ կայարանի շենքից, այնպես, կարծես մեկը հետապնդում եր նրան՝ յերեխան խելու:

Թե ծեր ամուսինները, թե Յերեմը և թե կայարանում հավաքված մարդիկ մնացել ելին տարակուսած, ապշած Սանտամի արարքից:

Պառավ «մայրիկն» այդ տեսնելով, յերկար չը կարողացավ համբերել և լաց յեղավ:

— Յերեխին տարավ, Գոքոր, — ասավ նա մարդուն, թաշկինակն աչքերին սեղմելով:

Ծեր ամուսինն սկսեց մխիթարել նրան:

— Վոչինչ, վոչինչ, յերեխ աստված եղպես և կամեցել. մեր ճակատին յերեխ յերեխա չի գրած...

Շուտով գնացքը յեկավ: Ծերունիները դողդոջուն քայլերով, սգավորի նման դուրս յեկան դահլիճից: Յերեմը նրանց վագոն հստեցնելուց հետո, նույնպես տխուր և միաժամանակ ամոթահար, ասես մի հանցանքի մեջ բռնված, սայլը լծեց ու շտապեց տուն:

Կինը ճանապարհին սպասում եր նրան:

— Ձե, Յերեմ, չե, ինձ բան չասես. բարկանաս վոչ. յես իմ յերեխին կարալ չեմ ուրիշի տալ, — ասավ նա սայլ հստելով, — կարալ չեմ... Հասկացիր ու բան մի խոսալ, թե արեզ կսիրես:

Մարդն ամոթից բան չեւ գտնում ասելու:

— Աստված դրա համար չի ինձ երեխայ տվել, վոր յես բաժանեմ. չե, Յերեմ, վրես բարկանաս վոչ... Յերեխա տվողը, ապրուստ ել կտա. յես գիշերներն ել կաշխատեմ՝ իմ երեխին ուրիշին չեմ տա...

Յեվ նա կրկին ու կրկին համբուրեց աղջկա ճակատը, այտերը, մազերը: Համբուրում և ժպտում եր ինքն իրեն. և ամեն բան այժմ պայծառ, ուրախ եր թվում նրան. թրջված ալիքները, կարծես լիացած, գոհությամբ նայում ելին յերեխին, ծառերը շողջողում ելին ցողակալած տերեւներով, իսկ արեւածաղիկները ժպտում եին իրենց դեղին աչքերով և գլխով անում...

ՅԱՆԿԱՊԱՏ

Այսպես.—

Վաղուց, շատ վաղուց, գուցե դեռ պապերի որից Մինասի և Թեոսի այգիները գտնվում էյին իրար կողքի։ Դրանք իսկապես այգիներ չէյին, այլ փոքրիկ պարտեզներ ծուռ ու մուռ պտղատու և անպտուղ ծառերով, վորոնք իրանց անկարգ շարքերով հիշեցնում էյին իրար խառնված դորք։ Երևում էր, վոր տերերն այնքան էլ հոգածություն չունեն նրանց վրա. ծառերից շատերը արմատից ու բներից շեղվել էյին ու փրչոտել, ինչպես սանր ու մկրատի յեղես չտեսած վորբի գլուխ. շատ տեղ, ծեր, խլիլոտած ծառերի կողքին անձնապաստանի պես իրենց գլուխն էյին բարձրացրել ջահել ծառեր, վոր կարծես ծերերին արհամարհելով աշխատում էյին տեղ անել իրենց և յերկինք պարզել դալար, աճող կատարները։ Տեղ տեղ էլ վայրի պատատուկը ոճի նման այս կամ այն ծառին փաթաթված՝ ճգնում էր սարդի պես իր շոշափուկները մեկնել դեպի հարևան ծառը... Թեև այսպես անխնամ էյին փոքրիկ պարտեզները, բայց արժեք դարնանը նայել նրանց.—Յերբ կեռասենիներն ու խնձորենիները փթթում էյին ծաղիկներով և կանաչը թավիշի նման փայլում էր նրանց տակ, իսկ մեղուներն անվերջ աղմկում էյին նրանց ծաղկեբաժակների մեջ,—մի կատարյալ հարսանիք էր լինում այդ փոքրիկ պարտեզներում. ծառերը նմանում էյին

պճնած նորահարսերի, իսկ մեղուների անլուրի յերգը հիշեցնում էր հարսանեկան հանդիսավոր նվագածություն... Յեվ այդ ժամանակ, իսկապես, արժեք նայել նրանց։

Ինչպես պարտեզները, այնպես էլ տները հարևանների գտնվում էյին իրար կողքի, հենց նույն պարտեզների ծայրում, և այնքան մոտ էյին իրար, վոր յերբ մեկի ներսը խոսվում էր, լսվում էր մյուսի բակում, վորովհետև թե պարտեզները և թե տների բակն իրարից բաժանող մի հասարակ ցանկապատ էր, փշոտ թփերից ու մացառներից շինված մի հին ցանկապատ։

Ո՛ր, այդ ցանկապատը... Վորքան վեճ, կռիվ ու դանդաղ էր տեսել դա. քանի՜ դատավոր, հաշտարար ու միջնորդ էր յեկել դրա մոտ...

Ցանկապատի այդ վեճը, պետք է ասած, հին էր։ Սկզբում հայրերն էյին վիճում, ապա վեճն անցավ վորդիկներին՝ Մինասին ու Թեոսին, վորոնք արդեն սպիտակախառն մորուքով, հիսունն անց մարդիկ էյին, հարսների ու թոռների տեր։

Վեճն, իսկապես, վերաբերում էր ցանկապատի այն մասին, վոր մի սաժեն տարածության վրա յերկու տեղ աղեղի ձևով ծովում էր աջ ու ձախ՝ և սալորի մի ծառ գրկելով՝ դնում էր դեպի փողոց։ Վեճը հենց այդ ծուռ տեղերի մասին էր։ Հարևաններից յուրաքանչյուրը գտնում էր, վոր ծուռ տեղը պետք է ուղղվի հարևանի հաշվին, ուստի և վոչ մեկը չէր դիջում։ Վեճն, ի հարկե, տարեն տասներկու ամիս չէր շարունակվում, բայց ամեն անգամ, դարունը բացվելուն պես, յերբ անհրաժեշտ է լինում պարտեզները մաքրել անցած տարվա ախշապանքից և ցանկապատը նորոգել նոր թփերով ու ծառածյուղերով, նորոգվում էր և հին վեճը հարևանների միջև։

— Պետք է մի վտար դպա քեզ դնես չափարը,—
ասում էր նրանցից մեկը, յերբ տեսնում էր հարեանը
կամենում է ցանկապատը կարգի բերել:

Մյուսը, խռով լեզուն բանալով, խուսափուկ հա-
յացքով պատասխանում էր.

— Ընչի՞ վտր. հազիր դու պլտի մի վտար քեզ
քաշես. քու կողմից է ծուռը:

— Ներողութուն կանես, ծոողը քո հերն է յեղել,
դու ել պլտի...

— Իմ հերը...

— Հա, հենց քո աղահ հերը:

— Ագահը դու ես...

Ու յերկուսն ել վերավորվում էյին և ավելորդ
խոսքեր ասում իրար: Նրանց ձայնի վրա տներից իս-
կույն դուրս էյին թափվում վորդիները, կանայք.
հարսները գլուխները հանում էյին դռներից կամ լու-
սամուտներից, յերեխաները վազում էյին խաղի տե-
ղից, ու սկսվում էր լեզվակռիվ. բոլորն ել խոսում
էյին միասին և աշխատում էյին մի անդամից մի քա-
նի խոսք ասել: Մի յերկու ըողեյում իրար գլխով էյին
տալիս հին ու նոր, կրկնում էյին այն բոլորը, ինչ
վոր ասել էյին անցյալ տարի, և ասում էյին բաներ,
վոր յերեք չէյին ասել. կամ ծաղրում էյին իրար պա-
կասութուն ու խոսելու ձև: Թեոսը հեգնում էր Մի-
նասի բարձր հասակն ու «սարսաղ» մտքերը, Մինասը
զարմանում էր նրա կարճ բոյի և մեծ-մեծ խոսքերի
վրա: Հաճախ դիմում էյին հայհոյանքի կամ շողափում
վտակորները վաղուց մեռած ծնողների.— «Քու մերն էն
չեր, վոր անճաշակ մեռավ»:— «Քո հերն ինչ էր. մեր
գութանի խոփը կերավ»... Յերբեմն ել փորձում էյին
հարձակվել իրար վրա, բայց հարեանները միջամտում
էյին, համողում, խնդրում հանգիստ լինել: Մեծերին

նայելով՝ հայհոյում էյին միմյանց և յերեխաները.
իսկ կանայք քիթները վեր քաշելով, ցանկապատի յեր-
կու կողմից չանչում էյին իրար. «Ի՛ն, հողեմ ձեռ
գլուխը»...

Շատ ժամանակ վեճը վերջանում էր նրանով,
վոր կամ դրացիների միջամտությամբ, ցրվում էյին
իրանց տները, կամ յերկուսն ել ջուկ-ջուկ դնում էյին
դատարան:

* * *

Վերջին անգամ նրանց վեճը տեղի ունեցավ պա-
տերազմի ժամանակ, այն որերին, յերբ թշնամին գը-
րավել էր Կարսը և առաջ էր խաղում, և հենց այն որը,
յերբ գյուղը պլտի գաղթեր: Չը նայած, վոր շարու-
նակ վատ լուրեր էյին գալիս, տեղացիներն այնուա-
մենայնիվ Աստուծոն ապավինած, մխիթարվում էյին
նրանով, վոր թշնամին դեռ ևս չի մոտեցել իրանց
գյուղին, վոր դուցե յետ դառնա, ուստի և այդ որն
ամեն մեկը շարունակում էր իր սովորական աշխա-
տանքը:

Գարնան արեկա որ էր. ողը վետվետում էր ար-
ձակ դաշտերում և գյուղի կտուրների վրա. զգացվում
էր ծաղկող ծառերի և նոր կանաչի հոտ. հավերն աչ-
քերը խուփ տաքանում էյին արեղձնդեմ պատերի
տակ. փողոցների յեզերքին և ցանկապատերի արան-
քում աճում էր յեղինջը:

Մինասը չուխն հանած, ուրազը ձեռին չթի մած
էր շինում իր բակում և միաժամանակ նայում պար-
տեզն արած նոցածին հորթերին, վոր վախվախով
դունչերը մոտեցնում էյին ծառերի բներին, թփերին,
հողին և միշտ դողահար ծուլ լինում (գոմից նրանց
առաջին անգամն էյին դուրս բերել): Մեկ ել հանկարծ

նրանք խրատեցին և փախան դեպի այգու խորքը: Յեւ
յերբ Մինասը յերազ տեղից իմանալու, թե ինչից ար-
դյոք նրանք խրատեցին, նա նկատեց հարեան Թևոսին,
վոր չուխի փեշերը յետ ծալած՝ ինչ-վոր բան եր ա-
նում ցանկապատի մոտ:

Հարեանին տեսնելով՝ Մինասը թողեց ձեռքի մա-
ճը. ինչ է անում Թևոսն այնտեղ... Նա ուրազը խրեց
գոտին մեջքի կողմից և գնաց դեպի ցանկապատը:
Թևոսը ծառերից կտրած չոր ճղափայտեր եր խրում
ցանկապատի մեջ, յերեկ ցանցառ տեղերը խտացնե-
լու համար: Մինասը կանգ առավ, կուրծքը դուրս գցեց
և ձեռները կանթեց մեջքին: Իր այդ կեցվածքով և
համառ նայվածքով նա կարծես հարեանին հասկացնել
էր կամենում, թե ինքը քնած չի: Թևոսը սակայն նրա
ներկայությունը նկատելով՝ ձեռնհաս եր իրը թե
վռչինչ չի տեսնում և, գլուխը կախ, շարունակում եր
իր գործը՝ հանդարտ ու անխռո արհամարհանքով: Այս-
պես շարունակվեց մի քանի բոսկ: Հարեանի անտար-
բերությունը վերջապես վրդովեց Մինասին. նրա սափ-
րած ներքին ծնոտը դողաց մալարուսական բեղերի
տակ:

— Ի՞նչ ես անում,— հարցրեց նա զուսպ զայրույ-
թով և մի այնպիսի չոր յեղանակով, վոր հատուկ է
խուով մարդկանց, յերբ նրանք, հակադրված, խուսա-
փող հայացքներով դիմում են միմյանց: Անցած տար-
վա վեճից հետո նրանք առաջին անգամ եյին կանգ-
նում դեմ առ դեմ:

Թևոսը չը պատասխանեց: Նույն անտարբերու-
թյամբ նա շարունակում եր ճյուղերը խրել ցանկա-
պատի մեջ:

Մինասն ավելի վրդովվեց:

— Գեղ եմ ասում ե՛, եղ ի՞նչ ես անում:

— Աչքերդ տեսնում չեն,— պատասխանեց Թևոսը
հանդարտ:

— Կույր չեմ, բայց քեզ ո՞վ է իրավունք տվել որ...

— Ո՞ւմից պետք է իրավունք խնդրեմ իմ բանի
համար:

Մինասն ավելի վրդովորվեց հարեանի արհամար-
հական պատասխանից: Այդ արդեն չափազանց էր:
Ի՞նչպես թե ումից պետք է իրավունք խնդրի՝ իհարկե
— իրենից:

— Ձեռ մի տալ ես չափարին,— գռչեց նա հան-
կարծ,— ձեռ մի տալ:

— Ի՞նչ, չափարը քու՞նն ե՛...

— Ումն է բա... Գո՞նն է: Հերիք չի ծուկ ես դե-
սը, հիմի ել ճղներ ես կոխում, վոր դավթես, հա...
Թո՞ղ, ասում եմ, ձեռ մի տալ...

Յեւ Մինասը ձեռ թափ տվեց սպառնալից:

Բայց հարեանը նրան չէր լսում և, նույն հանդար-
տությամբ, շարունակում եր իր գործը:

Մինասն իր սպառնալիքը կրկնեց:

Հարեանը պատասխանեց միայն.

— Գլուխ մի տանիլ: Հերիք հա...

— Շու՞նը դո՞ւ յես...

Ու կանգնեցին դեմ դիմաց և սկսեցին ծանր խոս-
քերով վրդովորել իրար. նորից հիշեցին մեռելներին,
ծաղրեցին միմյանց պակասություն, հանդիմանեցին
իրար ազահոթյան համար:

Նրանց աղմուկի վրա անցորդները կանգ առան
փողոցում և վիզները յերկարած՝ ցանկապատից նայե-
ցին կռվողներին. յերեխաներն ավելի լավ տեսնելու
համար մազլեցեցին դիմացի կիսապատի վրա. հավաք-
վեցին հարեանները աշխատանքի գործիքներով—բահ,
փոցիս, ջրի կուժ ձեռներին: Վրա հասան և կռվողների

տանցիները, մանուկները ատելությամբ հայեցին իրար, հարսները գլուխն զորեցին տրամությամբ, իսկ կանայք սկսեցին քաշքշել ամեն մեկն իր ամուսնու փեշը, անեծքներ ուղղելով հակառակորդի անձին ու ցեղին: Այդ քաշքշուկը սակայն հակառակորդների զայրույթն ավելի գրգռեց: Մինասը հարեանին սպառնաց գոտկից հանած ուրագով, իսկ Թևոսը ցանկապատից վերցրած փշոտ ձյուղով:

— Մի թող հլա, — ասում եր Մինասը դեպի հարեանը գնալով:

— Մի թո՛ղ, թո՛ղ մի, — ասում եր Թևոսը հույսալիս դեպի հարեանը գնալով:

Բայց կանայք չեցին թողնում. նրանք ամբողջ ուժով ձգում էին ամուսինների փեշերը, և նրանք ցանկապատի շնորհիվ իրար մոտենալ չեցին կարողանում:

Կռվիլը կարող եր մեծանալ, յեթե վորդիները տանը լինեցին, բայց նրանք, բարեբախտաբար, բանակումն եյին, ուստի և դրացիներին աջողվեց շուտով դադարեցնել հարեանների ընդհարումը:

Մինասը, սակայն, իրան վերափոխված գգալով, չուխան վերցրեց և թևերը փողոցում հաղնելով՝ գնաց դատարան:

Թևոսը կամենում եր հետևել նրան, բայց կինը չթողեց:

* * *

Չանցավ քսան րոպե՝ Մինասը վերադարձավ, իր հետ բերելով տանուտերին և գյուղական դատավորներին: Տանուտերը, վոր մի շատ նիհար, բարձրահասակ և ուղիղ մեջքից սկսվող վոտքերով չոր-չոր մարդ եր՝ յերկարածիտ ու սրաքիթ մույկերով, անբաժան ճիպոտ

տը ձեռին, դատավորներին բերել եր հարեանների վեճին միանգամ ընդմիշտ վերջ տալու մտքով, վորովհետև իր տանուտերության որերում հա չորս անգամ զբաղվել եր այդ վեճով և միշտ ապարդյուն: Այսոր առանձնապես նրա տրամադրությունը վատ եր, վորովհետև կինը նորից աղջիկ եր բերել:

Կանչեցին Թևոսին: Լսեցին կողմերի բացատրությունը, ապա չորսն ել ջուկ-ջուկ դնեցին ցանկապատի աղեղնաձև մասերը, առանձին խորհրդակցեցին իրարու հետ և վճիռ կտրեցին. — ծուռ տեղերը շտկել և ցանկապատին ուղիղ շարունակություն տալ: Ի՞նչ կասեն սրան հարեանները: Դատավորների կարծիքով այս վճիռը պետք ե վոր յերկուսին ել բավարարի:

Հարեանները գոգոհության նշաններ ցույց տվին: Առաջինը խոսեց Մինասը:

— Իհարկե դատավորների վճիռն իր համար որենք ե, բայց հա դատավորներին բերել ե արդար գործ տեսնելու և վոչ թե նրա համար, վոր իր հողը վերցնեն ուրիշի տան:

— Ծուռը նրա կողմից ե, հա յեկ պետք ե մի յերկու վոտը իրան քաշի, վոր...

Թևոսը ցնցվեց և աղմուկով շունչ քաշեց քթածակերով:

Վհնց չե: Այդպես բան չկա: Դատավորների վճիռը իր համար ել, իհարկե, որենք ե, բայց քանի վոր ծառը յեղեկ ե Մինասի հայրը, Մինասն ել պետք ե ուղղի: Այդպես մարդուն հա մի թիղ ել հող չի տա մեկնվելու...

— Եդ ել են չը դառավ վոր...

Նրանք ուզում էին նորից վիճել, բայց տանուտերն իր չոր ձախով սաստից և, ապա, դատավորների վճիռն ի կատար ածելու համար, ձեռի ճիպոտի նշա՞ն

նով կանչեց այդտեղ՝ մոտիկ փողոցում կանգնած վեճի վախճանին սպասող գյուղացիներին: Առաջ յեկան յերկու առույգ յերիտասարդ: Տանուտերը կարգադրեց քանդել ցանկապատի ծուռ տեղերը մի սաժեն յերկարությամբ և ուղիղ դժով միացնել իրար: Հարկավանները փորձեցին ընդդիմանալ: Թևոսը բռնեց քանդողներին մեկի բաճն ու բազուկը՝

—Տուես մի քանդեք...

Բայց տանուտերն անողոք մնաց: Հարևաններին լռեցնելու համար նա այս անգամ ստիպված յեղավ փակել նրանց իրենց տներում: Կես ժամ հետո, սակայն, յերբ ցանկապատը բոլորովին կարգի բերվեց, նրանց արձակեցին:

Յերբ տանուտերն ու դատավորները գնացին հարևաններն առանձին-առանձին վաղեցին ցանկապատի մոտ: Ո՛հ, այդ ինչ էյին արել... Յուրաքանչյուրն զգում էր, վոր կատարվել է մի մեծ անարդարություն, վոր ինքը բռնադատված է, վոր դատավորներն ահագին զիջում են հասցրել իրան: Թևոսը մտքում մեղադրում էր Մինասին. յեթե նա դատավորներ չը կանչեր, բանն այսպես չէր լինի: Մինասը կարծում էր, վոր հանցանքը Թևոսինն է. յեթե նա ցանկապատին ձեռն չը տար, ինքը դատարան չէր գնա: Իսկ յերկուսը միասին մտածում էյին, թե միթե կարելի չէ հորից ժառանգություն ստացած հողը մի որվա մեջ այսպես հեշտությամբ կորցնել:

—Չէ, եսպես չի կարելի. ես բանն եսպես չպիտի մնա...

Յեվ, իսկապես, բանը զբանով չը վերջացավ:

* * *

Այդ միջոցին էր ահա, վոր պատահեց այն, ինչից բոլորը զոգում էյին, բայց չէյին սպասում:

Հազիվ տանուտերը դատարան էր հասել, յերբ լուր տարածվեց, թե թշնամին մոտենում է և թե մոտակա Կաղնուտ գյուղը տեղահան յեղած գալիս է: Լուրն ստուգելու համար տղամարդիկ յեկան կտուրնե-րը, յերեսաները վաղեցին գեպի խճուղին: Շատ չաւ-յավ՝ յերեսացին իսկապես ձիավոր կաղնուտցիներ՝ հլ-րացանով և վախվորած դեմքերով. ապա հեռվում նկատվեցին բեռնավորված սայլերի շարաններ: Կաղնուտցիները գաղթում էյին տնով-տեղով... Գյուղն իրարով անցավ: Սարսափն ավելի մեծացավ, յերբ ժամհարն ու գզիրը միասին ահագանգ տվին. —Թշնամին գալիս է, թշնամին մոտ է, ով կարող է թո՛ղ հեռա-նա... Բոլոր տներում գաղթի պատրաստություն տեսան. պղնձեղենն ու յերկաթեղենը թաղեցին, հորթերը խառնեցին կովերին և բառաչոցով քշեցին գյուղից դուրս, ու վանդակավոր սայլերը լծելով սկսեցին բարձել նրանց ինչ կարող էյին...

Մինասն ու Թևոսը նույնպես պատրաստություն տեսան գաղթելու: Նրանք էլ արին այն բոլորը, ինչ վոր ուրիշներն էյին անում. սայլերին բարձեցին անկողին, թխած հաց, տոպրակներով ալյուր և շորերի կապոցներ. հարսները վաղեցին հավերը բռնելու, յերեսաները պատերի ծակից հանեցին իրանց վեգերը... Մի խոսքով ամեն մեկն աշխատում էր փրկել իրան համար թանկագին և կարևոր բաներ...

Բոլոր ժամանակ սակայն, ինչ էլ անում էյին Մինասն ու Թևոսը, —սայլ էյին բարձում, գործիքներ էյին պահում, թե հորի բերան էյին ծածկում, —իրար գլուխ տեսնելուն պես կամ վորեւ հարկավոր բանի համար դեպի պարտեզը թեքվելու դեպքում՝ ցանկապատն իսկույն նրանց միտքն էր ընկնում, և նրանցից յուրաքանչյուրն զգում էր, վոր ինքն անարդա-

ըության զոհ է, վոր իր պատիժն անարգված է։ Ու ցանկապատի դեպքը, բանտարկությունը դրացիների աչքի առջև,—գաղթի կսկծի հետ՝ կրկնակի ցավով ճնշում եր նրանց սիրտը։ Այդ ցափն ավելի զգում եր Մինասը, քանի վոր իր կանչած արդարադատությունը դատաստան տեսավ հակառակ իր ցանկության։ Այնու հանդերձ, նրանք շարունակում էին սայլերը բռնել։

Յերբ Մինասն ամեն ինչ պատրաստեց՝ սայլը կապեց, կապկպեց թոկերով, նայեց հանկարծ թևոսի կողմը, դարմանքից մնաց կանգնած։ Հարեանը, կարծես, բոլորովին չէր շտապում. կինն ու հարսները ձեռք ու վոտք ընկած՝ տնից շարունակ կապոցներ ելին դուրս բերում, սայլին բառնում, վրվում էին յերկրորդից և ուշանալու համար, բայց ինքը թևոսը, կարծես վոչինչ չէր զգում. նա նույնիսկ ինչ-վոր բան եր խոսում հանդարտ ձայնով։ Ի՞նչ է ասում։ Մինասն ականջ դրեց. թևոսն իր անեցիկներին խորհուրդ եր տալիս շատ ել չը շտապել, իրար գլխով չը դիպչել, ով գիտե, վոչ մի թշնամի յեւ, գուցե, չի գալու... Մինասն այս անգամ բոլորովին դարմացավ. Ի՞նչ, ուրեմն թևոսն ուզում է մնալ... Նրա մտածմունքը խանդարեց կինը, վոր այդ ժամանակ յեղան ականջը բռնած մոտեցնում եր լծին։

— Լծիր, լծիր, այ մարդ, շուտ լծիր, խալխը գնացին,—ասավ նա իրան ուտելով։

Մինասն աչքը հարեանի բակը դցած՝ յեղները լծեց։ Թևոսն ելի չի շտապում. ինչպես յերեւում է, նա ուզում է մնալ. բայց յեթե մնալու ցանկություն ունի, ինչու յե սայլը բարձում։ Չե, թևոսի մտքում մի բան կա... Մինասը կասկածների մեջ՝ իր սայլը բակից հանեց ճանապարհը, ճիպտոր տվեց փոքրիկ աղին՝ քըշելու, իսկ ինքը շտապով վերադարձավ «մի անգամ ել»

նայելու փակ դռներին և տեսնելու, թե դուրսը չի մնացել արդյոք մի այնպիսի բան, վոր յեկող թշնամին կարող է տանել... Թևոսը դարձյալ կանգնած եր իր սայլի մոտ՝ հանդարտ, անվրդով։ Այդ մարդն ինչպես յերեւում է փռմանել է և ուզում է մնալ... Այո, այո, կարծես գնալու ցանկություն չունի—այնպես հանգիստ է։ Նայելով հարեանին և մտածելով նրա դիտավորությունների մասին, Մինասը լուսամուտներին մեխած տախտակներն ավելի ամրացրեց, դրան կողպեքը մի քանի անգամ փորձեց, դրսի կողմից դրանք դեմ արավ մի հաստ քոթուկ, մարագի դուռը շղթայով կապեց, իսկ գոմի դուռը դիտմամբ ավելի բաց արավ, վոր թշնամին միայն դատարկություն տեսնի։ Այս բոլորից հետո, նա մի վերջին նայվածք դեց դեպի պարտեզը. արդյոք վորեւ բան չը կա այնտեղ մոռացված... Ծաղկած կեռասներները հակայական ծաղկեփնջերի պես կանգնած էին կարմրած, բայց դեռ եւ չը բացված, ծառերի արանքում. դեղին գոմշածաղիկներն աստղերի նման փայլում էին կանաչների մեջ...

Յանկապատը նորից ընկավ Մինասի աչքով։

Ա՛խ, այդ տանուտերը... Մինասը նրան կանչեց, վոր արդար դատաստան անի և մեղավորին պատժի, իսկ նա յեկավ ամեն ինչ իրար գլխով տվեց... Նայելով ցանկապատին, Մինասն ուզեց մի անգամ եւ, մի վերջին անգամ եւ մոտից դիտել այն, իմանալու հաստատապես, թե արդյոք քանի՞ վոտն է իր կողմը դրված... Տակավին ժամանակ կա և նա կարող է սայլին հասնել... Ու նա քայլերն ուղղեց դեպի ցանկապատը։ Դեռ հեռվից աչքի յեր ընկնում նրա նորոգված մասը՝ ուղիղ, խիտ դարաված ցախերով ու նրանց արմատին վրա տված թարմ հողով,—ինչպես նոր կարկատան հին հագուստի վրա։

Մինասը կանգ առավ: Առավոտյան անարդանքը՝ բանտարկությունը, թարմ վերքի պես կրկին ցավեցրեց նրան:—Ուրեմն սա պիտի հիմի մնա թևոսին, մտածեց նա ցանկապատին նայելով: Իհարկե, քանի վոր ինքը գնում է, իսկ թևոսն ուզում է մնալ. իհարկե, նրան կը մնա...

Ձննելով նորոգված մասը, նա նորից համոզվեց, վոր իր կողմից յերկու վտան անցել է թևոսին: Յեւ ինչո՞ւ, ինչո՞ւ համար. նա թևոսին պարտակա՞ն է... Ծանր մտքերը մի բույն պաշարեցին նրան.— իսկ ի՞նչ կասեն իր վորդիները, յեթե վաղը, մյուս ուրը բանակից վերադառնան... Մի՞թե ամեն մի հոր պարտակա՜նությունը չէ հորական ժառանգությունը անվնաս թողնի վորդիներին: Իսկ ինքը, յեղածի վրա մի բան չավելացրած, աչքը բաց թույլ է տալիս, վոր հոր թողած հողը խլեն... Յեւ Մինասը դառը խնդաց ինքն իր թուլության վրա: Այդ բույնին նա նույնիսկ ցանկություն ունեցավ քանդել ցանկապատը, բայց հիշելով վոր դատավորներն և որենքի սահմանած գործ է դա, զսպեց իրան և գնաց դեպի բակը:

Կես ճանապարհից սակայն նա նորից վերադարձավ: Թևոսը դարձյալ հանդարտ կանգնած էր իր բակում. նշանակում է նա բոլորովին թողել և հեռանալու միտքը... Թող մնա, թող վորքան ուզում է մնա, բայց Մինասը չի թողնի, վոր նա իր յետևից ծիծաղի...

Յեւ Մինասը, շրթունքներն ամուր սեղմած, նորից մոտեցավ ցանկապատին:

Մի բույն էս—և նա արդեն քանդում էր այն:

Նա քանդում էր հուզված, գրգռված, ինչպես մի մարդ, վոր աշխատում է հանգցնել բռնկված մի հրդեհ: Քանդում էր և ինքն իրեն կրկնում միաժամանակ.

— Այ քեզ, այ քեզ...

Յերբ նա հանեց վերջացրեց դեպի իրան դրված մասի ճղափայտերն ու ցախերը, սկսեց այնուհետև հողը վորքերով լցնել գոյացած փոսի մեջ:

— Այ քեզ, դե հիմի գնա...

Լսվեց բարակ հազի ձայն:

Մինասը յետ ցատկեց: Դա թևոսի իծահաղն էր: Վորպեսզի հարևանն իրեն չը նկատի, նա կռացավ և ցանկապատի կողքով կուզեկուզ գնաց դեպի տուն:

Տասը բույն անց՝ նա արդեն իր սայլի մոտ էր:

Նրա սիրտն այժմ հանգիստ էր, վոր թևոսն այս իր յետևից չի ծաղրի իրան:

Կես ժամ հետո, սակայն, գաղթի ճանապարհը բռնեց և թևոսն իր սայլով ու ընտանիքով:

Տ Ն Ո Ր Հ Ն Ե Ք

Ձյունն է, ցոլերտ:

Փոքրիկ գյուղը, ուր խոտի դեղերը տներինց ավելի բարձր են, կարծես ցրտահար, կուչ է յեկել սարի տակ և տաքանալու համար շնչում, շնչում է անվերջ. մխացող չիբուխների նման՝ ծիրանի ծուխ է բարձրանում բոլոր յերդիկներից... Յեվ տանիքներին նստած, ծառերի ճյուղերին կախված, դեղերի գլխին թափված ու փողոցներում փռված շաքարավազի պես սոսուռ ձյունը շողում, շողշողում է արևի տակ, ասես ապակիների անհամար մանր կտորտանքներով ցանված: Բայց չնայած այդ պայծառ արևին, ցուրտ է. սառնամանիքը կծում է քիթ ու ականջ:

Տեր-Ներսեսը անորհնեք է ման գալիս... Ծննդյան տոնն է, և նա շտապում է ավետիք տանել իր բոլոր ծխականներին: Պատահող գյուղացիներին արագ վողջունելով՝ նա շտապ անցնում է առաջ՝ փարաջայի փեշերը հավաքած և ձյունը ճռճռացնելով: Նրան հետևում է փոքրիկ տիրացուն՝ ուռնական թաղիքն վալենկաները վտաններին, ծխացող բուրվառը աջ ձեռին և ուռն մի մեծ կողով ձախ թեղ դրած, վորի մեջ շարժվում են յերկու խոշոր բողկ: Փոքրիկ տիրացուն տեր-հոր վորդին է, վոր տոնների արձակուրդով տուն է յեկել թեմական դպրոցից և այժմ ոգնում է հորը: Վորպեսզի վորդին չը մրսի՝ իրեցկինը հագցրել է նրան իր հանգուցյալ գինվոր տաքեր վալենկաները, ականջները

փաթաթել է փնջավոր բաշլուղով, իսկ ձեռներն անցրել է տեր-հոր հին դժտիկի ձեռնոցները: Բայց այնուամենայնիվ ջահել տիրացուի մատները մրսում են, և նա դժվարությամբ և քայլում. վալենկաները ծանր են: Հորը հասնել չկարողանալով՝ նա շուտ-շուտ վազում է, և յերբ սկսում է իր վագքը՝ բուրվառը շրխկոցով դիպչում է վալենկաներին, իսկ կողովի բողկերը յիսու առաջ գնալով՝ զարնվում են իրար:

Դեռ առավոտ է. տեր հայրը նոր է սկսել և յերեք տուն է որհնել միայն: Յերեկ ճրագալույցին նա հազիվ կարողացավ ունևորների տներն որհնել, իսկ այսօր, վաղը, գուցե և մյուս օրը, նա պիտի որհնի մնացած ծխերի տները: Ինչ անի տեր-հայրը, օրը կարճացել է, շուտ չի կարող վերջացնել, առաջվա մի տունը հիմա դարձել է յերեք, չորս տուն: Դա, ասենք, փոսս չի, բայց չե վոր պետք է մտնել ամեն մեկը ջուկ-ջուկ որհնելու: Յեվ տեր-հայրն շտապում է... Բայց ավելի անհանգիստ է վորդին, վալենկաները մեծ են ու ցավեցնում են սրունքները, և նա չի իմանում, թե յե՞րբ պիտի վերջանա այս տների շարքը, ինչո՞ւ համար է այս անորհնեքը այս սառին ու ցրտին, ու հիշում է դպրոցը, ընկերներին, վորոնք իրենց տներում հիմա տաք վառարանների մոտ տաքանում են յերեկ... Սակայն մտածելու ժամանակ չե, տերտերն շտապում է, պետք է յետևից հասնել...

Բայց տեր-հայրը նորից ահա կանգ է առնում չարդախավոր մի տան առջև ու վորդուն մի նայվածք ուղղելով, փոքր ինչ էլ գլխով անելով, վոր նշանակում է «չհետ արի», — մտնում է ներս:

Գյուղական սովորական խրճիթ է, վոր միաժամանակ և ննջարան է, և սեղանատուն, և խոհանոց. մրոտ գերանների արանքին յերևում են յեղան, փոցխ,

թիւ և յերկրագործական ուրիշ իրեր. սյուններից կախված են հորթի թուկեր, մաղեր, պատերի վրա տեղ-տեղ փայլում են պապիրոսի պատկերներ—պարսից շահը յերկար բեղերով, ահանջողերով արար, ծխող աղջիկներ, իսկ պատի վրա շինված ամանների դարակից նայում են սրբած աստեղներ ու գլխեր... Զգացվում է աթարի և ալմուդ փլավի հոտ:

Տերտերին տեսնելուն պես, տանտիրուհին՝ մի դեռատի կին, նրա հետ և նոր շորեր հագած յերկու յերեխա՝ յեկում են բոցավառ սջախի կողքից և պատկառանքով նայում տեր-հորը:

— Ծնորհավոր Ծնունդ և Մկրտություն, — ասում է քահանան հանդիսավոր:

Տանտիրուհին՝ ձեռները սրտին, անխոս գլուխ և տալիս:

— «Այսոր... տոն է», — սկսում է տեր-հայրը «Ավետիսը», առանց վորդուն սպասելու, միաժամանակ տան անկյուններին, ոճորքին, պատերին ու սյուներից նայելով — «Ե... Ե... Ծննդյան, ան... վետիս...»: Հարս, Պետին մերին և գնացել հա...:

Տանտիրուհին նորից անխոս գլխով և անում:

— «Տյառը՝ մերս...», ես ցրտովը... «Ե... հայտնության», — շարունակում է տեր-հայրը և մեկեն դառնում դեպի դուռը քրթմնջալով. — ես լակոտը չեկավ... ամ... վետիս...»:

Սառած դուռը ճռում է հանկարծ և վորդին կողովով, բուրվառով, վախնականերով մտնում է ներս ու ձայնակցում հորը, հեքից ընդհատվող ձայնով:

— «Այսոր ան... վրն...» Աղջի, Վարդիշադ, եղ ավելուկը դու ես քաղել, — աչքերով ցույց և տալիս տեր-հայրը սյունից կախված ավելուկի կապոցը, — «ամ... վարության...»:

Վարդիշադը կրկին գլխով և անում, թե՛ այո, ավելուկն ինքն է քաղել:

— «Ա... վետիս...» Լալի և յերեւում... «Յե... բե... վեցամ...» Հարս, դրանից մի կապուկ տուր Միխայիլին, իրիցկինը հիվանդ ա... «Ի մեջ մարդկան...» յերկու ուր և ծմրում է, գիտեմ չեմ մրսել ա, ի՞նչ ա: «Ա... վետիս...»:

Տանտիրուհին գնում է դեպի ավելուկը, իսկ տեր-հայրը շարունակում է յերգել: Միխայիլը նայում է տանտիրուհու գոտկատեղը հասնող մազերին, հիշում է դաւձյալ քաղաքը, այնտեղի կանանց, և յերբ տանտիրուհին ավելուկը գնում է կողովը՝ բողկերի վրա, նա, հայտնի չե ինչու, կարմրում է մինչև ահանջները և աչքերը գցում գետին:

Յեկ մի առ վայրկյան հայր ու վորդի շարունակում են ձայնակցել իրար, իսկ յերեխաները հաճությամբ ու զարմանքով նայում են նրանց շարժվող ծնոտներին:

— «Ա... վետիս...» Աղջի, Վարդիշադ, ես շերեփները Պետին ա շինել. — հարցնում է տեր-հայրը ժամագիրքը մեկնելով դեպի ամանների դարեկը, ուր կարգով շարված են մի խումբ նոր, սպիտակ շերեփներ ու գդալներ:

Զխոսկան տանտիրուհին այս անգամ յերեխայի միջոցով հայտնում է, վոր շերեփները տեղրն և շինել:

— Եղքան շնորհք ունի հա, — ասում է տեր-հայրը յերգը շարունակելով և շերեփներին նայելով, — «Մե... քոն, Գնապար...» Լավ բաներ են յերեւում... Մինը տուր Միխայիլին, հարս, մերը կոտրել և... «Բադ... դա... սառ...» քանի որ է մնացել ենք անշերեփ... «Ա... վետիս...»:

Տանտիրուհին ամենայն հարգանքով շերեփը բերում է և գնում նորից Միխայիլի կողովը, և Մի-

վորդու առջևից քայլելով, — քեզ համար եմ աշխատում եմ, քեզ համար, վոր թեմականումը կարդաս, մարդ դառնաս...

Միխայելը մեղավորի պես լսում է և անարտունջ հետևում հորը՝ իրանը կիսով չափ առաջ թեքած, վալեականները քաշ տալով: Նորից հիշում է նա քաղաքը, դպրոցը, ընկերներին, վոր իրենց տներում հիմա տաք վառարանների մոտ տաքանում են յերևի...

Ու տնորհները շարունակվում է այսպես մինչև յերեկոյան ժամի ժամանակը, յերբ արեւը բոլորովին ծածկվում է սարի յետևը, ցուրտը սաստկանում է և յերդիվներից բարձրացող ծուխն սկսում է ավելի հորդանալ...

Գ Ա Ն Զ

Մեր քեռի Սիմոնը մի շատ չքավոր մարդ էր, այնքան չքավոր, վոր շատ ու հաց չէր ունենում տանը և կիսն ստիպված դարի յեր խաշում յերեխաներին կերակրելու, իսկ աղջիկներն իրենց գլուխը պահելու համար գնում էին հարեանների մարդերը քաղհանելու կամ ունեւորների բարձերի համար փետուր էյին բաշում ձմեռները:

Յես այս բոլորը լավ հիշում եմ, վորովհետեւ այդ ժամանակները տառը տարեկան մի տղա էյի և շուտ-շուտ գնում էյի նրանց տուն: Չնայած իր այս չքավորության, քեռի Սիմոնը, սակայն, տարվա մեծ մասը անգործ էր մնում և առհասարակ այն կարծիքի յեր, վոր Աստված իր ստեղծածին «չի կորցնի»... Լինելով տատիս յեղբայրը՝ նա գրեթե ամեն ուր գալիս էր մեր տուն գրուցելու, մանավանդ ձմեռն յերկար յերեկոներին: Դա մի բարձրահասակ մարդ էր՝ յերկար ձեռներով ու յերկարուն վոտներով և կոկորդից դուրս ցըցված մի վոսկորով, վոր բխում մնացած հավի գլուխ լինել կարծես: Իսկ յերեսի ու գլխի ալեխառն մազերն ինձ միշտ հիշեցնում էյին նապաստակի մորթի. այնպես դժվար էր ջոկել նրանց սեն ու սպիտակն իրարից: Յեւ ընդհանրապես՝ մեր քեռի Սիմոնը մի խալան գյուղացի յեր—նահապետականորեն ավանդապահ ու սրտաբաց: Կարծես հիմա յիլ տեսնում եմ, թե ինչպես սե մորթենին գլխին, սե չիբուխն առաջնների ա-

բանքին, բանում ե մեր տան դուռը ե շեմքում կանգնում:

— Բարի որ ձեզ,—ասում ե հանդիսավոր ձայնով ե մի առժամանակ կանգ առնելով հայացքը պտտում ե տան մեջ:

— Ասածու բարին, քեռի Սիմոն:

— Ի՞նչ ունեք ուտելու:

Մերոնք տալիս են կերակրի անունը:

Թանով ապուր կամ բրնձով շորվա:

— Դե, մի աման բերեք տեսնեմ:

— Համեցիր, քեռի Սիմոն:

Յեւ քեռի Սիմոնն, ինչպես իր տանը, նստում ե յեղած կերակուրն ուտելու, վրան չկաթեցնելու համար գլխի տակ հացի մի կտոր բռնելով: Ու կշտանալուց հետո սկսում ե պատմել, թե ի՞նչ յերազ ե տեսել զիշերը:

Այսպես եր քեռի Սիմոնը. նա գրեթե ամեն գիշեր յերազ եր տեսնում ե առավոտը գալիս մեր տանը պատմում: Թե ե շատ տարիներ են անցել այդ որբից, բայց յերեք չեմ մոռանում քեռի Սիմոնի յերազները... Դրանք լինում եյին առավելապես այն մասին, թե ինչպես Աստված, սրբերը ներկայանում են իրեն՝ քեռի Սիմոնին ե ասում, թե անտառի այս-ինչ տեղում թաղնված գանձ կա—մի պղինձ վոսկի՝ խուփն յերեսին—ու խորհուրդ են տալիս հանել. «Ե՛ր, Սիմոն, գնա հանիր,—ասում ե Աստված.—գնա, բավական ե խեղճ ապրես»:

— Եսպես ե հրամայում տերը,—վերջացնում եր ամեն անգամ քեռի Սիմոնն աստվածավախ ձայնով յերեսը խաչակնքելով:

Տառա, վոր մի բարի, միաժամանակ ե շատ համառ կին եր, յերեք չեմ հավատում յեղբոր յերազ-

ներին, կշտամբելով, վոր նա յերեսա ժամանակն ել փողոցներում պտտում եր փող գտնելու հույսով, բայց բնավ չեր գտնում: Ու բոլորից վերջը տառա հիշեցնում եր նրան յոթ բուրլի պարտքը, վոր տալու յեր իրեն: Իսկ ինչ վերաբերում ե մորս, նա՛ ամենայն բարեպաշտությամբ ունկնդրելով քեռի Սիմոնին՝ յերկյուղով խաչ եր քաշում յերեսը ու հետաքրքրվում թե ի՞նչ տեսակ մարդ ե Աստված, ի՞նչպես են յերեւում սրբերը ե ի՞նչ կա առհասարակ նրանց վրան ու հագին:

— Սրբերը,—խաչակնքում եր յերեսը քեռի Սիմոնը,—մեռնեմ նրանց զորքին. նրանք յերեւում են ալ-կարմիր հագած, շատ ժամանակ ձի նստած... Իսկ Աստված—յերեսս վոտի տակը—գալիս ե սիպտակ շորերով: Ծե՛ր, ալետր մարդ ե,—ասում եր նա յերկյուղալից խանդաղատանքով.—բամբակի պես սիպտակ մաղեր ունի: Ենքան բարի յե, կնքան բա՛ղր ձին ունի, վոր յերբ խոսում ե՛ ուզում ես միշտ լսել: Ասում ե. «Վորդիս, գնա ու հանիր, գնա ու հանիր: Հերիք ե խեղճ ապրես»...

— Հե՛շ բան ել չեմ հանի,—նկատում եր տառա ձեռը անհուսալի թափ տալով ե յերեսը յեղբորից շրջելով:

— Կը հանեմ, Հերիքնազ, կը հանեմ. կը հանեմ ու քու ոխաը մանեթը կը տամ. աղջկերանցս ել մարդու կը տամ, տուն ել կը շինեմ...—հայտարարում եր քեռի Սիմոնը հանդիսավորապես ե մի առ մի որինակ-նեք թվում, թե վճռեղ ինչ թաղնված գանձեր են հանվել.—Լորուտում, ասում են, մինը մի կճուճ վոսկի յե գտել արտը վարելիս ու հիմի հայտնի հարուստ ե: Դսեղում մի ռանչպար մարդ, ասում են, արծաթի ա-մաններ ե գտել հողում, մի ուրիշը՝ գութանի սարք:

Իսկ յիս ինչո՞ւ չեմ կարող գտնել. ուրիմն սո՞ւտ եւ ա-
սում Աստված: Կը հանեմ, Հերիքնադ, կը հանեմ: Կնիկս
եւ չի հավատում քեզ պես, բայց կը հանեմ, կը տես-
նես, — կրկնում եր քեռի Սիմոնը. — միայն թե մի հա-
վատարիմ ոգնական ունենամ...

Ու այս ասելով՝ նայում եր հորս. իսկապես նա
ուղում եր, վոր այդ ոգնականը լինի հայրս, վորին եւ
շարունակ առաջարկում եր գնալ գանձը միասին հա-
նելու: Մենակ չեւ ուղում, վորովհետեւ, իր ասելով,
միայնակ դժվար կը լիներ. ուրիշին եւ չեւ կամենում
ընկերացնել, վորովհետեւ՝ ո՞ւմ կարելի յե վստահել
հիմա... Հայրս թեւ, իբրեւ հին դյուղացի, մասամբ
հավատում եր քեռի Սեմոնի յերազններին, բայց, չգի-
տեմ ինչո՞ւ, միշտ խուսափում ե նրա առաջարկից,
ասելով թե՛ դժվար ե գտնել, տեղը հաստատ հայտնի
չե, եւ այսպես ուրիշ բաներ: Յեւ քեռի Սիմոնը նրա
մերժումներից դժգոհ՝ հեռանում եր ամեն անգամ միւ-
նոյն խոսքերը կրկնելով.

— Դե, դու գիտես: Ասում եմ մի բանի տեր եւ
դու դռնաս...

Բայց հորս համառությունը, վերջապես, կոտրվեց
մի օր, յերբ քեռի Սիմոնն անչափ ուրախ, խնդու-
թյունից ասես խելագար, նետվեց մեր տուն եւ հայ-
տարեց, թե գանձի իսկական տեղը գտել ե արդեն:
Դա անտառի մեջ ե, ավերակ յեկեղեցու մոտ, մի մեծ
հաճարենու տակ:

— Գիտե՞ք, — սկսեց նա խանդաղատալից յիզա-
նակով, յերկար ձեռները գլխից վեր բռնած. — շանց
տվեց Տերն ինքը, Տերն ինքը իրա ձեռով: Յեկավ ու
ասում ե բարկացած. «Ինչի՞ չես գնում ասածս հանում.
դու ինձ չես ուղում լսել. յես քու աչքերը կը հանեմ»
— ասում ե: Բայց իրա աչքերը բարձր, բարձր յեն...

«Տեր, ասում եմ, տեղը չգիտեմ»: «Չգիտես, ասում
ե, արի ցույց տամ...»: Ու ձեռս բռնած տարավ կանդ-
նեցրեց մի մեծ հաճարի ծառի տակ ու ասում ե. «Հենց
սրա տակ ե վոր կա»... Ու ինքը գնաց. եւ չտեսա ուր
գնաց...

Մի առժամանակ քեռի Սիմոնը ֆնաց գոհությա-
լուսաշող ժպիտը դեմքին ե ապա դարձավ հորս.

— Հը՛, հիմի ի՞նչ կասես, քվոր տղա...

Հայրս լուռ եր:

— Յես, ասենք, մենակ եւ կերթամ, բայց լավ
կըլի, վոր դու եւ ըլես, շարունակեց քեռի Սիմոնը. —
յերեւի տեր ես, ասում եմ, թող մի բան եւ քեզ ընկնի:
Դրա համար, հույս ունեմ Տերն ինձ չի պատժի. շատ-
շատ՝ «իմ քրոջ տղեն ե», կասեմ:

Հայրս ծիծաղեց: Դա նշան եր լավ տրամադրու-
թյան: Յեւ, իսկապես, չգիտեմ, քեռի Սիմոնի հանդի-
սավոր պատմության ազդեցության տակ, թե՛ մորս
հորդորների հետևանքով, նա համաձայնություն տվեց
քեռի Սիմոնին ընկերանալու: Վորոշվեց՝ հետևյալ օրն
իսկ մի դույզ աղաջի գոհարերել մեծ հաճարենու տակ
ե յերեկոյան, յերբ մութը լավ կը մթնի, գնալ հա-
նելու:

* * *

Ինչ յերջանիկ յերեկո յեր այդ յերեկոն...

Ինչ հույսեր, ինչ յերազներ եյին սավառնում
մեր փոքրիկ խրճիթում: Ինչեւ չալտի անենք, յեթե
մեր ձեռն ընկնի այդ մի կաթսա փոսկին. եւ նոր տուն,
եւ նոր շրեր... ցույց կտանք այն ժամանակ բոլոր
հարուստներին... Քեռի Սիմոնն ուրախությունից շա-
րունակ կատակում եր տատիս հետ. «Ճակատիդ վոսկի
սլաքի շարեմ, Հերիքնադ, վոսկի՛». իսկ տատս կրկնում

եր միալար. «Քու վոսկին ինձ պետքը չի, իմ ոխտը մանեթը տուր»:

Վերջապես, յերբ մուծը լավ մթնեց և վոտքը խաղաղվեց գյուղում, քեռի Սիմոնն ու հայրս՝ բահ ու քլունգ վերցրած՝ դուրս յեկան տնից: Քեռի Սիմոնը վոսկու համար տանում էր յուղի մի տիկ, կաթսան ծանր լինելու դեպքում կեսը նրա մեջ լցնելու նպատակով: Մենք արթուն մնացինք սպասելու:

Յերկար, շատ յերկար տեկց այդ սպասումը: Յեւ վորքան յերկարում էր ժամանակը, այնքան ավելի հուշտերով լցվում էր մեր սիրտը:

Ուրեմն մի բան գտել են, վոր ուշանում են...

Յերեկ շատ խորն է թաղված...

Անպայման մի բան գտել են...

Զգիտեմ, քանիչերորդ անգամն էլինք կրկնում այս մտքերը, յերբ դուռը թակեցին հանկարծ: Հայրս էր... Բայց դատարկ ձեռներով: Ինչո՞ւ, մի՞թե վոչինչ չկար, քեռին ռը և հապա—հարցերի տարափ էր, վոր տեղում էլին հորս գլխին: Իսկ տատս, հորս տեսնելով այդպես, գլուխը շարժեց քմծիծաղով:

— Յես եղպես ել գիտեյի, վոր վոչինչ չի ըլի.— հայտարարեց նա:— Գիտեյի էլի...

Բայց տատս դուռ եր շտապում: Հայրս յեկել էր լինգի: Նրա պատմածից յերևաց, վոր քանդել հասել էլին մի սալաքարի, վորը սաղայն չեն կարողանում շրջել, դրա համար ել յեկել էր լինգը տանելու, վոր քարը շրջեն, և ինձ վերցնելու, վոր պահակի դեր կատարեմ: Ո՞վ գիտի, կարող և պատահել մարդիկ գան և իրենք զբաղված՝ չնկատեն: Լավ կը լինի, վոր յես ել գնամ:

— Վոր սալաքար կա, ուրեմն պղինձն ել դրա տակ կըլինի,—ասավ մայրս:

Հայրս ել այդպես եր կարծում, և ամբողջ ճանապարհին շշուկով ասում էր ինձ, թե այդ սալի տակ անպատճառ մի բան պիտի լինի... Ժամանակը գիշերվա կիսից անց էր. աշնանային խոնավ մուծը սարսափ էր բերում իմ մանուկ հոգուն. ճանապարհի շուրջը յերևացող թփերը թվում էլին ինձ դարան մը—տած գազաններ, ծառերը՝ սպառազեն ավազակներ: Խալ մասրենիները՝ պար բռնած սատանաներ: Չնայած այս բոլորին, մի բան այնուամենայնիվ ինձ դյուծում, քաշում էր դեպի մուծ, խշացող անտառը, ուր, թվում էր թե, քեռի Սիմոնն արդեն հանած պիտի լինի վոսկին... Բայց մենք նրան գտանք տակավին փոսի մեջ. նա սաստիկ հեռում և քրտինքը սրբում էր շուտ-շուտ: Մեզ տեսնելով՝ գլուխ բարձրացրեց փոսից:

— Յեկեք, յեկեք. սալը ժած եմ գցել,—գրեթե բացականչեց նա հրճվանքով:

Փոսը բավական խոր էր. քեռի Սիմոնի գոտկատեղից ել բարձր: Անտառային փխրուն հողը կիսվել էր նրա յերկու կողմը և սեխն էր տալիս գորշ շրջապատի մեջ: Հայրս իսկույն լինգը ձեռին մտավ փոսը, և այնուհետև սկսվեց մի ծանր աշխատանք՝ տնքոցով ու մկանների լարումով: Աստծուն ոգնության կանչելով՝ ուսերնին դնում էլին նրանք լինգի տակ և աշխատում սալը շրջել, յերբեմն ականջնին սրելով, ականջ էլին դնում, թե հեռվից, մոտից չի՞ լավում արդյոք մի վոտնաձայն: Վոչինչ չը կար: Յես ամենայն աշարքով—թյամբ կատարում էլի իմ պաշտոնը, և վոչինչ չեյի նկատում: Տերեններն էլին միայն թափվում աշնան անտառում, վոր ահի մի դողով բռնված ասես, ինչ-վոր շշնջում էր շարունակ խո՛ւ ու խո՛ւ մի ձայնով, վոր ավելի նման էր հառաչանքի: Թվում էր յերբեմն, թե անթիվ մարդիկ՝ աչքերնին չորս արած՝ գաղտագողի

նայում են մեզ ծառերի յետևից, վոր վոսկին դուրս գալուն պես հարձակվեն հափշտակելու:

Յերկար, շատ յերկար տեսց աշխատանքը փոսում: Սալը չէր շրջվում: Նա շարժվում էր, բայց չէր շրջվում: Բազմաթիվ փորձերից հետո, վերջապես, հաջողվեց սալը շուռ տալ: Բայց այն, ինչ վոր սպասում էինք... չկար, ավաղ: Վոսկու փոխարեն դուրս յեկան ինչ վոր վոսկորներ... Այդ տեսնելով հայրս վրդովված դուրս յեկավ փոսից, իսկ քեռի Սիմոնը մի առժամանակ լուռ, արձանացած մնաց այնտեղ:

— Ե՛, ինչպես յերևում է, սխալվել ենք,—ասավ նա քիչ հետո.—հաճարի են կողքը քանդելու տեղակ՝ ես կողքն ենք քանդել: հիմի յեմ հիշում, վոր են կողքը պլտի քանդելինք...

Հայրս ավելի վրդովված վերցրեց բահն ու լինդը և կանչեց ինձ:

— Ո՛ւր,—զարմացած հարցրեց քեռի Սիմոնը:

— Տուն,—յեղավ հորս պատասխանը:

— Կաց հլա, այ մարդ, կաց մի են կողքը քանդենք...

— Դու քանդի քեզ ըլի,—ասավ հայրս վերջին անգամ, և մենք ճանապարհ ընկանք:

Մեր յետևից քեռի Սիմոնը ցածր ձայնով միջանի անգամ կանչեց, խնդրեց դառնալ, բայց հայրս մնաց անդրդվելի. նա յետ անգամ չնայեց:

Տուն հասանք յերկրորդ աքլորականչին՝ սառտիկ հոգնած և հիասթափված...

* *

Հետևյալ ուրն առավոտյան հենց նոր նստել էինք թեյի, քեռի Սիմոնն յեկավ՝ դարձյալ ուրախ տրամադրությամբ մեջ:

— Չեյի ասում,—սկսեց նա շեմքից.—եղպես ել կա. մենք սխալվել ենք, քվոր տղա: Գիշերն աչքս կ'զցրի թե չե՝ նորից յերևաց նա (քեռի Սիմոնը խաչակնքեց յերեսը): Ասում ե՝ շնչու ծառի աջ կողքը քանդեցիր, դնա, ասում ե, ձախ կողքը քանդիր:

— Դե գնա քանդիր հլի,—ասավ հայրս:

— Խի. բա դու գալիս չե՞ս:

— Չե՛:

— Խի՞ վոր:

— Ենպես...

Յերկու որից հետո սակայն նա դարձյալ յեկավ և հայտնեց, թե ելի շշկվել է. պետք էր քանդել վոչ թե մեծ հաճարենու տակ, այլ նրա կողքի հաճարենու, ուր հենց նշաններ ել նկատվում են. հողը նստած է մի քիչ: Այնտեղ անպատճառ մի բան կա: Յեյ, վերջապես, չի կարող պատահել, վոր չլինի. չե՞ վոր առաջ, պես, չի կարող պատահել, վոր չլինի. չե՞ վոր առաջ, մեղանից շատ առաջ, այդտեղ գյուղ է յեղել, յեկեղեցի կա, և շատ բնական է, վոր մարդիկ թուրքերի յերեսից փախչելու ժամանակ իրենց գանձերը թաղցրած լինեն այդտեղ: Ի դուր չե, վերջապես, վոր յերազում միշտ ցույց են տալիս իրեն:

Հայրս սովորաբար լուռ էր. տատս, սակայն, առաջվա պես շարունակում էր իր կասկածանքն ու կշտամբանքը: Բայց քեռի Սիմոնն ամեն անգամ ասում էր հպարտ արժանապատվությամբ.

— Կը տեսնես հիմի, Հերիքնադ, կը գտնեմ, թե չե: Կը տեսնեք...

Անցավ մի ամիս, քեռի Սիմոնը բան չէր գտնում և կինը շարունակ գալիս էր տատիս գանգատ, վոր մարդը գիշերները տանը չի մնում ու խնդրում էր նրան յեղբորը բան հասկացնել: Իսկ մինչ այդ ձմեռը յեկավ. ձյունը ծածկեց գյուղ ու անտառ, և գետինը

ստաով քարի պես: Յերբեմն այնպես ցրտեր եյին լինում, վոր ծառերը յերամով մտնում եյին գոմերը և գայլերը գիշերները վրոնում եյին գյուղի մոտ: Քեռի Սիմոնն այժմ ման եր գալիս իր հին, մաշված քուրքն ուսերին. յերեկոները նա անց եր կացնում ողաներում կամ գալիս եր մեր տուն զրուցելու: Յեվ ամեն անգամ, յերբ խոսք եր լինում գանձի մասին, նա տխրությամբ նայում եր վառարանին և ասում.

— Սպասեք, սպասեք մի գարունը բացվի... Կը տեսնեք են ժամանակ... Մի բան վոր տեղը գիտեմ...

Յեվ, իսկապես, մարտին, յերբ ձյունները կամաց-կամաց հալ ընկան և գետինը փափկեց, քեռի Սիմոնն ավելի մեծ յեռանդով վերսկսեց իր աշխատանքները: Այժմ նա ասում եր վոգեւորված. «Ըհը՛, յա ետոր, յա եզուց»... Բայց որերն անցնում եյին որերի յետեից և վոչինչ չեւ լսվում, թե քեռի Սիմոնը մի բան ե գտել. ու մի որ ել հանկարծ լսեցինք, վոր նա հիվանդացել և—աստիկ հազում ե ու տնքում: Կնոջ ասելով՝ մի գիշեր անտառից յեկել եր ու անկողին մտել: Տառս իսկույն գնաց յեղբորը տես:

Չանցավ սակայն մի յերկու ուր, քեռի Սիմոնը վախճանվեց:

Մեռնելուց մի ժամ առաջ նա հայտնել եր կնոջը գանձի տեղը և հանձնարարել՝ գտնել մի հավատարիմ մարդ՝ հողի տակից այդ պահուստը հանելու:

— Խոստացել վոր կը կատարես,— ասել եր քեռի Սիմոնը:

Կինը խոստացել եր և նա հանգիստ փակել եր աչքերը:

Այժմ հայտնի չե ինձ՝ կինը կատարել ե նրա կամքը թե՛ վոչ, բայց յես այսօրանը միայն կարող եմ ասել, վոր քեռի Սիմոնի ընտանիքը մինչև այսօր ել

սպրում ե առաջվա պես չքավոր, իսկ անտառում՝ ավերակ յեկեղեցու շուրջը, կան բազմաթիվ փոսեր՝ պատատուկներով ծածկված ու հին տերևներով լիքը. և ամեն անգամ, յերբ տավարն արածելու ժամանակ անգգուշ մողինները և նույնիսկ զգուշ կովերն ընկնում են նրանց մեջ՝ տավարածներն անլուր հայհոյանքներ են ուղղում փոսեր կտրողի հասցեյին:

Յեվ այդ բոլորը մեր քեռի Սիմոնի կտրած փոսերն են:

Ժամը չորսն է:

Սուրբ թաղը ճաշում է:

Որվա այս պահին Թիֆլիսի այդ հարուստ թաղի արտաքին տեսքը խաղաղ է, ինչպես գյուղը հնձի ժամանակ: Փողոցների և գրասենյակների ծանրախոհ կյանքն ու շարժումն անցել և սեղանատները, ուր՝ մարդկանց ձայներից բարձր՝ հնչում է ավսենների, պատառաքաղի և դանակների զնգոց: Սպասավորները մեկը մյուսի յետևից յեկ ու մուտ են անում խոհանոցից սեղանատուն, սեղանատնից խոհանոց: Տիրում է մաքրութուն, լիութուն և ձեականութուն: Մարդիկ ուտում են ծանր և խոտում անվրդով:

Տոհմական քաղաքացի այրիացած Լևոն Աղիլյանը նույնպես ճաշում է իր սեփական տան յերկրորդ հարկում: Ընդարձակ ճաշասենյակի յերկար սեղանի մոտ, վորի վրա կարող է ճաշել քսանից ավելի մարդ, նա նստած է մենակ՝ կուրծքը ծածկած սպիտակ անձեռոցիկով, վորի մի տուտը խրել և ոձիքի մեջ: Նրա յետև, աջ վորքի վրա հենված, կանգնած է նրա սպասավորը, մոտ քառասուն տարեկան ճերմակ գոգնոցով մի գյուղացի, վոր միաժամանակ կատարում է և՛ խոհարարի պաշտոն և՛ դռնապանի գործ:

Պարոն Լևոնը, դանակն ու պատառաքաղը ձեռքին, դանդաղ ճաշում է և միևնույն ժամանակ խոտում սպասավորի հետ: Զավակներ չունենալով և ծերության

մոտեցող հասակում կնոջից զրկվելով, ահա յերկու տարի յե նա միշտ մենակ և ճաշում: Բամբասանքից և կողոպուտից ազատ մնալու համար, նա յերբեք ճաշի չի հրավիրում ազգականների ու ծանոթների, և ամեն որ իր ճաշը սկսում ու վերջացնում է սպասավորի հետ խոսելով:

— Գրիգոր, վորտեղից ես առնում այս միսը,— դառնում է հանկարծ նա սպասավորին:

— Սալբաթակի բաղարից,— պատասխանում է գյուղացին թեքվելով և այնպիսի ձևով, կարծես տերը ծանր է լսում:

— Ումնի՞ց:

— Դարչոյից:

— Ո՞վ է այդ Դարչոն:

— Միս ծախող է:

— Հը՛մ,— գլուխը կախելով շարունակում է ուտել պ. Լևոնը.— վոչինչ, միսը լավ միս է, բայց մի քիչ յուղոտ է: Յուղոտ միս ես առել...

Սպասավորը դարձացած ուղղվում է կանգնած տեղը և նորից թեքվում դեպի տերը:

— Յերեկ դո՛ւք ասիք, վոր ժարկոյի համար յուղոտ միս առնեմ,— ասում է նա:

— Այո՛, ասացի, բայց վոչ այսքան յուղոտ: Յուղոտ միսն այնքան էլ լավ չէ ժարկոյի համար: Այս տեսակ միսը կարելի չի գործածել չխրթմայի կամ սոյուսի մեջ, բայց վոչ ժարկոյի, հասկանա՞ւմ ես, վոչ ժարկոյի...

Նա նորից շարունակում է ուտել:

— Մյուս անգամ ել այսպիսի միս չառնես,— ասում է նա քիչ հետո.— Հանգուցյալն ամենեին չեր սիրում այսպիսի միս... Չե՞ս հիշում: Ասում եր, վոր այս տեսակ միսը՝ ֆլաս է: Յե՛վ շատ ճիշտ եր ասում հան-

գուցյալը. յիրբ ժարկոյի միտը յուզոտ եւ լինում, մի տեսակ ծանր եւ մարսւում... Հասկանում ես...

Սպասավորն անշարժ կանգնած նայում եւ տիրոջ ալեխառն մագերով գլխին, շարժվող ծնոտներին եւ մըտածում, վոր հանգուցյալ տիրունին, իսկապես, միս քիչ եր սիրում:

— Հետո, Գրիգոր, գիտես ինչ, — ձեռքը բարձրացնում եւ պարոն Լեոնը. — դու միւր շատ ես յեփում, ախպես վոր՝ գետնախնձորի պէս փշրվում ե... այն ինչ աղպես չպետք ե անել. պետք ե յեփել ախպես, վոր մսի համը վրեն փա... Մի անգամ կլուրում ժարկոյն յեմ կերել, շատ լափե եր. թերը, բանը ախպես տեղին, համով... հետեւ ել մի յերկու կտոր սերկելի...

Պարոն Լեոնը մի պատառ միս կտրելով սկսում ե հանդարտ ծամել:

— Մեր կլուրի խոհարարն առհասարակ շատ ընտիր կերակուրներ ե յեփում, շարունակում ե նա. — ե դա հասկանալի յե. մարդը ուռեւ ե, աշխարհ տեսած, հո մեր հայերի պէս չի, վոր գոմից դուրս ես դալիս՝ խոհարարություն անում... Դու չնեղանաս, Գրիգոր, յես քեզ չեմ ասում... Յեթե ուզում ես, յես նրան կասեմ, վոր մի քանի բան սովորեցնի քեզ:

Գրիգորը մի վտաքից հենվում ե մյուս վտաքի վրա ե կոկորդը մաքրում:

— Դուք ես որն ել խոստացաք, վոր կասեք, բայց մոռանում եք, — նկատում ե նա ժպտալով:

— Կասեմ, Գրիգոր, կասեմ, հանդատացնում ե պարոն Լեոնը սպասավորին. — կասեմ, հենց վաղը կասեմ. բայց դու յել յուզոտ միս չառնես...

Դյուղացին նորից նայում ե տիրոջ գլխին, շարժվող ծնոտներին եւ մտածում, վոր տերը միշտ խոստանում ե «վաղը», բայց միշտ ել մոռանում ե: Նա նո-

րից կոկորդը մաքրելով ուզում ե մի բան ասել, բայց լուռ ե՝ տիրոջ ձեռքի շարժումը տեսնելով:

— Գրիգոր, մյուս անգամ աղ Դարչոյին ասա, վոր ժարկոյի համար լավ միս տա, առանց վտակորի... Իմ կողմից խնդրի, թող սուկի տա...

— Սուկին ժարկոյ չի ըլի, պարոն, — ասում ե Գրիգորն ամաչելով, վոր նկատողություն ե անում տիրոջ:

— Ինչո՞ւ չի լինի, — դարձանում ե պարոն Լեոնը՝ սպասավորի խոսքի վրա. — ընդհակառակը... կլուրում միշտ յեփում են, շատ լավն ե լինում. մի քանի անգամ կերել եմ... Շատ լավն ե լինում...

Այս ասելով, նա ձեռքով նշան ե անում, վոր սպասավորը վերցնի ամանը:

— Սա վերցրու, կատկետը բեր տեսնենք ինչպէս ե, — ասում ե նա, մեջքը հենելով աթոռի թիկունքին, ե հառաչում: — Յեթե կատկետն ել սրա պէս լինի, Գրիգոր, նշանակում ե՝ այսորվա ճաշդ լավ չե...

Գրիգորը վերցնում ե տիրոջ թերմացքը ե գնում խոհանոց: Մի քանի բոպեյից նա վերադառնում ե ե կատկետը գնում տիրոջ առաջ ու յերկուզով մտածում, թե այս նոր բաժինը ինչպէս դուր կը դա:

Պարոն Լեոնը մի քանի բոպե լուռ ճաշում ե: Սպասավորը, նրա յետեւ կանգնած, դարձյալ նայում ե նրա թիկունքին, գլխին եւ ծնոտներին, վորոնց շարժումից շարժվում են ե նրա ախանջները:

— Գրիգոր:

— Հրամմե:

— Կատկետն այս ինչ յուզով յես պատրաստում, — հարցնում ե պարոն Լեոնը վշտալի գեմքով:

— Կովի յուզով...

— Կովի... բայց ինչո՞ւ այսպիսի համ ե կալիս:

կարծես յերեք որվա կերակուր լինի, անպիսի ծանր ե...

Սպասավորը գունատված նայում է տիրոջը և լուռ: Նա չի ուզում պատասխանել, վերադնտե նրան թվում է, վոր յեթե պատասխանի, տերը նոր հարցեր է տալու, ուստի և լուռ է: Իսկ պարոն Լևոնը շա-
րունակում է մի առ ժամանակ հանդարտ ուտել:

— Գիտես ինչ, Գրիգոր, — ասում է նա քիչ հետո
զլուխը պնակից բարձրացնելով. — այսօրվա կատիկա
այնքան էլ լավը չէ, համ յուզն և կծված, համ էլ աղը
շատ էս արել...

Գրիգորն զգուշությամբ հագում է

— Եսոր՝ յերեկվանից քիչ էս աղ գցել, — խոսում է
նա ամբողջ իրանով առաջ թեքվելով. — յերեկ վոր ա-
սիք՝ աղի յե, դրա համար եսոր աղը շատ քիչ էս
գցել:

— Ընդհակառակը, — ասում է պարոն Լևոնը, —
քեզ միայն թվացել է. թե քիչ էս գցել. յեթե քիչ
դցած լինեիր, այսպես չեր լինի: — Նա սրտի խորքից
հառաչում է: — Դ, հանգուցյալի մահից հետո, դու կերա-
կուրներն այնքան էլ լավ չես պատրաստում, Գրիգոր:
Յերբ հանգուցյալը կենդանի յեր, հսկում եր, խոր-
հուրդներ եր տալիս, և դրա համար կերակուրները
այնպես լավ էյին դուրս գալիս: Իսկ հիմա... (նա նո-
րից հառաչում է): Յես ասել էմ, էլի կասեմ, Գրիգոր,
վոր հայ խոհարարը կարգին կերակուր յեփել չը գիտի...
Հայը, իսկապես, պետք է միա ունչալար, և վոչ թե
խոհարար լինի... Հայը կարող է, ճիշդ է, առևտուր
անել, միրգ ծախել, բայց խոհարարությունը նրա
բանը չի. հայը քուֆթից բացի ուրիշ բան չի կարո-
ղարում յեփել, իսկ խոհարարը, Գրիգոր, ամեն բան
պետք է իմանա, ամեն բան... հասկանում ես... խո-
հարարությունն էլ արհեստ է, ինչպես դերձակություն

նը, ինչպես վոսկերչությունը... խոհարարը պետք է
հասկացող լինի... հասկանում ես...

Գրիգորի շրթունքները դողում են, հայտնի չե՝
յերկյուղից թե հուզմունքից:

— Յեթե չեք հավանում, պարոն, — ասում է նա
կերկերուն ձայնով. — յես դուրս կերթամ, ուրիշին
բռնեցեք... Հինգ տարի Միրզոյի տանն էմ յեղել,
միշտ գոհ են մնացել, հիմի...

— Յես հո քեզ չեմ ասում, հիմար, — խնդում է
պարոն Լևոնը: — Յես ընդհանրապես էմ ասում, վոր
հայը խոհարարություն չը գիտի. նա կարող է միայն
լավ բանվոր լինել յերկաթուղու վրա կամ վոտնաման
սրբող փողոցներում, իսկ խոհարար կամ սպասավոր՝
յերբեք... (նա մի փոքր լուռ է): Այ, դու յե, ճիշդ
է, խոհարարություն և սպասավորություն էս անում,
բայց ձեք չը գիտես, Գրիգոր... Չը գիտես, որինակ,
թե վորքան աղ պիտի գցել մի ֆունտ մսին, չը գի-
տես, թե ինչ տեսակ յուզն է լավը. իսկ դա հասարակ
բան չի... Յեթե մի խորհուրդ տվող չը լինի քեզ, դու
միշտ կը սխալվես, Գրիգոր... Այ, ինչ էմ ասել, ու-
րիշ բան են ուտան ու վրացին: Նրանք ստեղծված են
հենց խոհարարության համար, մաքուր, ժիր, հասկա-
ցող...

Գրիգորի շրթունքները նորից դողում են:

— Յեթե չեք հավանում, վրացի բռնեցեք, — աս-
ում է նա այս անգամ հուզված, գողացող ձայնով, —
յես կերթամ:

Ու այս ասելով, նա ուղղվում է դեպի դուռ:

— Սպասիր, Գրիգոր, սպասիր, — կանչում է պա-
րոն Լևոնը:

Բայց Գրիգորը չի կանգնում:

— Դուք ամեն ոք ինձ չեք հավանում, — շարու-

նախում և նա նեղացած դեպի դուռը գնալով,—յես կարող եմ գնալ. ուզում եք ոտես բռնեցեք, ուզում եք վրացի. միևնույնն ե... Յես կերթամ...

Սակայն չի գնում: Վերջին խոսքերն արտասանելով կանգնում և դրան մոտ՝ անբավական և դժգոհ գրեթե:

— Ի՞նչ հիմարություն,—յես և պառնում պարոն Լեոնը,—սուր ես ուզում գնալ:

— Կերթամ ուրիշ տեղ:

— Ի՞նչ հիմարություն... Քեզ ի՞նչ են անում, այ տղա, վոր դու այդպես նեղանում ես:

Գրիգորը հուզումից չի խոսում:

Պարոն Լեոնը շարունակում և.

— Վոր ուզում յես գնալ, ապա այս բաներն ո՞վ պետք և հավաքի,—ցույց և տալիս սեղանի յերեսի ամանները,—յես հո չեմ կարող անել... Կամ յեթե ուզում ես գնալ, փողդ ինչ պիտի անես. յես հո քո փողապահը չեմ...

Այս խոսքերի վրա Գրիգորն առաջ և գալիս: Նրա դեմքն արտահայտում և վախ ու անհանգստություն: Նա մտածում և, վոր ամիսներով հավաքած գումարը՝ հարյուր հիսուն մանեթ, վոր պետք և կոնջն ուղարկի պարտքը տալու և մի կով առնելու համար, տիրոջ մոտ և և, առանց այդ գումարը ստանալու ինչպես կարող և գնալ: Նա առաջ գալով կանգնում և սեղանի քով:

— Տվեք իմ փողը, պարոն,—խնդրում և նա,—ավելք, ավելի լավ և յես գնամ...

— Դե լավ, լավ,—ասում և պարոն Լեոնը,—հիմարություններ մի անի: Արի սեղանը հավաքիր, հետո...

Գրիգորն անխոս հավաքում և սեղանի յերեսը, ամանները տանում և խոհանոց, մրգերը դնում և պահարանը, սփռոցը թափ և տալի պատշգամբում և ծալում:

հետո գնում սպասում և տիրոջ առաջ, վոր դրամն ստանա:

— Ի՞նչ ես ուզում, Գրիգոր,—հարցնում և պարոն Լեոնը, ընդհատելով իր մտածմունքերը հանգուցյալ կնոջ մասին:

— Փողը...

— Փողը... Փող հիմի վճարեղից... սպասիր, յերբ կը լինի են ժամանակ կտամ... Ի՞նչ, ուզում ես գնալ... հիմար մի լինի, այ տղա,—խնդում և պարոն Լեոնը,—սուր ես գնում. քո տեղը մարդ կա, վոր դու գնում ես... Հիմար մի լինի: Մի թեթև խոսքից ինչո՞ւ յես նեղանում... Արի այստեղ. արի ավելի լավ և քեզ ասեմ, թե ինչ պետք և առնես կուուցվա ճաշի համար, արի:

Յեվ պարոն Լեոնը բազմոցի վրա պսակելով թեւադրում և Գրիգորին, թե, ինչ պետք և գնել վաղվա ճաշի համար:

— Կառնես իշխան,—ասում և նա ցուցամատը շարժելով.—յեփեղու ժամանակ վրան մի քանի ձու կը կոտրես. բայց ձուն շատ չեփես: Ծառ յեփելով համը կը կորչի... Իշխանից հետո կառնես դառան միս՝ ում լետի համար, և տոմացու: Տոմեն կեփես տերեղով, բայց բրինձ քիչ կը քցես... Հետո կառնես մի յերկու ձուտ՝ իրիկվա համար: Կառնես կանաչի՝ թարխուն, բոդկը... Յեթե հնդկահավ պատահի—սու. մյուս ուրը պետք կը գա. կարելի յի տապակել...

Լուռ լսում և Գրիգորը և ապա, գլուխը շարժելով, դուրս գալիս տիրոջ սենյակից:

Մի քանի րոպե անց՝ պարոն Լեոնը սկսում և ննջիլ, իսկ Գրիգորը գնում և խոհանոց և մտածում տիրոջ մոտ մնացած հարյուր հիսուն մանեթի մասին և այն մասին՝ թե ինչպես անի վոր վաղվա ճաշը դուր գա տիրոջ:

ԳԱՂՏՆՆԻՔ

Կիսկնամուտ ե: Անդորր վերջալույս: Ժամի զանգերը հանդարտ, հանդիսավոր ընդհատումներով ափսոսում են վաղվան տոնը, և նրանց զողանջներն ասես խաղաղություն են ծավալում ավանի գլխին, դաշտերի վրա և դնում խառնվում գետի ջրերին: Դին-դոն, դին-դոն... Կղմինդրե տանիքները փայլում են մայր մանող արևի փողում և անշարժ, փոսկեղոծ բարդերի հետ ունկնդրում կարծես զանգերի ձայնին:

Լճու յերեկո յե:

Այրի Նազոն առատ խունկ և ծխել, այնքան առատ, վոր խրճիթից յեկեղեցու հոտ և գալիս: Բոլոր սրբերի անունը տալով՝ աղոթում և և շուտ-շուտ յերեսը խաչակնքում: Յերեկոն ծունկի յե գալիս կավի հատակին, յերեկոն կանգնում անշարժ և միևնույն բանը կրնկում մի քանի անգամ. «Տեր, քու դուռը բանաս. քու ստեղծածն ենք—մեզ ջրի չտաս»... Թեև ջահել կին և Նազոն, հաղիվ յերեսուն տարեկան, բայց աղոթում և այնպիսի ջերմեամեղությամբ, ինչպես վշտահար մի պառավ: Նա այնքան խորասուզված և աղոթքի մեջ, վոր չի նկատում ինչ կա շուրջը. նրա ականջներում զողանջում են միայն ժամի զանգերը: Ջի նկատում, վոր շեմքում կանգնած և ձեր Ներսեսը, վոր իր սրտան, հարաշարժ աչքերով նայում և ներս և հանկարծ շտապով, թափով յետ կանգնում. նորից կանգնում և, նորից նայում և ելի յետ կանգնում. ու ամեն կերպ աշխատում

տում և աննկատելի մնալ հարեանուհու աղոթքը չխանդարելու համար: Ծեր մարդ և դա՛ միապաղաղ ձերմակ մտկերով, վորոնք գրիմի տպավորություն են անում—այնպես չի ներդաշնակում կնճապատ սև դեմքը այդ ձերմակ, ասես սապոնով քսված մաղերին: Յերկար դորժածությունից սապոնով լվացած և յերեկո և նրա ձեռի փայտը, վորին հենված գերքովը ձեր Ներսեսը հիշեցնում և նկարների մեջ պատահող անտուն մուրացկանի: Բայց, ո՛, ձեր Ներսեսը մուրացկան չի: Ընդհակառակը... Ավանում նա ունեոր գյուղացի յե. և ինչե՛ր ասես չունի—մեծ տուն մի քանի սենյակով, պաղատու այգի, կովեր, յեղներ, մեղուններ, և ել ինչ ասես: Ամեն առավոտ, յերբ նա տնից դուրս և գալիս, զույգ շները՝ զույգ թիկնաղանների պես, ուղեկցում են նրան մասանը, դոմը, այգին, մինչև փեթականոց, ուր մեղունները պար են բռնում նրա գլխի վերև, իսկ նա ուշադիր նայում և բոլոր արկանոցները... Այո, ձեր Ներսեսն աղքատ չի, բայց մեղակ և. իր ամբողջ տնտեսությունը վարում և պառավ մորաքրոջ հետ, վոր սպասուհու պաշտոն և կատարում միաժամանակ: Աղջիկնե՛րին վաղուց մարդու տված լինելով և կնոջից զրկված՝ ձեր Ներսեսն ահա տասը տարի յե մեղակ և, ուստի խոսակից չունենալու պատճառով հաճախ գալիս և Նազոյի հետ զրուցելու: Ըստ սովորության այսոր ել յեկեկ և, բայց տեսնելով հարեանուհին աղոթում և, մնացել և շեմքում կանգնած:

Բայց ահա Նազոն աղոթքն ավարտում և:

— Ողորմի Աստուծ, Բաղդասարի աղջիկ,—ասում և ձերունին կիսարաց դռնից գլուխը ներս կոխելով:

Այլին դժգոհ, արևի շողերից աչքերը բաց-խուփ անելով նայում և գեպի շեմքը և ինչ-վոր քրթմնջում, վոր ավելի նման և տրտունջի:

— Ժամից եմ գալիս, Բաղդասարի աղջիկի,— շարունակում է ծերունին շեմափայտին նստելով։— Անցնում եյի, ասի՛ տեսնեմ վոնց և Բաղդասարի աղջիկը...

Ծերունին լուռ է և շուրջը նայում սուր աչքերով։

— Ես որ լավ ժամ կար,— ավելացնում է նա։— Տերտերն Ավետարան կարդաց... Համա քեզ տեսեմ, Բաղդասարի աղջիկ, տեր-Ոսեփի կարգմունքն ինձ սկի դուր չի գալիս։ Սկի... Հենց վաղ-վաղ կարգում է, վոնց վոր յետեից շուն ընկած։ Սկի դուր չի գալիս...

Ու քիթը վեր քաշելով՝ ձեռները շարժում է հովհարի պես, ցույց տալու, թե վորքան իրեն դուր չի գալիս տեր-Ոսեփի արագ ընթերցումը։

— Իսկ դու, Բաղդասարի աղջիկ, սկի՛ ժամ չես գալիս,— դիմում է հանկարծ այրուն, վոր այդ ժամանակ կամացուկ նստում է թախտի ծայրին։— Յես ամեն որ գնում եմ, քեզ սկի չեմ տեսնում։ Ուրիշ կնանիք շատ են գալիս, իսկ դու—սկի...

— Յես ժամանակ չունեմ, ասում է այրին անտարբեր։

— Ժամանակ,— ծոր և տալիս ծերունին գլուխը ցավակցարար շարժելով։ Իհարկե, յեթե պարտապ ըլեա՛ կգաս. իհարկե... (Թեթե հառաչում է) Ե՛հ, Բաղդասարի աղջիկ, դժար է, դժար։ Մենակ՝ վոն կնիկն առանց մարդու, վոն մարդն առանց կնկա...— Նա նորից հառաչում է ամբողջ կրծքով և նայում այրուն։— Որինակի համար, յեթե քու գլխին մարդ ըլեր, իհարկե, ժամ ել կը գայիր, ուխտ ել։ Լավ կուտեյիր, լավ կխմեյիր. թե չե՛ս արա-նրա դրանը ինչ պըտի անես,— ասում է ծերունին և շուտ-շուտ իր սուր, շարժուն աչքերով դիտում հարևանուն, տեսնելու համար կարծես՝ թե ինչ ապավորություն են անում իր խոսքերը։

Բայց այրին լուռ է և մտադրիվ և, թվում է թե, ձանձրանում է։

— Եղպես, գլուխն որորում է ծերունին։— մենակ ապրելը շատ դժար է. շատ... Մարդը՝ ուրիշ բան է... Տղամարդը թեթեացնում է կնկա գործը...

Նա լուռ է կրկին և ձեռնափայտով խաղեր քաշում կավի հատակին։ Նաղոյին թվում է, վոր նա անհանգիստ է, տարված է ինչ-վոր մտքերով և անսովոր, շատ անսովոր տեսք ունի։ Թեև խոսում է սովորական բաներից, բայց հուզված է յերևում։

Բաղդասարի աղջիկ,— բարձրացնում է նա գլուխը հանկարծ, կարծես կարեոր մի բան հայտնելու, և դարձյալ լուռ է։

Այրին դժգոհ համբերանքով սպասում է նրա խոսքի շարունակություն, բայց տեսնելով ուշանում է, հարցնում է.— Ի՞նչ է։

Ծերունու դեմքն ավելի մեղմանում է. խոր կլն-ճիւղները փոքր ինչ յետ են գնում։

— Բաղդասարի աղջիկ, մի բան ունեմ ասելու,— սկսում է և նորից լուռ։

— Ի՞նչ,— կրկնում է Նաղոն։

Ծեր Ներսեսն իսկույն չի պատասխանում. նայում է դեպի բակը, նայում է ճքճքացող բարդիների այն կողմը և ասում։

— Գիտես, Բաղդասարի աղջիկ, լավ չե՛ր լինի, վոր դու եղ՝ սրա-նրա դրանը լվացք անելը թողնեյիր։

— Բա ինչո՞վ ապրեմ,— ասում է այրին դժգոհ ու հեգնալով։— Ի՞նչ անեմ...

— Ինչ անես,— մտածմունքի մեջ յերկարացնում է ծերունին և դարձյալ լուռ։— Ասում եմ՝ ջահել ես, — խոսում է կրկին հատակը փայտով խաղելով։— Մենակ ել լավ չի...— Ու մեկն է համարձակություն առնելով՝ ավելացնում է.— Բա քու մտքովդ սկի՛ բան չի անցնում, Բաղդասարի աղջիկ։ Սկի՛ չես մտածում մարդու գնալու մասին։

Լվացարարունին դեմքը ծամածռում է անտարբեր:

— Ի՞նչ, ում դարդն է կտրել ինձ առնի...

— Եղպես մի ասի, եղպես մի ասի, — նկատում է ծեր Ներսեսը հայրական յեղանակով, — վոր քու մըտքումն ըլի — հեշտ ե: (Փոքր լռելով) Լավ չի, վոր քեզ պես կնիկարմատը խալիսի դռներին քաշ գա: Հասկանում ես: Մենակ — լավ չի... Ի՞նչ է մենակ մարդը — հեշ: Յես քեզ որինակ. ինչի՞ յեմ նման — ագռավի: Ձե՛, քանի ջանել ես — մտածիր. հետո կը փռմանես, — ասում է ցուցամատը նշանակալից շարժելով: — Մարդը քեզ լավ կը պահի, հասկանում ես: Հասակով ել ըլի՛ վռչի՛նչ...

Այբին լսում է ըտլոր ժամանակ անտարբեր, իսկ ծերունին ձայնն իջեցնելով, բարձրացնելով՝ խոսում է ելի այն մասին, վոր մենակ ապրելը — դժվար է. որինակ է բերում իր կյանքը, ավտոսում է լվացարարուն հու ջանելութունը և նկատելով, վոր նա արամադիլը չէ ասածները լսելու, հանկարծ յեկում է աշխույժ շարժումով. — Դե, Բաղդասարի աղջիկ, մտածիր: Յես եղուց ելի կը գամ:

— Յես մտածելու բան չունեմ, — ասում է Նազոն աղամա. — Յես իմ վորդուն չեմ...

— Հա, յերեխեդ ուր ե: Հերանցդ տանն է, — հետաքրքրվում է ծերունին. — Ե՛, յեթե ուզե՛նաս՝ յերեխեդ ել հետդ կը տանես. ինչ կա վոր... Դե, մի լավ մտածիր, — շեշտում է նա և քայլերն ուղղում դեպի փողոց:

Մթնշաղ է արդեն: Վերջալուսը հալվում է մութ կապույտի մեջ: Յերեկոն իջնում է խաղաղ: Թեթև քամի յե փչում. բարդիների տերևները թափվում են խմբերով. ճքճքում են, ճքճքում, ասես տրտնջում են համ վոր դեմ է թափվում ցած: Թափվող տերևների

տակով ծերունին գնում է մինչև փողոց և հանկարծ վերադառնում:

— Հա, Բաղդասարի աղջիկ, մոռացա՛. ասում է դրպանից յերկու խնձոր հանելով. — Լավ, թթվաշ խնձոր է, մեր ծառերից է...

Ու նորից գնում է դեպի փողոց, կրկնելով.

— Մտածիր, մի լավ մտածիր...

* * *

Հաջորդ որը — կիրակի: Նազոն մաքուր շորերը հագած, գնում է լվացքի ապառիկները հավաքելու և մտածում է ծեր Ներսեսի ասածների վրա: Ահա թե ինչու է շուտ-շուտ գալիս և միջոց բերում. ուրեմն մտքումը բան է եղել. Նշանակում է մեկը, յերեխի մի վորեք այրիացած տղամարդ խնդրել է միջնորդելու, և դա ել յեկել է իր նման յերկաթ-բարակու հեռվից սկսելով... Յեվ իրենից պատասխան է սպասում: Ի՞նչ պատասխան կարող է տալ. վորդուն հո չի կարող թողնել... Ձե՛. դա ել — գնա ել, ինքը մարդու գնալու ցանկութուն չունի... Այսպես եր մտածում Նազոն. և մտածելով՝ վորոշեց այլևս չը խոսել այդ մասին. ու դիտամբ ուշացավ մինչև յերեկո, վոր չհանդիպի ծեր Ներսեսին:

Այդպես ել յեղավ: Տուն դառնալով՝ հարեանուհուց իմացավ, վոր «նա» յեկել՝ յերկաթ սպասել է իրեն ու գնացել: Հայտնելով այս՝ Մարգարիտը հետաքրքրվեց, թե ի՞նչի յեր յեկել ծերունին և ի՞նչ կա առհասարակ, վոր նա շուտ-շուտ գալիս է այդպես:

Նազոն խուսափողական պատասխան տվեց. հվ է իմանում, յերեխի շորեր լվալ տալու յե յեկել:

Մյուս որը, ինչպես ամեն լի որ, Նազոն դարձյալ գնաց լվացք անելու և վերադարձավ իրիկնամտին. Բոլոր աներում ճրագներ են վառվում, բացի իր տնից:

Ինչ մութն և բակը... Տանը մոտենալով՝ նկատում և նա մի սև կերպարանք, վոր անշարժ նստած և շեմքի մոտ։ Ո՞վ և տեսնես։ Նա մի բոպե վախ և զրուժ, բայց շուտով հանգստանում ե։ Ա՛խ, ծեր Ներսեսն և, երևում են ձերմա՛կ գլուխը, միբուքը, ձեռնափայտը... Ու մոտենում և սրտապինդ։ Ծերունին յեղնում և տեղից և բարեկամ գլխի շարժումով։

— Գիտես, յես վաղուց եմ սպասում,—ասում և ներողութուն խնդրողի խոնարհ ձայնով.—Արևը մեր չեր մտել՝ յեկել եմ։ Յերեկ ել յեկա՝ տանը չեյիր...

— Ի՞նչ կա,—հարցնում և Նազոն։

— Յեկա են բանի համար։

— Վճիռ բանի։

Ծերունին զարմանում և միթե Նազոն չի հիշում։

— Են որ ասի «մտածիր»։

Նազոն պատասխանում և շատ սառը այտ, հիշում և, ինչպես չե, հիշում և, բայց ինքը մարդու գնալու վոչ մի ցանկութուն չունի. վորդու թեք բռնելու յե և նստելու։ Հասկանում եք։ Նա իր վառ ոջախը մտադիր չե հանգցնել։

Ծերունին տխուր նայում և նրան և մի առժամանակ կարծես խոսք չի գտնում ասելու։

— Դե, դու գիտես,—ասում և ընկճված.—Յես քու վատը չեմ ուզում։ Հասկանում ես։ Ասում եմ...

Այստեղ Նազոն անհամբեր՝ ընդհատում և նրան վերջապես հետաքրքրական և իմանալ—ո՞վ և այն մարդը, վոր ուզում և իրեն։ Հը՞։ Կա արդյոք այդպիսին և ո՞վ և, յեթե կա։

Ծերունին տատանվում և փոքր ինչ և ապա խոսում հուզված. այո, ի հարկե, կա... Կա, յեթե միայն Նազոն ցանկանա...

Բայց ո՞վ և, ո՞վ. չի՞ կարելի իմանալ։ Նազոնին հետաքրքրում և անունը։

Նորից ծեր Ներսեսը տատանվում և և կրկնում առաջվա պես հուզված, բայց մեղմ, շատ մեղմ ձայնով.

— Յեթե դու ուզես—անունը հեշտ և... Յես չեմ ուզում մենակ մնաս, հասկանում ես։

Այստեղ Նազոն ցնցվում և հանկարծ և յերեսը շրջում գեպի ծառերը. ինչ-վոր վտանաձայն և լսվում։

— Մարդ և գալիս, շնջում և նա։

Այո, հիշա վոր մեկը գալիս և ծանր-ծանր քայլերով։ Նազոն աչքերը հառում և յեկողի կողմը։ Հարե-վանում։ Մարգարիտն և—փեշերը քաշ տալով...

Նրան տեսնելով՝ ծերունին յեղնում և տեղից։

— Բա հիմի շորերս յե՛րը բերեմ,—ասում և արագ-արագ, նույնպես յեկողին նայելով.—Շարաթ որը կը լվանամ...

Այո շարաթ որը կարող և լվանալ։

— Դե լավ,—ասում և Ներսեսը,—շարաթ որը կդրկեմ։ Բարե՛ գիշեր...

Յեվ արագ հեռանում և ձեռնափայտը թխկացնելով ու հաղալով։

Մինչ այդ Մարգարիտը մոտենում և աչքը հեռացող ծերունուն։

Դա ինչ և, աղջիկ, ամեն որ գնում-գալի.—հարցնում և քմիծաղ ու ծերունու հասցեյին ուղղած արհամարհանքով։

— Ի՛, հոգեմ գլուխը. յետեք կարմիր խնձոր չեմ դրկում,—պատասխանում և Նազոն նույնպես արհամարհանքով.—յեկել ե՛ «շորերս լվա»...

— Ի՛րա հորքուր և, մորքուր և—ի՞նչ և։

— Յեսի՛մ,—վեր և քաշում ուսերը Նազոն։

Փոխանակ դրկելու՝ շարաթ որը Ներսեսն ինքը շորերի կապոց կտան տակին, կանգնում և Նազոնի շեմքում։

Այրին նոր միայն զարթնել—լվացվում և։

— Բարեի լուս, Բաղդասարի աղջիկ, — ասում է աշխույժ և կապոցը դնում թախտին, ապա նստում է ինքը և արխալուղի դռաներից մի քանի խնձոր հանելով մեկնում Նազոյին:

Այբլին չի ուզում վերցնել. ինչ նեղութուն է քաշում, շնորհակալ է: Բայց ծերունին զորով, մի քիչ էլ նեղանալով խնձորները դնում է նրա գոգնոցի դռանը:

— Լավ խնձոր է, ասում է, — թթվահամ: Մեր ծառերից է:

Ու մեղմ հանդիմանում է Նազոյին՝ թե ինչու չի դալիս իր այգին: Ուրիշները գալիս՝ ուտում, տանում են, իսկ Նազոն մի անգամ գոնե վոտք չի դնում:

— Լավ չես անում, Բաղդասարի աղջիկ, սկիւ լավ չես անում:

Ու զրուցելով դարձյալ խոսք է բանում իր առաջարկի մասին, սակայն Նազոն խոսքը նորից կտուրն է դրում, և նա հեռանում է տխուր ու մտածողոր: Մյուս որը դարձյալ գալիս է: Տոնի պատճառով Նազոն ելի տանն է. այս անգամ նա ապառիկներ չունի հավաքելու. միայն մի քանի շոր կա, վոր պիտի հարթուկի: Ծեր Ներսեսը ծանր-ծանր նստում է շեմքին և կամաց-կամաց խոսում «բանի» մասին: Բոլոր ժամանակ այբլին անժպիտ է: Վոչինչ չի պատասխանում, ու ծերը հեռանում է լվացած շորերի կապոցը կոնստակին: Ու միջանի որ չի յերեւում. ավելի շուտ Նազոն նրան չի տեսնում, վորովհետև միշտ ուշ է տուն գալիս: Մի խոսքով, մի ամսվա մեջ յերեք անգամ հաղիվ է հանդիպում: Յեւ ամեն անգամ ծեր Ներսեսը կանգնեցնում է նրան ու հարցնում. — ինչպես է, լավ է ապրում, հաց ունի. յեթե վոչ—ալուր դրկի. ինքը բավական ալուր ունի:

— Վոչինչ, — ասում է Նազոն, — ունիմ. ամեն բան կա. շնորհակալ եմ...

Ու աշխատում է շուտով, շուտով հեռանալ:

Բայց Ներսեսն ուզում է խոսել, հարցնել ելի՞նչ է մտածում Բաղդասարի աղջիկը իր ասածների մասին:

Սակայն Նազոն՝ տեղ ունի գնալու, և հեռանում է արագ քայլերով:

Մի բոպելով Ներսեսն ուզում է յետ կանչել նրան, մի յերկու խոսք, միայն մի յերկու խոսք ասել «բանի» մասին, բայց Նազոն—է, հեռու յե արդեն... Յեւ անցորդները, խառութանները տեսնում են, թե ինչպես ծեր Ներսեսը փողոցում կանգնած՝ նայում է լվացաբարունու յետևից: Յերբեմն էլ, Բաղդասարի աղջկա հետ խոսելու համար Ներսեսն անցնում է նրա տան մոտով, բայց նա միշտ էլ տանը չի լինում: Յեւ յերբ Նազոն լվացքատեղից դառնում է տուն, Մարգարտից իմանում է, վոր Ներսեսն յեկել է ու գնացել, յերբեմն բաց լուսամուտների դռնում տեսնում է խնձորներ, վոր կտցահարված են լինում հավերի թե ծառերի կողմից: Յեւ ամեն անգամ այդ խնձորները տեսնելիս՝ Նազոն ասում է ինքնիրեն. «Ի՞, հողս գլխիդ. ուզում է խնձորով խաբել՝ մարդու տալ: Տեսնես վոր քոսոտի համար է աշխատում»... Ու ամեն անգամ մտքում կրկնում էր իր վճիռը, վոր ուլ էլ ուզում է լինի, ինչ էլ ուզում է լինի—ինքը մարդու չի գնա. և ելի վորում է չհանդիպել ծեր Ներսեսին: «Հերիք է, գլուխ է տանում» ասում է: Ու անցնում է շարաթ, յերկու շաբաթ, ավելի—չի հանդիպում: Թե ինչու Ներսեսը չի յերեւում—դա Նազոյին չի հետաքրքրում: Բայց մի որ գալիս է ահա նրա մոտ մի պառավ կին—ծեր Ներսեսի մորաքույրը և, ծերութունից գլուխը տմբամբացնելով հայտնում, վոր «իմ յեղծ Ներսեսը հիվանդ է» ու կանչում է Նազոյին:

Նազոյի՞ն. իրան: Լվացարարունին քան չի հասկանում:

— Ի՞նչի համար, ի՞նչ կա, — հարցնում է զարմացած:

Պառավ մորաքույրը վռնեց չգիտի. «Իմ խեղճ Ներսեսը հիվանդ է» և Նազոյին ուզում է տեսնել: Ուրիշ վռնեց:

Ո՛հ. Նազոն ժամանակ չունի. յեթե շորերը լվանալու քան կա — թող բերեն. և նա բերում է մի աչքալիսի պատճառարանություն, վոր պառավ մորաքույրը համոզվում է, թե իսկապես վոր Նազոն ժամանակ չունի. վորդին հիվանդ է հորանց տանը և այսոր շտապ գնում է տեսնելու. գյուղը հեռու, մինչև գնա՝ մուլքը կընկնի: Այնպես վոր ժամանակ չունի:

Յեվ պառավը հեռանում է գլուխն ելի՝ կողմնացույցի պես տմբամբացնելով:

Իսկ Նազոն շեմքում կանգնած՝ յերկար-յերկար մտածում է, թե արդյոք ծեր Ներսեսն ինչո՞ւ համար պիտի կանչեր իրեն: Յեթե շոր ունի լվալու — կղրկեր: Ի՞նչ կա ուրեմն...

* * *

Պառավի գալուց մի շաբաթ հետո Ներսեսը մեռավ և ամբողջ կարողությունը թողեց Նազոյին: Ինչո՞ւ — վռն-վոր վռնեց չգիտի: Այսքանը հայտնի չէ, վոր մահից մի որ առաջ կանչում է նա իր ծխական քահանային և բոլոր ունեցածը կտակում Նազոյի գլխին: «Ի՞նչ, Նազոյի գլխին, լվացարար Նազոյի գլխին. ինչո՞ւ համար»... Յեվ հարևանները, առհասարակ ավանի բնակիչները — բոլորը՝ վռնեց չէն հասկանում: Վորովհետև, վորքան նրանք գիտեն՝ դրանք ազգական չեն, Գուցե՞ հեռավոր... Վո՛չ, վո՛չ — ազգակցական վո՛չ մի կապ

չկա, պնդում են վոմանք: Գուցե և կա, կասկածում են մյուսները: Իսկ մի քանիսը, մանավանդ այրու հարևանները պնդում են, վոր մեռնողն անպատճառ այրու սիրեկանն է յեղել: Թե չե՞ ի՞նչով բացատրել այս բոլորը... Վերջինների մեջ առանձնապես աչքի յե ընկնում հարևանուհի Մարգարիտը: Նա տեսել է, այո, իր աչքերով հարյուր անգամ՝ տեսել է, թե ինչպես ծեր Ներսեսն ու Նազոն թաքուն զրուցում եյին: Այո, տեսել է...

Նազոն սակայն, յերբ լմացավ կտակի մասին — սկսեց լալ: Նա լալիս էր ու մտածում. մտածում էր թե՛ իր վոր լավության համար է Ներսեսն արել քյո կտակը: Զե՞ վոր ինքը միշտ արհամարհել է նրան, անիծել: Ու վռնեց, վռնեց չէր հասկանում: Ափսոսում էր միայն, վոր չգնաց տեսության և ելի մտածում տխրությամբ.

«Յեթե գնայի — գուցե չմեռներ»...

ՍԱՏԱՆԱ

(Գլուղացու պատմած)

I

Յերգվում եմ, հավատս վկա, ասածներին մեջ մի սուտ բան չկա: Ամենքը գիտեն, վոր Խեչանն իրա որում, սուտ խոսել սկի չի սիրում:

Ես բանը, ախպեղս վոր դուք եք, պատահել ե իմ ջահել ժամանակ, յերբ ծառայում եյի Վերին Շեն գեղում... Ե՛հ, ջահելութունն ել մի բան ե, վոր գալիս ե ու անցնում: Ջահել մարդու գլխով շատ բաներ են անցնում... Իմ գլխովն ել, պետք ե ասեմ, շատ բաներ են անցել: Կյանքումս քսանից ավելի տան ծառա յեմ յեղել. շատ մարդ եմ փորձել, շատ հաց եմ կտրել ու ենքան ել բան եմ տեսել ու լսել, վոր ամիսներով նստեմ-պատմեմ—չի հատնի: Համա եղ ամենից մի բան իմ մտքից սկի չի գնում, ու ամեն անգամ, յերբ խոսում եմ սատանաների ու կնանոց վրա, իսկույն միտս ե գալի:

Հայտնի յե Աստծուն, ձեզանից ել ինչ թաղցնեմ:

Վոնց վոր ասի, ծառայում եյի եղ գեղում, աղա Ակոր կասեյին, նրա տանը: (Եղ ժամանակ յես կըլեյի մի տասնինը—քսան տարեկան): Աղա Ակորն ինքը, պետք ե ասած, շատ լավ մարդ եր. վո՛չ կը խմեր, վո՛չ կը հարբեր, վո՛չ ել մարդու կասեր—մեկնած վոտդ քեզ քաշի: Մի տարի մնացի նրա տանը, մի որ չասավ

«չան վորդի, աչքիդ վերեը սե ունք կա»: Եսպես քըրիստոնա մարդ եր... Սաղ շաբաթը իր ալբի առուտուրի հետ, իսկ կիրակի որերը կամ ժամ կերթար կամ գեղերը՝ պարտքեր հավաքելու: Ենքան ել հասակով չեր. կըլեր եսպես՝ հիսունից մինչև վաթսուն տարեկան. իսկ կնիկը շատ ջահել եր. իրան սկի չեր սագում: Տեսնողը կասեր՝ սա աղջիկն ե և վո՛չ թե կնիկը: Համա վոր եղպես եր, ի՛նչ կասես... Յետի կընիկ եր, դրա համար եր եղպես ջահել... Յերեխա յել չունեյին:

Իմ բանը նրանց տանը են եր, վոր յեղներ եյի բանեցնում, ալիը եյի կըրում, հունձ եյի անում. մի խոսքով են, ինչ վոր ամեն մի հոտաղ ե անում... Գործս թեթե եր: Շատ ժամանակ ել պարտալ մեկնվում եյի խոտի վրա ու շվու ածում: Ջահել տղա ու շվու... Ածում եյի ինձ համար, ածում մինչև կես գիշեր: Հարցընողն ո՛վ եր, թե ի՛նչ ես անում: Ակոր աղան, վոնց վոր ասի, լավ աչքով եր մտիկ անում ինձ, իսկ կնիկը հենց առաջին որից մի ուրիշ տեսակ յերեաց: Դեռ մի քանի որ:՛ա գնացած եյի, մի որ հարցնում ե.

— Վերադադարի յես, Խեչան, ասում ե:

Ես ինչ գեղից, ասում եմ:

— Հերմեր ունես, ասում ե:

— Հեր չունեմ, ասում եմ, բայց մեր ունեմ:

Նա մտիկ արավ յերեսիս ու ծիծաղեց:

— Իսկ կնիկ, ասում ե:

— Չե, ասում եմ ամաչելով:

— Իսկ յես, ասում ե, հենց իմացա պսակված ես:

Յես բան չխոսեցի: Նա նորից յերեսիս մտիկ արավ ու ծիծաղեց:

— Ո՛վ գիտի նշանած ես, ասում ե:

— Չե, ասում եմ:

Նա ելի ծիծաղեց:

Դրանից յետո ինչ վոր նա ասեր ինձ, միշտ կը ծիծաղեր, ձեռքով կը խփեր ուսիս, հանաքներ կաներ... Շատ ժամանակ ել, յերբ յես պարապ ըլեյի՝ կը գար կողքիս կը կաղներ ու դեսից-դենից կը խոսեր... Գործից հետո, ամեն իրիկուն յես սովորութեան ունեյի շվու ածել: Հենց վոր Ակոր աղան գար քներ, յես կըսէիս իմ շվուն... Եսպես ժամանակ նրա կնիկը մին-մին կը գար հեռից կը լսեր:

Մի իրիկուն ել եղպես, ծառերի տակ նստած, ածում եյի ինձ համար, մին ել տեսնեմ յեկամ ու կողքիս նստեց, ձեռը չանի տակ դրած:

Յես շվի ձենը կտրեցի:

— Դու, Խեչան, ասում ե, — շախով տղա ես, շատ լավ ես ածում: Վոր քու ածելը լսում եմ, ասում ե, — սիրտս փուլ ե գալի, ուզում եմ լաց ըլել...

Յես բան չեմ խոսում: Իսկ նա ելի յերեսիս ե մտիկ տալի ու խոսում:

— Ինչպես յերեում ե, Խեչան, ասում ե, — դու լավ հոգի ունես. յերանի՛ հն աղջկան, վոր քեզ պտի առնի...

«Եղ խոսքերն ինչի՞ համար են», մտածում եմ ու ելի բան չեմ խոսում: Իսկ նա յերկար խոսում ե ու յերեսիս մտիկ տալիս ենպես աչքերով, վոր ամաչում եմ:

— Դու հո նշանած չե՞ս, ասում ե, — Խեչան:

— Չե, ասում եմ: Ասում եմ ու մտածում, թե ես ինչի ե շուտ-շուտ հարցնում իմ նշանակելու մասին: Չնի մտքումս աղջիկ կա ինձ տալու:

— Բա ինչի համար, Խեչան, ասում ե, — եղպես ամեն որ վառված շվու ես ածում:

— Ենպես ելի, ասում եմ:

— Չե, ասում ե, Խեչան, քեզանում մի բան կա:

— Ինչ բան, — ասում եմ:

— Թագցնում ես, Խեչան, ասում ե, դու անպատճառ սիրած աղջիկ ունես:

— Չե, ասում եմ, աղջիկն ինչի՞ս ե հարկավոր, ինչ գլխովս եմ տալի: Յես մի ծառա մարդ, իմ գլուխը զորով եմ պահում:

— Խի՛, ասում ե, ծառա մարդին կնիկ հարկավոր չի: Թե սիրեկան ունես, ասում ե, ինձ ասա յես գլուխ բերեմ:

Յես ամոթից բան չեմ խոսում:

— Դե, ասում ե, թագցնիլ մի. թե ունես՝ ասա... Յես դիտեմ, ասում ե, դու սիրեկան ունես:

Ես յերգիկցի հորս գերեզմանով, իմ արևով, — չը հավատաց հն անհավատ անհավատի աղջիկը: Ասում ե՝

— Սուտ ես ասում:

Յերկինք, գետինք, ծով, ցամաք — ելի չհավատաց:

— Չե, ասում ե, սուտ ես ասում:

Տեսա վոր եղպես չի հավատում — ել բան չխոսեցի: Եղ ժամանակ նա նորից յերեսիս մտիկ արավ ու ծիծաղեց:

— Բա կնիկ անել չե՞ս ուզում, ասում ե:

— Ինչ գլխովս եմ տալի:

— Ագաթ ե, ասում ե, վոր մարդը կնիկ անի:

Տես, միրուքդ ու բեղերդ դուրս են յեկել:

Ես ասելով, նա ձեռը քսեց միրուքիս, բեղերիս ու կամաց ծիծաղեց: Յես ամոթից գետինը մտա, համա բան չասի. միայն մի քիչ հեռու նստեցի նրանից: Եղ ժամանակ նա վտարի կաղնեց:

— Դե, Խեչան, ասում ե, յես գնում եմ. դու շվուդ ածա, հեռից կը լսեմ: Դու շատ լավ ես ածում: Իսկը, ասում ե, իմ ախպոր պես ես ածում...

Ասավ ու գնաց ծառերի արանքով:

Նրա գնալուց հետո յես յերկար ժամանակ ինքս ինձ մտածում եմ նրա խոսքերի վրա. մտածում եմ ու եմ մասին, թե ինչու նա մարդին քնացնում ու գալիս է ինձ հետ զրուց անում:

«Բարի, հանաքչի կնիկ ես, ասում եմ ինքս ինձ: Ում տանը ծառայել եմ հսպես բարի կնիկ չի յեղել: Սա Աստուծու հրեշտակ է, վոր կա: Խղճով կնիկ ես, ասում եմ, վոր նոքարին ել բանի տեղ ե գնում»...

Եսպես անցավ մի քանի որ: Ամառ ժամանակ եր. առավոտից գնում եյի խոտհնձի, իրիկունը ջարդված գալիս քնում: Ու ամեն իրիկուն, յերբ տուն եյի գալիս, աղիս կնիկը ինձ համար ճաշի կերակուրներից միշտ պահած եր ըլում, բերում եր առաջիս գնում:

— Կեր, ասում ես, Խեչան, քեզ համար եմ պահել:

Ասում ե ու ինքն ել կողքիս նստում, մտիկ անում, թե վոնց եմ ուտում: Շատ վախտ ել, յերբ մարդը տանը չեւ լում, գդալ եր վեր ունում ու իմ ամանից ուտում:

— Յես հալարտ չեմ, ասում եր, Խեչան. ամենքի հետ ել կերակուր կուտեմ: Իսկ քեզ հետ, ասում ես, յես իշտահով եմ ուտում:

Ասում ե ու ուտում գդալ-գդալի յետեից, իսկ յես աչքի տակով մտիկ եմ անում նրան ու ամոթից կարմրում:

Մի որ ել եղպես հաց ուտելու ժամանակ վեր կալավ թե՛

— Խեչան, ինչ մեր տունն ես յեկել—սիրունացել ես:

— Յես ինչ գիտեմ, ասում եմ:

— Վոնց թե, ասում ես, յես չեմ տեսնում. թըշերդ կարմրել են նոսան պես: Աղջկերբը հիմի քեզ շատ կը սիրեն...

Ես խոսքերի վրա յես համ ամանչեցի, համ ծիծաղեցի:

— Ի՞նչ ես ծիծաղում, ասում ես, յեթե յես ել աղջիկ ըլեյի, քեզ վրա կը սիրահարվեյի:

Յես գլուխս կախ արի:

«Ես ինչեւ ե ասում», մտածում եմ:

— Հանաք եմ անում, Խեչան, ասում ես, հանաք եմ անում. .

Ասում ե ու հետն ել ծիծաղում, ձեռքը մեջքիս խփում, գդալս վեր ունում ու նորից գլխիս գնում... Ու հսպես ամեն ժամանակ, յերբ մարդը տանը չեւ ըլում: Իսկ յերբ մարդը տանն եր ըլում, ի հարկե, եղպես բաներ չեւ անում: Նա ել ասեմ, վոր մարդը ցեղեկները շատ քիչ եր տուն գալիս: Առավոտը դուրս եր գնում իր գործին՝ առուտուրին, ճաշին գալիս եր, նորից գնում ու մին ել իրիկունը կը գար՝ չայ կը խմեր ու հավերի հետ կը քներ: Քնած ժամանակն ել ենքան պինդ եր քնում, վոնց վոր ոխտը տարվա մեռել... Մի անգամ, լավ միտս ե, գիշեր ժամանակ յեկան նրան կանչում եյին: Քնած եր: Նո որն ել, թարսի պես, կնիկը տանը չեւ, յես գնացի՝ դարթեցնելու: Գոռում եմ, գոռում—տեղից ժած չի գալի: Նլի, ելի— ժած չի գալի... Տեսա վոր եղպես ե, ասի արի մի սրա վոտի տակը քորենք: Ու հենց մի յերկու անգամ ձեռս քսեցի, մին ել տեսա գլուխը ժած տվեց. «հը՝ հը՝...» Հապա, հսպես պինդ եր քնում նա... Դե հսպես քնող մարդն ել ի՞նչ կիմանա, թե ինչ ե կատարվում աշխարհում: Ասենք, չքներ ել, ի՞նչ պտի իմանար... Են ել ասեմ, վոր նա շաքաթը կամ յերկու շաքաթը մի անգամ գեղերը կերթար պարաքեր հավաքելու: Գեղացիները միշտ ալիբ, աղ եյին տանում նրանից ու պարտք մնում. նա ել գնում եր պարտքերի տեղ բե

բում ինչ պատահում էր. ել վոչխար, ել մողի, ել հավ...
Բերում եր լցնում տուն ու ծախում:

Մի անգամ ել եսպես, ամառ ժամանակ գնաց հե-
ռու մի գեղ, ելի պարտքեր հավաքելու, ինձ ել ասավ:
Վոր տանը լավ մտիկ տամ: Գնաց ու գիշերն ել մնաց
ենտեղ:

Ու հենց եղ գիշերն եր, վոր պատահեց ես բանը:

II

Մի քիչ ամոթ ե ասելը, բայց ինչ արած, քանի
վոր սկսել եմ, պետք ե վերջացնեմ: Ամենքի հետ ել
եղպես բան պատահած կըլի, ենպես վոր ամաչելու
բան չկա:

Եղ ժամանակ, քանի վոր ամառ եր, յես քնում
եյի դուրսը՝ ծառերի տակ: Մի քանի տախտակ եյի
դրել ու վրեն մի հին խսիր քցել: Ամառ ժամանակ,
պետք ե ասած, դուրսը քնելը լավ ե. համ հով ե, համ
ել քունն անուշ ե: Յես եղտեղ քնում եյի մին ել նրա
համար, վոր ծառի գողեր չը մտնեն... Լիրը մարդիկ
չատ. կը մտնեն—ինչքան չեն գողանալ, յերկու ենքան
ծառ կը ջարդեն: Մի խոսքով... Եղ իրիկունն ել շատ
աշխատելուց բեղարած, կիսահանվիլ մեկնվիլ եյի քը-
նելու. ու են ե քունը կոխում եր ինձ, հանկարծ վոտի
ձեն եմ լսում: Գլուխս բարձրացնում, ականջ եմ դնում:
Մին ել տեսնեմ ծառերի արանքին մի շվաք, վոր կա-
մաց-կամաց մոտենում ե ինձ: Գիշերն ել մութն ե.
վոչ ասող կա, վոչ լուսնյակ. ենպես վոր չեմ ջոկում
ինչ շվաք ե դա:

«Ես ով պետք ե ըլի, մտածում եմ: Չլի՞ գլխիցը
ձեռ վեր կալած գողի մինն ե:—Մի առաջ արի, ասում
եմ մտքումս, յես քեզ կասեմ, թե վոնց են խնձոր գո-
ղանում»:

Համա չե. արի տես վոր բանից ուրիշ բան դուրս
յեկավ:

Յերբ յեկողը լավ մոտեցավ, ինչ տեսնեմ—նա՛
աղիս կնիկը. մի սև շալ գլխին ու ուսերին քցած:
Հենց վոր տեսա նա ե, ել ձեն չհանեցի:

«Ինչի՞ պետք ե յեկած ըլի», մտածում եմ ու աչ-
քերս խուփ անում, մթամ թե՛ քնած եմ:

Նա կամաց-կամաց, կատվի պես, մոտեցավ ինձ:

Յես շունչս պահած սպասում եմ: Ասում եմ՝ տես-
նենք ինչ պտի ասի:

Մի քիչ վախտ բան չը խոսեց: Աչքերս խուփ լը-
սում եմ վոնց ե շունչ քաշում: Միայն մի քիչ հետո
կամաց, շատ կամաց ձենով հարցնում ե ինձ.

— Խեչան, քնած ես, ասում ե:

Յես ձեն չեմ հանում: Ենպես եմ ձեացնում թե
քնած եմ: Մտածում եմ—կամ աղն ե պակաս կամ մա-
ղը.—ով գիտի մի բան ե միտն ընկել, յեկել ե վեր
կացնելու: Ինչ ել ըլի, ասում եմ, վեր չեմ կենալ:
Վռաղ բան կա, թող մնա առավոտը:

— Խեչան, ասում ե նորից, քնած ես:

Ելի ձեն չեմ հանում:

— Խեչան, ասում ե, քեզ եմ ասում, քնած ես:

Ասում ե ու վոտս ժաժ տալի:

Յես խամփացնում եմ:

— Խեչան, Խեչան, ասում ե առաջվա պես կա-
մաց ձենով, ու ես անգամ ել գլուխս ե ժաժ տալի:

Տեսա վոր շատ բան արավ, ասի տեսնեմ ինչ ե
ասում. կարելի յե մի բան ե պատահել.

— Ի՞նչ ե, ասում եմ ու աչքերս տրորում. մը-
թամ խոր քնած եյի:

— Խեչան, ասում ե, ետր աղեղ տանը չի, յես
մենակ եմ—չեմ կարում քնել. սատանաներից վախե-
նում եմ սաստիկ...

«Յես ինչ կարամ անեմ, վոր ինձ ասում ե», մը-
տածում եմ ինձ ու ինձ:

— Ե՛հ, յես ի՞նչ անեմ, ասում եմ:

Նա թե՛

— Խեչան, հոգի ջան, ասում ե, շատ եմ վախե-
նում: Գլխատակս սուր ու շամփուր եմ դրել, չի ոգ-
նում, ելի վախենում եմ: Արի, Խեչան, ասում ե, մո-
տիկ քնի, կարելի չե չվախենամ...

«Ես ինչեր ե ասում», մտածում եմ ու հարցնում:

— Մոտիկ վորտեղ:

Թե՛ մեր ոթախներից մինում:

Յես բան չխոսեցի: «Վրնց կըլի, մտածում եմ,
ծառա մարդը դնա աղի ոթախումը քնի»:

Նա յե՛լ տեսավ, վոր քաշվում եմ, սիրտ տվեց
ինձ:

— Մի ամաչի, ասում ե, արի. թե չե սատանա-
ները վրա կը տան, վախենում եմ: Դե, վեր կաց, հո-
գի ջան, ասում ե, քունս տանում ե:

Եսպես աղաչանքով վոր խոսեց, յես ել մտածեցի,
թե դրուստ վոր կնիկարմատ ե, սատանաներից
կը վախենա... Քիչ չի պատահում, վոր սատանաները
կնիկարմատներին չանչում են կամ գիշերները փախ-
ցնում տանում քարերի մեջ պահում... Մտածե-
ցի եսպես ինձ ու ինձ ու շինելս վեր կալա գնացի:

Յերբ մտանք տուն, նա՛

— Գիտես, Խեչան, ասում ե, յես սատանաներից
շատ եմ վախենում: Հենց գիտեմ ծուռը վոտներով,
յերկար պոչերով դուրս են գալի պատերի տակից,
դռան արանքից, փեշի միջից, դուրս են գալի ու ինձ
վրա տալի: Դու յե՛լ վախենում ես, հարցնում ե ինձ:

— Յես հո յերեխա չեմ, ասում եմ, վոր սատա-
նաներից վախենամ: Սատանան ի՞նչ բան ե վոր:

— Չե, ասում ե, Խեչան, մի ասի: Քրիստոսն
ինքն ել՝ սատանից վախենում եր:

— Բո՛շ բան ե, ասում եմ, Քրիստոսը կարող եր
վախենալ, բայց յես չեմ վախենում:

Ես խոսքերի վրա նա ծիծաղեց:

— Դու շատ սրտոտ ես, Խեչան, ասում ե:

— Իհարկե, ասում եմ, տղամարդը սրտոտ պետք
ե ըլի: Կատուն ինչի՞ յե պետք...

Նա ելի ծիծաղեց:

— Ինձ դուր ե գալի, Խեչան, ասում ե, վոր դու
եղպես խոսում ես: Քեզ համար մի լավ աղջիկ պետք
ե ճարեմ, վոր եղքան սրտոտ ես...

Եսպես խոսում եր նա դեսից-դենից ու աչքերիս
մտիկ անում, իսկ յես կարմրում եյի ամոթից...

Վերջը, ել ինչ յերկարացնեմ, եզ գիշեր պատա-
հեց են, ինչ վոր շատ մարդու հետ պատահած կըլի...

Դրանից յետը նա ելի մարդին քնացնում, դալիս
եր իմ կուշտը: Իսկ յես ամեն անգամ մտածում եյի,
վոր վատ բան եմ անում, վոր Աստված չի ների ու
մի որ դատաստան կանի... Մտածեցի մի անգամ ել
վեր կենամ ու հեռանամ:

Բայց նա՛ քանի գնում, տաքանում եր ինձ վրա:
Ու մի որ ել տեսեք թե ինչ ե ասում:

III

Ամեն իրիկվա պես, եզ իրիկունն ել իմ թախտի
վրա նստած եյի, յերբ եկավ նա ու կողքիս նստեց:
Նստել ե ու խոսում ե, հանաքներ ե անում... Յես գի-
տեմ ինչի՞ յե եկել, ու մտածում եմ ելի, վոր լավ բան
չեմ անում, վոր իմ աղի կնկա հետ եղպես եմ: Ես
բանն Աստված չի ների ինձ, մտածում եմ:

Հիմի դուք կասեք թե՛ Խեչանը սուտ ե ասում:

եղպես ժամանակ, եղ տեսակ բաներ չեն մտածում... Համա, դրուստ եմ ասում, Գրիստոսի «առեք-կերեքը» վկա,—մտածում եյի: Շատ ել ջահել եյի: Խելքը մեծենակ հո մեծերին չեն տվել:

Ես մտքերի վրա եյի, մին ել նա թեքվում ե գիւղի ինձ ու փափսում կամաց:

— Գիտես, Խեչան, ասում ե, յես քեզ մի բան պետք ե ասեմ, թե կատարես, են ե հո կիմանամ վոր տղամարդ ես:

— Ի՞նչ, հարցնում եմ:

— Առաջ խոսք տուր, ասում ե,—հետո կասեմ:

— Ի՞նչ բան ե, ասում եմ, ասա, խոսք տամ:

— Չե, ասում ե, առաջ խոսք տուր, հետո ասեմ:

Ես ձեն չեմ հանում: Մի մեջ նրա յերեսը լավ չեմ տեսնում, համա լավ լսում եմ, վոր նա շունչ քաշելով ե խոսում:

— Դե, խոսք տուր, ասում ե նորից ձեռս բռնելով, խոսք տուր, վոր ասածս կը կատարես...

Դե, գիտեք ելի. ջահել տղա, առանց լավն ու վատը իմանալու, առանց դեսի ու դենի, տարա ու բերի թե՛

— Լավ, ասում եմ, կը կատարեմ, դե ասա տեսնեմ բանն ինչպե՞ս ե:

Նա մի քիչ սուս արավ, հետո մոտեցավ ինձ, կպավ կողքիս ու կամաց, շատ կամաց ձենով փափսաց.

— Գիտես, ասում ե, Խեչան, քեզ ինչ պետք ե ասեմ:

Ասում ե ու ելի ձենը կտրում:

Իմ համբերությունը հատավ:

— Դե, ի՞նչ,—հարցնում եմ իրա պես կամաց ձենով:

Ես անգամ նա տարավ ու բերեց, թե՛

— Խեչան, ասում ե, դու կարճա մարդ սպանես: Ես վեր քաշվեցի:

— Խի, ձին հո գլխիս քացի չի տվել, ասում եմ: Նա ելի մի քիչ ժամանակ ձենը կտրեց:

— Իսկ քու ոգտի համար կը սպանես, հարցնում ե:

— Վնչ իմ ոգտի համար, վնչ ել մի ուրիշ բանի համար յես մարդ չեմ սպանի, ասում եմ. մարդիկ ի՞նչ են արել ինձ, վոր գնամ սպանեմ ու արնի մեջ ընկնեմ: Գլխիցս հո ձեռ չեմ վեր կալել:

— Չե, ասում ե, Խեչան, դու չհասկացար ինչ եմ ասում:

— Դե հասկացրու, ասում եմ:

— Որինակի համար, ասում ե, դու կուզես վոր բախտավոր ըլես:

— Ինչո՞ւ չե, ասում եմ, ե՞ն վոր սարսաղը բախտից կը փախչի:

— Դե վոր եղպես ե, ասում ե, իմ ասածը կատարի, բախտավոր կըլես:

Յես նրա ասածից բան չեմ հասկանում:

— Բախտավոր ըլելու համար, ասում եմ,—անսպասձառ պետք ե մարդ սպանել:

— Հա, մեկ-մեկ պատահում ե, վոր սպանում են: Ի՞նչ կա վոր:

Յես ուսերս վեր եմ քաշում:

— Որինակի համար, ասում ե, յեթե դու փող գտնես, քու ձեռիցը խլեն, խլողին չես սպանի:

— Յես ել նրանից կը խլեմ, ասում եմ:

— Իսկ յեթե չկարողանաս:

— Եղ ժամանակ, ասում եմ, ատամներով կը խեղդեմ:

Ես խոսքերի վրա նա ծիծաղեց:

— Տեսնում ես, ասում ե, տեսնում ես, վոր սպանում են...

Ասում ե ու հետն ել խնդում:

— Դե լավ, ասում ե, խեղան, հիմի դու ինձ են ասա—սիրում ես ինձ, թե չե:

Յես չգիտեմ ինչ ասեմ: Դժար եր: Վերջը առանց յերկար մտածելու ասում եմ.

— Դե, ի հարկե. դու իմ խաղեյնի կնիկն ես, հո ոտար չես:

Նա նեղացավ:

— Ե՛հ, ասում ե, ելի չհասկացար: Բեզ հարցնում եմ—ինձ սիրում ես, թե չե:

Դե յես ել ինչ ասեմ: Յերբ մի մարդ հարցնում ե քեզ՝ «սիրում ես ինձ թե չե», կարո՞ւս «չե՞» ասես: Յես ել վեր կալա թե՛ «Հա՛»:

— Ուրեմն կուզե՞ս, ասում ե, վոր յես բախտավոր ըլեմ:

— Ինչի չե, ասում եմ:

— Իսկ կուզե՞ս, վոր յերկուսս ել բախտավոր ըլենք, հարցնում ե նորից:

— Հա, ասում եմ միամիտ:

— Դե ուրեմն, ասում ե, իմ ասածը կատարի:

Յես ելի վեր քաշվեցի:

— Մարդ սպանե՞մ:

— Հա, ասում ե, չե վոր դու խոսք տվիր:

Յես ֆնացել եմ շվար. բան չեմ խոսում:

«Ծատ ել խոսք տվի, մարդ սպանելու համար տվի, մտածում եմ, սա ինչ սարսաղ բաներ ե խոսում»:

— Եղպես ես ինձ սիրում հա, ասում ե, եդ ե քու աղամարդու թյուր: Վախկոտ...

Նա ես խոսքերն ենպես ասավ վոր՝ սրտիս դիպավ: Յես—վախկոտ... Գեղի հոտաղները դողում են ինձա-

նից, մտածում եմ, գիշերը թուրքերի գերեզմանների միջով մերին եմ գնում, հիմի վախկոտ դառա՞մ... Ու ուզեցի նրան հասկացնել, վոր իրա ասած տղեն չեմ. դրա համար ել հարցրի, թե ո՞ւմ ե ուղում, վոր սպանեմ: Յես ուղում եյի նրա միտքն իմանալ:

— Խոսք տուր, ասում ե, վոր մարդու բան չես ասիլ:

— Ձե, ասում եմ, արես վկա. ասիլ չեմ:

— Յերդում կեր, ասում ե, հորդ գերեզմանով:

— Հորս գերեզմանը, են սուրբ Աստվածածինը վկա, ասում եմ, ասիլ չեմ:

— Դե լավ, ասում ե, լսիր:

Ասում ե լսիր ու. ինքը խոսում չի:

Ու վերջը գիտե՞ք, ինչ ասավ. մի ենպես բան, վոր իմ մտքով սկի չեմ անցնում:

— Կարաս, ասում ե, խեղան, մեր ես քոխակին... աղատվենք դրանից...

Վոր ես չասավ, հենց իմանաս մի կուժ սառը ջուր գլխիս ածին. սառը քրտինքը ջանս պատեց, մնացի սառած: Եսքան տարվա տղա յեմ, մի որ եղպես ելած չեմ... Նա ել տեսավ վոր սառա, հարցրեց.

— Հը՛, ինչի՞ չես խոսում, ասում ե:

— Ի՛նչ խոսամ, ասում են, եղպես բան վե՛ց կըլի. վերե Աստված կա...

— Մարտադ, ասում ե, Աստված ի՞նչ դործ ունի եդտեղ: Մարդիկ տերտեր են սպանում, չեն վախեցնում...

— Ձե, ասում եմ, յես եդ բանը չեմ անի. դուր տեղը անմեղ արին չեմ ընկնի. յես ել հոգու տեր եմ:

Նա տեսավ, վոր իրան ասածը չելավ, կողքիցս մի քիչ հեռու նստեց ու մթի մեջ պսպղացող աչքերով մտիկ ե տալի ինձ: Իսկ յես ձեն չեմ հանում. վոչ ել

մտածում եմ: Ենպես եմ վոր, կարծում եմ թե կողք-
նեքիսմարդիկ կան կաշնած ու մեր խոսքերն ու մըտ-
քերը գրի յեն առնում:

Եսպես մի քիչ ժամանակ յերկուսս ել բան չխո-
սեցինք: Վերջը ելի նա.

— Ինչպես յերեւում ե, Խնչան, ասում ե, դու
սողամարդ չես. հավի սիրտ ունես...

Նա յերկար խոսում եր եսպես (վոր մինը հիշես).
շատ բան ասավ, շան լափը թափեց գլխիս, իսկ յես,
լեզուս ատամներիս արանքը դրած, ձեն չեմ հա-
նում:

— Վոր սիրեցիր, ասում ե, եղպես չեցիր անի:
Մարդ իրա սիրածի համար ամեն բան անում ե:

Եստեղ յես վրա բերի.

— Ամեն բան կանեմ, ասում եմ, համա եղ բանը
չեմ անի:

— Խի, ասում ե:

— Ենպես, ասում եմ, մեղք ե:

— Վոչ թե եղ, ասում ե, դու վախենում ես:

— Վոնց չվախենալ, ասում եմ, վերե Աստված
կա, ներքե դատաստան. գիվան կը գա, դե արի ջու-
ղաբը տուր...

— Լավ, լավ, ասում ե, շատ մի խոսա...

Ես ասելով՝ նա վեր կացավ տեղից, մի քիչ տեղ
սրաց ու ելի յես յեկավ: Յեկավ առաջիս կաշնեց ու
խնդում ե: Ծիծաղում ե:

— Խնչան, ասում ե, ինչ վոր քեզ ասի, հավա-
տացիր:

— Հո, ասում եմ միամիտ:

— Սարսաղ, ասում ե, ինչ միամիտն ես յեղել:
Յես հանաք արի. քեզ ուզում եյի փորձել... Մարդու
բան չասես...

— Հո գովել չեմ, ասում եմ, յես գիտեմ, վոր
շիտակ չես ասում...

Եղ գիշեր, նրա գնալուց յետը, յես տեղիս մեջ
յերկար մտածում եյի նրա ասածները վրա:

«Խելառ Խնչան, ասում եմ ինձ ու ինձ. տե-
սա՛ր ինչ ոյին բերեց գլխիդ... Դեռ ենքան միամիտ
ես, վոր հանաքն ու շիտակը չես ջոկում իրարից. քիչ
մնաց հավատայիր...»

Մտածում եմ մին ել են մասին, թե յեթե դը-
րուստ ասեր ու յես ել շաշի պես գնայի սպանեյի
խեղճ մարդին, են ժամանակ ինչ կանեյին ինձ.— Սի-
բիւր կղրկեյին ու պառավ մերս իր աղջկեանցով
հողը գլխին կը տար...

Բայց փառք Իրան, վոր եղպես բան չպատահեց...

IV

Ասած ե՝ «Ինչ մտանես—են գտանես»: Հին խոսք
ե, լավ միտք ունի: Հին մարդիկ լավ խոսքեր ունեն...

Եղ որվանից անցավ մի ամիս, թե ավելի, լավ
միտս չի. համա լավ հիշում եմ, վոր սուրը Խաչի
շաբթին եր. աշտարակեցիք ել բեռներով խաղող եյին
բերել ծախ:

Նա ելի առաջվա պես, գիշերները մի-մին դալիս
եր իմ կուշտը ու գնում: Յես ելի միշտ են եյի մտա-
ծում, վոր լավ բան չեմ անում, վոր Աստված չի նե-
րի ինձ...

Եսպես, վոնց վոր ասի, սուրը Խաչի շաբթին,
մի որ աղա Ակորը հիվանդացավ անկարձ: Որերը դեռ
մի քիչ շոգ եյին. շատերն ասում եյին, վոր խոլերա
ի ընկել. փորը ցավում եր ու սիրտը խառնում: Ինչ
արին՝ ոգուտ չարավ: Հիվանդանալու եքսի որը խեղճը
մեռավ: Թաղեցին նրան գեղական կարգով, վոնց վոր

վայել է վաճառական մարդուն... Յերեք տերտեր յեկավ, յերկու տիրացու, ու ենքան ել բաղմություն, վոր անչամ... Մինչև անգամ տանուտերն ել յեկել եր (այ գիտի Ալեքսան-բեգ)... Հետը խռով եր, բայց յեկել եր:

Եսպես՝ կարգով՝ խաչով, խաչվառով եղ մարդին տարան հողեց արին:

Բայց թաղելու որից չանցավ մի յերկու որ, գեղի մարդիկ սկսեցին հայ ես, հայ են. բա չես ասի— աղա Ակորը իրա մահով չմեռավ, նրան գեղել եյին... Սաղ գեղը լիզու առած հենց եղ ե ասում, թե՛ աղա Ակորին գեղել եյին:

«Վոնց թե, միտք եմ անում, ո՞վ պետք ե նրան՝ գեղեր, կամ ինչի՞ համար»... Միտք եմ անում, միտք, ու բան չեմ հասկանում: Սրան եմ հարցնում, նրան եմ հարցնում:

— Եղ վորտեղից իմացաք, ասում եմ, գեղել են, կամ ինչից գիտեք, վոր գեղած եր:

— Բա, ասում են, գլխի մազերը թափվում եյին, են լոնչիցն եր:

Ենքան խոսեցին եսպես, վոր բանը հասավ քննության:

Մի որ ել տեսնենք վերից յերկու մեծավոր յեկան՝ գեղին կոճակներով, բանով... Մինը՝ ասին քննիչն ե, մեկելը՝ բժիշկը:

Դրանք յեկան ու տանուտեր Ալեքսան բեգի տանը վեր յեկան: Եղտեղ հաց կերան, չայ խմեցին ու քիչ յետը Ալեքսան-բեգի հետ գնացին գերեզմանատուն, վոր աղա Ակորին հանեն գերեզմանից ու տեսնեն՝ գեղած ե, թե չե:

Եղ վոր իմացա, յես ել գնացի: Գնացի, համա մոտ չթողին: Բայց յերբ բժիշկը ամեն բան վերջաց-

րեց, ասավ վոր դրուստ գեղած ե: Մինչև եղ ժամանակ յես հավատում չեյի, վոր գեղած ըլի. համա վոր բժիշկն ինքն ել ասավ— «գեղած ե», նոր հավատացի...

Դե հիմի յեկեք իմացեք թե ո՞վ ե գեղել:

Հայ գեւ, հայ գեւ... Ու սկսվեց մի մեծ քննություն: Կանչեցին սրան, կանչեցին նրան. կանչեցին աղա Ակորի կնիկան: Կանչեցին ինձ... Վոր իմ անունը տվին, հենց իմանաս տաք ջուրը գլխիս ածին:

«Ինձ ինչի՞ են կանչում, մտածում եմ, յես ինչ մեղք ունեմ եստեղ: Չե, — ասում եմ, — Խեչան, քու բանը բուրդ ե, քու բանը պրծավ... Վոր քեզ ասում եյի եղպես շնություն մի անի, Աստված չի ների. տեսա՞ր»... Մտածում եմ եսպես ու դողում: Մտածում եմ ելի Սիրիբի մասին... Մի խոսքով եղ սաղ գիշերը քունս չը տարավ. ահից ու դողից միտքն ինձ տարավ:

Եքսի որը, քննությունից առաջ, աղա Ակորի կնիկը կանչեց ինձ ու՝

— Դու, ասում ե, Խեչան, ի՞նչ պետք ե ասես քննիչին:

— Ինչ գիտեմ, ասում եմ, են ել պետք ե ասեմ ելի:

— Այսինքն ի՞նչ, ասում ե:

Ասում ե ու վախեցած աչքերիս մտիկ անում: Վարժում ե թե ուրիշ բաներ պտի ասեմ:

— Պետք ե հայտնեմ, ասում եմ, վոր յես բան չը գիտեմ. միայն եսքան եմ իմանում, կասեմ, վոր հիվանդ ժամանակ աղի վորը ցավում եր:

— Հա, ասում ե, եղպես ել ասա: Յես ել եղքան պտի ասեմ: Իսկ բան ե, ասում ե, յեթե հարցնեն աղեղ ու կնիկը իրար հետ վոնց եյին ապրում, ասա՛ վոնց վոր կարգն ե, ենպես ել ապրում եյին...

— Ի հարկե, ասում եմ, ուրիշ ել ի՞նչ պտի ասեմ:

Ու դրուստ վոր կարգին եյին ապրում. մի որ չտեսար
կռվելին իրար հետ: Ուրիշ մարդ ու կնիկ շատ եմ տե-
սել, վոր իրար գլուխ են պոկում, իրար չանա են կըռ-
ծում ու շաքաթներով, ամիսներով խռովում իրարից,
համա նրանք՝ ամենեկին... Նա նրան՝ «այ մարդ», նա
նրան՝ «Թամար ջան»...

Վերջը, ինչ յերկարացնեմ, գնացինք քննության:
Սիրտս ել ենպես ե դողում, ել դու պրծար... Բոլորիս
ել հավաքել են դատարանի մի ոթխում ու ջոկ-ջոկ
կանչում են հարց ու փորձի:

— Ամենից առաջ կանչեցին աղա Ակորի կնկանը:
Յերկար քննեցին նրան ու բաց թողին: Յերբ նա
դուրս յեկավ, յերեսը պատի ծեփ եր դառել, աչքերն
ել թաց եյին: Նրան վոր տեսա եղպես, սիրտս դող
ընկավ: Մտքումս ասի՝ ինձ ավելի պտի տանջեն,
շան վորդիք:— Բու բանը բուրդ ե, խեղան, ասում եմ.
— Կռժն ու կուլին քու գլխին պտի կոտեն. ինքդ խեղճ
մարդ, նրանք— ուռս, վո՞չ խոսքերն ես հասկանում,
վո՞չ լեզուն, անլեզու սարի անասուն. ինչ ուղենան կա-
նեն քեզ, վոչ տեր ունես, վոչ տիրական...

Ես մտքերի վրա եյի, մին ել թե՛

— Խեղան Պողոսով:

— Յես եմ,— ասում եմ:

Թե՛ արի նեքս:

Գնացի: Սիրտս ելի ենպես ե դողում, կարծես թե
կախելու են տանում:

Նեքս երեք մեծավոր մարդ եր նստած: Մինը
գրում եր, յերկուսն ել խոսում եյին իրար հետ: Յերբ
յես նեքս մտա, ամենից մեծը մտիկ արավ ինձ ու
ասավ.

— Խեղան Պողոսով տի:

Մթամ ասում ե՛ Խեղան Պողոսովը դո՛ւ յես:

Յես գլխով արի, թե՛ յես եմ:

— Պառուսկի գնայի՞շ, ասում ե:

Մթամ ասում ե՛ ուռսերեն գիտե՞ս:

Յես գլուխս ժաժ ավի թե՛ չե:

Եդ ժամանակ նա սկսեց կողքի մարդի հետ խո-
սել: Համ խոսում ե, համ ինձ մտիկ անում, ձեռը դե-
պի ինձ ե մեկնում: Յես ել (վտաքերս տակիս դողում
են) ասում եմ— տեսնենք վոնց պտի վերջանա:

Նա վոր իր խոսելը վերջացրեց, մեկեկ մեծա-
վորը յերեսը շուռ ավեց ինձ վրա ու հայերեն հար-
ցրեց.

— Դու, ասում ե, Ակոր Ոհանովի ծառան ես:

— Այո, ասում եմ:

— Բու խաղեյինը, ասում ե, գիտե՞ս ինչից մեռավ:

— Յես լի՛նչ իմանամ, ասում եմ, աղա. յես մի
ծառա մարդ եմ...

Նա «հը՛մ» արավ ու սկսեց մեծ քննչի հետ խոսել
ուռսերեն, յետո յերկուսն ել պիսրին ասեցին, վոր իմ
ասածը գրի:

Եդ վոր տեսա, ասի՛ բանս խաբար ե. վոր գրվեց՝
պրծավ:

— Իսկ քանի՞ որ հիվանդացավ խաղեյինդ,— հար-
ցնում ե են հայը նորից:

— Մի որ, ասում եմ:

— Ի՞նչն եր ցավում, ասում ե:

Ասում ե ու աչքերիս միջին մտիկ անում: Համա
Խեղանը ենքան ել յերեխա չի, վոր շփոթվի: Խեղանը
գիտի թե ինչ պտի ասի:

— Ամոթ չըլի, ասելը, ասում եմ, փորն եր ցա-
վում, աղա:

— Իսկ հիվանդանալու առաջի որը վճարեղ եր
ճաշել, հարցնում ե:

— Եդ բանը յես գիտեմ վոչ, աղա, ասում եմ,
յես եդ որը մերին եյի գնացել:

Նա նորից «հըմ» արավ ու քննիչի հետ ուսուցիչներն խոսեց, հետո ել իմ ասածը գրել տվեց։ Նրանք խոսում են, իսկ իմ սիրտը դողում է ուռի տերևի պես... Քննիչն ասում եր' «գա՛մ, նիմնո՞վ»։ իսկ հայն ասում եր. «նետնի գնալիս»։ Տեսնում եմ, վոր քննիչն ասում է՝ մի քիչ մեղավոր ե, իսկ հայն ել ասում է՝ չե, մեղավոր չի...

Նա՛ հա՛, նա՛ չե. նա՛ հա՛, նա՛ չե. վերջը եղ հայը (աստված նրան կյանք տա, յեթե կենդանի յե, իսկ յեթե մեռած է՝ ողորմի հողուն) դարձավ ինձ ուսուցիչ։

— Գնա՛։

Վոր եղ չասավ, վոնց վոր մի ծանր բեռ ուսուցիչս վեր ունենա։ Դուրս յեկա ու ասում եմ՝ «փառքդ շատ, տեսնես սւմ եյի մի կտոր հաց տվել, վոր առաջս յեկավ։ Թեթե պրծա... Ու յեթե, ասում եմ ձեզ, են հայը չըլեր, ինձ դուզ Սիբիր կքշեյին, հողեց հողի կըկորչեյի։ Ո՛վ եր հարցնողը՝ մեղավոր ես, թե չե...

Ես քննությունից մի ամիս յետը, նոր փորձանքի միջ չընկնելու համար, յես սուս ու փուս վեր կացա ու հեռացա աղա Ակորի տնից։ Իսկ նրա կնիկը, դեռ տալիս չըղորած, մի ջահել մարդ արավ տան վրա...

Հիմի դուք կը հարցնեք թե՛ «ո՞վ եր գեղել»։

Եղ բանը, պետք է տեսն, մինչև եսոր ել չիմացան։ Շատերն ասում եյին թե ընկեր մարդիկ են գեղել. մի քանիսն ել, թե ինքն է գեղ կերել. իսկ թե ինչի՞ համար է նա իրան գեղել, եղ սկի չեյին ասում... Նա ինչի՞ պիտի գեղ ուտեր, հարցնում եմ, քանի վոր, փառք Իրան, տունը լիքն եր ամեն բանով. հացը չեր պակաս, ջուրը չեր պակաս։

Մինչև եսոր ել, մեղքս ինչ թագնեմ, միտքս տանջում է նրա կնկա վրա... Թե չե, միտք եմ անում, նա ինչի՞ պետք է գեղեր իրեն... Միտք եմ անում, միտք, ու բան չեմ հասկանում։

Ե՛հ, ինչե՞ր ասեք չի պատահում աշխարհում...

ՀԱՅՐ ՍԻՄՈՆԸ

Ուշ խավար յերեկո յե։ Դուրսը շրթկոցով անձրև է գալիս ախքան վարար, վոր գյուղացիներին թվում է թե սկիզբն մի նոր ջրհեղեղի։

Գյուղական քահանա տեր-Սիմոնի տան առիքից կախված լամպի պղտոր լույսի տակ ընթերիքի յեն նստած ինքը—հայր Սիմոնը, նրա կին—Մարթան և նրանց հյուր թեմական գաղթիցների տեսուչ Սարյանը, վոր յերկու ժամ եր ինչ իջևանել եր այդտեղ։ Նա գնում եր մոտակա Նորաշեն գյուղի գաղթը գիտելու, բայց անձրևի և գիշերը շուտ վրա հասնելուն պատճառով, վորոշեց գիշերել քահանայի տանը և վաղ առավոտյան ճանապարհ ընկնել։ Նա նոր եր տեսուչ նշանակվել և քահանայի տանն առաջին անգամն եր լինում։ Յեվ յերևի պատճառը դա եր, վոր տեր հայրը ամեն կերպ աշխատում եր սիրաշահել հյուրին ու զանազան հարցեր տալով խոսում եր շարունակ։

— Ասում ես, դու տեսուչ եր, հա՛, հարցնում եր նա յեղակի ու հողնակի։—Հը՛մ. լավ պաշտոն է։ Մեծ ուժիկ կառերք, ենպես չի... Հը՛մ... Ասել կուզի՝ չի-նովնիկ ես կամ դրա պես մի բան, համա չնեք չու-նեք... Իսկ չնեք ունենալը լավ բան է, ենպես չի...

Հյուրը, վոր սաստիկ հոգնած եր մի ամբողջ գիշեր յերկաթուղով և հինգ ժամ ձիով ճանապարհորդելուց, գրեթե ակամա յեր պատասխանում քահանայի հարցերին և շարունակ մտածում եր, թե յերբ պիտի իր համար անկողին պատրաստեն, վոր մի քիչ հան-

գատանա: Միևնույն ժամանակ նա սաստիկ ձանձրանում էր այդ խոսակցությունից, բայց վորովհետև նա առաջին անգամն էր լինում այս տանը, աշխատում էր իրեն լուրջ և քաղաքավար պահել:

— Ասում ես, Նորաշեն ես գնում, հա՛...

— Այո:

— Ենտեղի վարժարանը տեսնելո՞ւ:

— Այո:

— Հը՛մ. Նորաշենը լավ տեղ է, համա ենտեղի վարժապետները ուրիշ տեսակ մարդիկ են... Հնենց ելի՛ր, վոնց ասեմ: Նրանք վոչ մարդու պատիվ գիտեն, վոչ Աստծու... Կաթղիկոսը ինքն էլ գա, դրանք բանի տեղ չեն դնիլ... Նրանցից մինը, գիտեմ չեմ, հայոց թե ռուսաց մշակում, ասում են գրել է թե, մթամ յես անխելք մարդ եմ... Եդ բանը ասում է նրա համար, վոր յես հիվանդներ եմ լավացնում: Ասում են (յես չեմ ել կարդացել) գրում է թե խի՞ ա լավացնում... Տո, տնաքանդներ, բա թող անեմ մեռնեն... Ասում եմ է, դրանք վոչ Աստծու պատիվ գիտեն, վոչ մարդու: Կաթղիկոսը ինքն էլ վոր գա՛ բանի տեղ չեն դնիլ, ուր մնաց ինձ:

Յեվ հայր Սիմոնը ալեխառն միտուքը սղալելով՝ հառաչեց, ապա տեսնելով, վոր հյուրը ախորժակով չէր ընթրում, նրա առաջը քաշեց լորի, բողկ, աղցան:

— Համեցիր, պարոնս, կեր, մի ամաչի... Ափսոս վոր պասին ես եկել, յեթե ուտիսին շնորհ բերեյիք...

Բայց Սարյանը այս անգամ հրաժարվեց, ասելով վոր արդեն կշտացել է: Նա թեև շատ բան չէր կերել, սակայն յերկար անքնությունից ուտելու ախորժակ չուներ ու շարունակ քնելու, հանգստանալու մասին էր մտածում:

— Վե՛հ, դարմացավ հայր Սիմոնը հյուրի սակա-

վակերության վրա, — Ինչ կերար վոր կշտացար, տնաշեն: Դրանով մարդ կը կշտանա: Տղամարդը վոր մի պինդ յերկու-յերեք բաժին կերակուր չուտի, կարճ կշտանա... Համեցեք, անուշ արա:

Սարյանը կրկին հրաժարվեց: Այդ միջոցին բարձրահասակ և չորչորուկ իրեցկինը, վոր բոլոր ժամանակ անխոս և ձեռքերը կրծքին դրած, նստած էր ամուսնու կողքին, կամաց յեկավ տեղից ու անձայն քայլերով անցավ մյուս սենյակը:

Կնոջ դուրս գնալը նկատելով, հայր Սիմոնը ծանրը հառաչեց և ուղղվեց նստած տեղը:

— Ե՛հ, պարոնս, յես շատ անբախտ ծնող եմ, ասաց տեր-հայրը հառաչանքով, — քանի վորդի եմ ունեցել, բոլորն էլ չարդ տարել են, մնացել է մինը, են էլ մի շաբաթ կըլի հիվանդ է, գիտեմ չեմ՝ ինչ է պատահել... Յերեկ դարման եմ խաշել վրա տվել, հլա տեսնե՞ք վոնց կլինի. յեթե լավանա վոչ՝ քարաբաղնիս եմ դնելու... տեսնե՞ք:

Սարյանը, վոր դարձյալ հանգստանալու մասին էր մտածում և համարյա թե անուշադիր էր քահանայի տսածներին, նրա վերջին խոսքերի վրա սթափվեց կարծես:

— Դարման, բայց միթե դարմանը բուժում է, — հարցրեց:

Հայր Սիմոնը ժպտաց:

— Բաս, գիտես վոչ, վոր դարմանը լավ հեքիմ է, ասաց նա միտուքը շփելով: — Դարմանը շատ լավ հեքիմ է, մեր գեղացիներից քանիսին եմ լավացրել: Ինչ տեսակ մրսած հիվանդ էլ վոր ըլի, դարման խաշես վրա տաս կամ քարաբաղնիս դնես, են սհաթը կը լավանա... Գանիսի՛ն եմ լավացրել...

Ընթրիքի վերջում հայր Սիմոնը Սարյանին առա-

Ջնորդեց մյուս սենյակը ցույց տվեց հիվանդ վորդուն, վորը անկողնի մեջ, մի քանի վերմակով ծածկրած, հագիվ շնչում եր ծանր ու ընդհատ շնչով. ապա այնտեղից դուրս գալով՝ առաջարկեց նրան թուղթ խաղալ: Բայց Սարյանը, վորովհետև քունը տանում եր, ստեց թի ինքը թուղթ խաղալ չգիտե բոլորովին:

— Վահ, — զարմացավ հայր Սիմոնը. — Մեր գեղացիները տմենքը գիտեն... Դե լավ, ասաց նա, ցավելով վոր թղթախաղը գլուխ չեկավ, — վոր եղպես ե, դու կարդացած մարդ ես, լավ-լավ հեքյաթներ շատ կիմանաս, մի հեքյաթ պատմիր լսենք: Յերկար գիշեր ե, մարդու քուն չի տանում սկի:

Սարյանը դարձյալ ստեց, վոր ինքը վոչ մի հեքիաթ չգիտի: Հայր Սիմոնը կրկին զարմացավ, թե ինչպես ե, ուսում առած մարդը հեքիաթ չգիտի:

— Դե վոր եղպես ե, — ասաց նա քիչ լռելուց հետո, — յես մի լավ հեքիաթ գիտեմ, պատմեմ՝ լսի... Երկար գիշեր ե, մարդու քուն չի տանում սկի... Ես հեքիաթը շատ լավ հեքիաթ ե: Մի անգամ Նորաշենի տանուտերին ու գրագրին պատմեցի, նրանք շատ հավանեցին...

Սարյանը հորանջելով ձգեց մղմղացող, կարծես հողացավով բռնված վոտքերը և տխրությամբ նայեց քահանայի յերեսին, ապա ժամացույցին: Ժամի 12-ե, յերբ պիտի հանգստանա...

Մինչ այդ, հայր Սիմոնը տախտի վրա տեղավորվելուց հետո, վոտքերը ծալեց տաճկական ձևով և մի-րուքը մի քանի անգամ շփելով՝ սկսեց ծանր ու հանդիսավոր յեղանակով:

— Յեղել ե, չի յեղել, վաղ ժամանակ մի թագավոր ե յեղել. ես թագավորն ենքան վոսկի, գանձ ու

երծաթ ե ունեցել՝ ել դու պրծար: Բայց ունենում ե մենակ մի տղա, ել զատ չե...

Սարյանն անհանգիստ, ասես ատամնացավով բռնված, շարունակ շուրջն եր նայում... Նրա աչքերը մղկտում եյին, կարծես արտասուքից թրջված, իսկ կոպերը փակվում եյին ինքնաբերաբար:

— Ես թագավորի տղեն, — շարունակում եր հայր Սիմոնը տերողորմյայի հատիկները շխկացնելով, — գընում ե դեպի դեբրի աշխարհը իր սիրած աղջիկը բերելու: Եդ աղջիկն ել ենքան, ենքան սիրուն ե ըլում, վոր ել պրծար: Մի խոսքով, ինչ ասեմ, հուրի-մալաք... Հա, պարոնս վոր դու ես, ես թագավորի տղեն ճամփա ե ընկնում ու գնում: Գնում ե, գնում, շատն ու քիչը աստված գիտի...

Յերկար պատմում եր հայր Սիմոնը, մեկ ել, հանկարծ, գլուխը բարձրացնելով՝ նայեց Սարյանին: Տեսուչը ննջում եր: Տերտերը կամացուկ շարժեց նրա ծունկը և զարթեցրեց կրկին:

— Այ, լավ տեղն ենք հասել, պարոնս, լսեցեք, ասաց նա, հյուրի դեմքին նայելով: — Քունդ տանում ե. վոչինչ, հիմի կը վերջացնեմ՝ կքնենք... Հա, պարոնս վոր դու յես, թագավորի տղեն գնում ե, գնում...

Սարյանն աչքերը տրորելով յեղավ տեղից:

— Ներեցեք, տեր-հայր, գլուխս ցավում ե, — ասաց նա գլուխը բռնելով:

— Այ հիմի կը վերջացնեմ, քիչ ե մնացել:

Սարյանը գլուխ բռնած սկսեց անց ու դարձ անել, և մի քանի բոպեյից կրկին հայտնեց, վոր գլուխը սաստիկ ե ցավում և թե լավ կլինի, վոր իր համար անկողին պատրաստեն:

Հայր Սիմոնը տխրեց, վոր հեքիաթը կիսատ մնաց,

բայց կարգադրեց իրիցկնոջ հյուրի համար անկողին պատրաստել:

Տասը ըոպե անց Սարյանը պառկած էր անկողնում:

Նրա սնարի մոտ կանգնել էր հայր Սիմոնը և խորհուրդ էր տալիս, վոր նա գլխին մի բան քսի, վոր պեսզի ցավը շուտով անցնի: Սարյանը վռչկնչ չէր կամենում, բայց հայր Սիմոնը պնդում էր, վոր նրա գլուխն անպատճառ մըսել է, անհրաժեշտ է մի բան քսել՝ քացախ կամ իծի ճրագու:

— Վոչ, վոչ, վռչկնչ հարկավոր չէ,—ասում էր Սարյանը գլուխը վերմակով ծածկելով:

Բայց հայր Սիմոնը մնում էր անդդովելի և իր միջոցներն էր առաջարկում՝ քացախի շիշը ձեռքին բռնած:

— Քանիսին եմ լավացրել... Ախր ամոթ է ինձ համար իմ դոնադի գլուխը ցավի ույե, դարման չանեմ...

— Թող, պարոնս, եսպես քսեմ վոր—չիմանաս... Մի անգամ ել ֆիլիսայի տերտերի, են նորընծա տեր-շովսեփը գիտեմ, նրա գլուխն էր եղպես ցավում... Նա ել քեզ պես հեքիաթը կիսատ թողեց, թե՛ «գլուխս ցավում է»։— «Խի, ա տեր», հարցրի թե՛ «գլուխըմ չեմ»։ Վերկալա քացախ քսեցի, են սհաթը անցկացավ: Նա ել քեզ պես «չեմ ուշում» էր անում, համար վերջը լացավ: Հիմի քոնն է. հլա թող, հնպես քսեմ վոր չիմանաս...

Ու հայր Սիմոնը քացախը լցնելով բռն մեջ քսեց Սարյանի ճակատին, քոնքերին, կրկնելով. «Այ հիմի վոր կը լավանա. հիմի վոր ցավը կանցնի: Ոխայ, ոխայ»...

Սարյանը ցնցվեց և բռնեց հայր Սիմոնի ձեռքը:

— Բավական է, բավական է, ասաց նա անկողնի մեջ նստելով,—բավական է, հոյրկավոր չէ, տեր հայր: Բավական է...

Մի քանի ըոպեյից հետո հայր Սիմոնն անցավ մյուս սենյակը քթի տակ ինչ-վոր բրթնջալով:

Սարյանը իրեն թեթևացած զգալով՝ վերմակը քաշեց գլխին և պատրաստվեց քնելու, սակայն, փոքր անց, հարևան սենյակից ծանր հառաչանքի հետ դարձյալ լսեց հայր Սիմոնի ձայնը, վոր ասում էր, «Ոխայ, ոխայ... այ եղպես, եղպես... ոխայ, ոխայ»... Հիմա ել, յերևի, վորդու գլուխն և քացախ քսում,—մտածեց Սարյանը:

Յեվ, փոքր անց, քնեց սպանվածի պես, իսկ առավոտյան բավական ուշ դարթնելով՝ հայր Սիմոնին դարձյալ իր անկողնի մոտ դտավ քացախի շիշը ձեռքին բռնած:

— Լավ ես հմ, հարցրեց նա,—ինչ լավ է... Իսկ յես ասի՝ թե ցավը չի անցել, նորից քսեմ... Տեսնո՞ւմ... ասի վոր քացախը լավ է, հը՞մ...

Յեվ հայր Սիմոնը գոհունակությամբ ժպտաց:

Քանի մի ըոպե անց Սարյանը հագնվեց և պատրաստվեց ճանապարհվելու: Գիշերվա անձրևը դադարել էր վաղուց, պարզ յերկնքից այժմ նայում է պայծառ արևը. ցեխոտ գետնից, խոնավ կտուրներից և պատերի տակ թափվելով՝ հին գերաններից առատ գոլոշի էր բարձրանում, ինչպես յեռացրած ջրով լի կաթսայից: Քահանայի հարցին, թե ինչու Սարյանը առանց թեյ խմելու, առանց հաց ուտելու է գնում, նա պատասխանեց, վոր ուշացել է և ուզում է վորքան կարելի է շուտ տեղ հասնել, վորովհետև կարևոր, անհետաձգելի գործ ունի:

— Հմ... Դե վոր եղպես է —գնա,—ասաց հայր Սիմոնը և ինչ վոր մտածելով՝ ավելացրեց,—հմ մի բան հյի ուզում ասել, պարոնս,—քեզ վռչխարի բուրդ հարկավոր չի ըլի:

—Վոչ,—պատասխանեց Սարյանը:

—Եժան կը տան: Փութը ոխտը մանեթով: Ուրիշները տասնով, ըննով են ծախում, յես, քու խաթեր համար՝ ոխտով կտամ:

— Հարկավոր չե:

— Ափսոս. լավ բուրդ ե, գիտես. վոր տեսնես քեֆդ կգա...

Սարյանը լուռ եր:

—Հա, դե վոր եղպես ե, պարոնս, շարունակեց տեր-հայրը,—յեթե դու ուզում չես, խնդրեմ, իմ խաթեր համար, յեթե քաղաքում բուրդ ուզող ըլի, ասա իմ կուշտը գան, յես եժան կը տամ:

— Շատ լավ, խոստացավ Սարյանը:

— Լավ կենաս, մտահան չանես այ, քու լավությունը մոռանալ չեմ:

— Մնաք բարով,—ասաց Սարյանը ձին հեծնելով:

— Գնաս բարի, Աստված քեզ հետ,—բարեմաղթեց հայր Սիմոնը և նորից ինչ-վոր մտածելով՝ ավելացրեց.—Յետ դառնալու վոր ըլես, պարոնս,—ելի մեր տուն համեցիր...

ՏԵՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ

I

Սիրելի Դավիթ խնամի,

Նախ և առաջ ընդունիր իմ բարենները և որհնությունը: Մենք կանք վողջ և առողջ: Տա Աստված, վոր դուք ել լինեք վողջ և առողջ և գործով աջողակ և սըրտով ուրախ: Ամմեն: Յեթե կուզես գեղի կողմից հարցանել, փառք իրան, ամեն բան լավ ե: Ձերոնք ել լավ են: Յերեկ ել հերդ մի քուռակ ծախեց յերսուն մանեթի: Մի խոսքով՝ հայի քեֆը լավ ե:

Եսքանը՝ ընդհանուր: Հիմի գամ իմ խնդիրքին:

Հայտնի ե ամենքին, դու ել գիտես, խնամի Դավիթ, վոր յես քառսուն տարի ե անա քահանա եմ մեր գեղում: Արտերի, այգիների և կենդանիների տեր՝ յես յերբեք աչք չեմ անկել ժողովրդի տված յեկամտի վրա, իսկ հայ-թուրքական ընդհարումների ժամանակ, յերբ գեղացիք զրկվեցին որվա հացից, յես նույնիսկ հրաժարվեցի կալամուտ վերցնելուց: Ես—բոլորը գիտեն: Ինչ վերաբերում ե պաշտոնիս, հայտնի ե Աստծուն ու դու ել գիտես, վոր իմ ծխականների գործը յերբեք յերեսի վրա չեմ թողել: Բայց արի տես վոր քառսուն տարվա իմ քահանայությունը չի գնահատվում հողերը իշխանության կողմից: Քանի-քանի առաջնորդներ յեկան ու գնացին, խոստացան պարգևատրել, բայց վոչ վոք իր խոստումը չկատարեց: Մի անգամ Աթենյան յեպիսկոպոսի առաջ, յերբ նա դուրս եր յեկել թեմը

շըջիւրու, ձի քշեցի ինձ նման, աստով՝ «կեցցես, տեր Հայ-
րապետ, պետք է քեզ պարգևատրել»։ Բայց գնաց ե խոս-
տումը չկատարեց։ Սաթուխյան առաջնորդի մոտ, յերբ
նրան պատվում էինք գեղում՝ մի շնչաւորի ասի։ Շատ
գովեց ձեռն ու հասակս, խոստացավ ելի պարգևատրել,
բայց խոստումը չկատարեց։ Հետո, ես յերևի խմացած
կլինես, Ավանյան առաջնորդի ձին, մի լավ այլը կամ,
ինչպես կառավարիչն ինքն եր ասում, «ընտիր ազնվա-
ցեղ» ձի, հանձնված եր վանական կալվածների կառա-
վարչին, Մովսես-բեգ են ասում—նրան՝ պահելու իսկ
սա եղ ձին շահագործում եր։ Յեղ ու պանիր եր վեր-
ցնում գեղացիներից ե թողնում, վոր նրանք իրանց ձի-
անքը «ազնվացնեն»։ Յես այդ բանը հայտնեցի սրբա-
զանին. նա շնորհակալ յեղավ ե, վերջը, խոստացավ պար-
գևատրել ինձ։ Բայց խոսքն ելի չկատարեց։ Ապա, ինչ
թագցնեմ, Աթուխյան սրբազանի համար սեղան տարա-
մի անգամ՝ զանազան բարեքներ գեղական, գոհ մնաց սր-
բազանը. «Աֆարիմ, տեր-Հայրապետ, աստով, աֆարիմ»,
ու ելի խոստացավ պարգևատրել, բայց իմ քու բախ-
տից, նա ել շուտով հեռացավ պաշտոնից ու չկարաց
խոսքը կատարել։ Վերջը, խնամի Դավիթ, գլուխդ ինչ
ցավեցնեմ, իմ աներ աղա բժիշկ Սարգսնը դիմել եր Եջ-
միածնի յակոսկոպոսներից մեկին, վոր միջնորդի ինձ
համար, բայց գոծն ելի գլուխ չեկավ։

Հիմա, սիրելի Դավիթ խնամի, լսել եմ, վոր մեր
նոր առաջնորդը քո մոտ բարեկամն ե։ Յեթե հաջողեց-
նես, վոր սրբազանը ինձ պարգևատրի, աւրով՝ կամ
կամիլավկա, կամ խառափիլոն, կամ ավազություն, կամ
լանջախաչ, կամ դավադան, այն ժամանակ քու պա-
տիվը իմ աչքում ավելի բարձր կը լինի, քան իմ անոր
աղա բժիշկի պատիվը, իսկ անունդ ել—եւ ավելի կտա-
րածվի մեր գավառի ժողովրդի մեջ։ Իսկ յեթե յեկող ա-

մառ գաս գեղը—մի ենպիսի քեֆ սարքեմ քու գլխին,
վոր յերկար հիշվի բոլորի կողմից։

Ի վերջո, հույս ունեմ, խնամի Դավիթ, վոր խըն-
դիրս անկատար չես թողնի։

Մնամ քու բարին կամեցող՝
Աղոթարար՝ ՏԵՐ-ՀԱՅՐԱՍՅԵՍ

II

Սիրելի Դավիթ խնամի.

Նախ ե առաջ ընդունիր իմ բարեները ե իմ որ-
հնությունը։ Մենք կանք վողջ ե առողջ։ Տա Աստված,
վոր դուք ել լինեք վողջ ե առողջ ե գործով աջողակ
ե սրտով ուրախ։ Յեթե կուզեք գեղի կողմից հարցանել,
փնտր, ամեն բան լավ ե։ Ձերոնք ել լավ են։ Անցած
որը հերդ քուռակի գնով յերկու գերեզմանաքար առավ՝
իրա ու պառավի համար, վոր մեռնելուց յետը քեզ նե-
ղություն չտա, վոր ամեն բան պատրաստ լինի։ Մի խոս-
քով՝ հայի քեֆը լավ ե։

Եսքանը՝ ընդհանուր։ Հիմի գամ իմ գործին։

Քու նամակն ստանալու որը, խնամի Դավիթ, ի-
րիցկնոջն ասի, վոր գաթա ու կաթնահունց թխի, յես
ել կարագ ու մեղր վերցրի, վառիկ ու ձու, ու եսպես՝
խուրջինս լիքը եքսի որը՝ առավոտ ծեղին, ձիով ճամ-
փա ընկա։ Իրիկունը հասա քաղաք ե մյուս որը ներ-
կայացա սրբազանին։ Աֆարիմ առաջնորդ։ Շատ քա-
ղաքավարի մարդ ե։ Վոր մտա՝ տեղիցը վեր կացավ,
հետո նստացրեց՝ խաֆե խմացրեց։ «Յես ձեր մասին
լսել եմ, տեր-Հայր, աստով, բայց չեյի կարծում թե՛ այդ-
քան ծեր եք։ Ժամանակ ե, այո, աստով, վոր դուք գնա-
հատվեք ... Յեկ կուզեյի վոր, աստով, այդ բանը լինի իմ
որով»... Ինչպես յերեւում ե, հասակս ե սիպտակ մի-

րուքս լավ տպավորութիւն արին սրբազանի վրա: Նրա խոսքերից հետո յետ ինչպես կարգն է, շնորհակալութիւն արի նրա ուշադրութեան համար և պատմեցի, վոր, չգիտեմ ինչն է իմ ծառայութիւնը մինչև հիմի նախկին առաջնորդները չգնահատեցին: Ու հասկացրի վոր ինձանից ջանել տերտերները շարունակ պարգևներ են ստանում՝ կամիլավիա, խառափիլոն կամ լանջախաչ, և որինակ բերի մեր շրջանի գործակալին, վոր յերեկ մեկել որվա ոծված է—գործակալութիւն է ըստացել՝ վրեն էլ կամիլավիա... «Շատ ել, ասի, Ներսիսյան դպրանոցից և, ինձանից լավ է պատարագ, կնունք ու թաղում անում» և, առանց թագցնելու ասի՝ վոր Սատոն մոտ էլ պետք է մարդ ունենալ: Իմ այս խոսքերի վրա առաջնորդը մի առակ վեր բերեց Աստվածաշնչից թե՛ «վոր բարվոք վերակացու լինին իրիցունք՝ կրկին պատվո արժանի յեղիցին. մանավանդ վոր աշխատեցին բանիւ և վարդապետութեամբ: Բանդի ասե գիր. Մի կապեսցես զցուռի յեղին կալուսով, և արժանի յե մշակն վարձու յուրո»: Ու վերջը խոստացավ, վոր իմ պարգևի համար դիմում կանի, հւր և հւմ հարկն է:

«Դուք ապահով գնացեք, տեր հայր, ասավ.—յես ամեն ինչ կանեմ»...

Հիմի, սիրելի Դավիթ խնամի, գառն ու քեֆը իմ վրա: Բանի վոր դու հաջողեցրիր էս բանը—եւ մոռանալիք չի ըլի: Ամառը արի—մի ենպէս քեֆ սարքեմ գլխիդ, վոր մեր շրջանը տեսած չըլինի:

Մնամ աղոթարար՝

Տեր-Հայրապետ

III

Սիրելի Դավիթ խնամի.

Նախ և առաջ ընդունիր իմ բարենները և որհնութիւնը: Մենք կանք վողջ և առողջ: Տա Աստված, վոր դուք ել լինեք վողջ և առողջ և գործով աջողակ և սրտով ուրախ: Յեթե կուգես գեղի կողմից հարցանել, փառք, ամեն բան լավ է: Ձերոնք ել լավ են: Ես քանի որ ե հերդ իրա ու պառավի անունը գերեզմանաքարերին գրել ե տալիս, վոր մահից հետո քեզ նեղութիւն չտա, և ամեն բան պատրաստ լինի:

Եսքանը՝ ընդհանուր, հիմի գամ իմ բանին:

Խնամի Դավիթ, ցավելով պիտի ասեմ, վոր քու բարեկամ առաջնորդն ել, իր նախորդների պես, ստախոս դուրս յեկավ. խոստացավ և վոչինչ չարավ: Գիտեմ չեմ իմ բախտիցն և, թե մի ուրիշ բանից՝ իմ գործն հսպես շրջրանի ե գնում: Բայց իմացա, թե ով է խախտել: Անցած շաբթին քաղաքում եյի, կոնսիտորի ծառայողներից իմացա, վոր ամեն բան խանդարել է էս մեր խելդ գործակալը: Հիմի կասես—վճնց: Առաջնորդը դրում է եդ անիծածին (ինչպես կարգն է) թե հսպես, ուզում եմ տեր-Հայրապետին պարգև տալ, քու կարծիքը ինչ է. վորպես գործակալ: Ես մեր գործակալը (այ դրա կարգը խոով կենա իրա գլխին) ինչ պատասխանի, վոր լավ լինի... Վերցնում ե դրում թե տեր-Հայրապետը հնքան անկիրթ մարդ է (մինչև անգամ գրել ե թե «Արարատն» ստանում է՝ չի կարդում, կարծես ուրիշ բան շատ եմ կարդում, «Արարատը» քնում է)... Մի խոսքով: Գրում ե՝ թե հնքան անկիրթ մարդ է, վոր վոչ մի բանի արժանի չի, և յեթե արժանի լինեք (հսպես ել դրում է) ինքը կխնդրեք սրբազանին եդ մասին... Կերած բողկերին տեսեք: Բայց հստեղ հնքան գործակալը չի ինձ բարկացնում. դս

արդեն են գլխից լերը յեկել ե, լերը ել մնում ե: Ինձ բարեկամները ավելի քու բարեկամ առաջնորդն ե... Ե՛լ ինչ առաջնորդ, ել ինչ բան, վոր իրա խելքով նստել-վերկենալու տեղակ—լսում ե մի ինչ-վոր գործակալի: Ա՛յ քեզ առաջնորդ... Մի խոսքով: Ինչ-վոր ե: Ափսոս իմ գաթա, մեղր ու կարագ: Ափսոս իմ վառիկներ... Ե՛հ, ես ել եսպես անցավ: Ո՛վ չի կերել մեր հացը ու, հետո, կծել մեր վոտը...

Բայց հիմի տես, խնամի Դավիթ, ինչ եմ ասում: Ես քանի որը Սերովրե յեպիսկոպոսը մեր գեղի հին ձեռագիր Ավետարանը տարավ Եջմիածին: Յերկար ժողովուրդը չեր ուզում տալ, թե մեզ ել պետք ե հիվանդներին, ծննդկաններին ե ցասումի ժամանակ: Շատ խոսեցի, հասկացրի, թե Եջմիածնի համար ե տանում սրբազանը, թե ես Ավետարանի տեղը իսկապես Եջմիածինն ե, վերջը՝ համոզեցի մի կերպ ու տվի: Իրա համար սրբազանը խոստացավ ինձ մի բանով վարձահատույց լինել: «Տեր-հայր, ասավ, ձեր յերախիքը չեմ մոռանա: Յես ասի, «Շնորհակալ եմ, սրբազան, վարձատրություն ինձ հարկավոր չի: Ես հաց ել ունեմ, անասուններ ել, տանիցս սարքի գութան ե գուրս գալիք, ասի, ու պատմեցի, վոր եսքան տարվա քահանա յեմ՝ հոգևոր կառավարությունը ինձ դեռ մի բանի տեղ չի դրել, իսկ ինձանից ջահելները... Նա միտքս հասկացավ ե խոստացավ միջնորդել պարզեի համար—նույնիսկ կաթողիկոսի առաջ... Հիմի, խնամի Դավիթ, լսելով, վոր գու Սերովրե յեպիսկոպոսի լավ ծանոթն ես, նա յեկ, ասում են, Եջմիածնից շուտ-շուտ քաղաք ե գալիս, խնդիրքս ե, վոր տեսնելիս միտք գցես թե՛ տեր-Հայրապետի պարզեի բանը վսնց յեղավ: Քու կողմից ել ասա ինչ գիտես: Հույս ունենամ, վոր չես մոռանա:

Մնամ աղոթարար ե անմխիթար

Տեր-Հայրապետ

IV

Վերջին այս նամակն ստանալու որից անցել եր հազիվ մի տարի, խնամի Դավիթը լսեց մի որ, վոր տեր-Հայրապետը հիվանդ բերված ե քաղաք ե պառկած ե քաղաքային հիվանդանոցում: Տեր-Հայրապետը հիվանդ... Յերկար ժողովուրդն ունեցող տեր-Հայրապետը հիվանդ, մտածեց խնամի Դավիթը ե անմխիթապես այցելեց նրան:

Տեր-Հայրապետն իսկապես հիվանդ եր: Իր հաղթ մարմնով մահճակալին պառկած՝ նա ծանր շնչում եր ե խոշոր աչքերը պրպտում: Ինչպես գերի մի արծիվ կամ ինչպես բանտարկված վագր, անհանդիստ նայում եր նա պատերին, կողքի մահճակալներին, լուսամուտներից դուրս, ե թվում եր, վոր նեղ են գալիս նրան մահճակալը, ողը, սրահը, ուր պառկած եր, ե առնասարակ ամեն ինչ այդ հիվանդանոցում: Նրա բոլոր զգեստները հանել եյին ե հազցրել մի յերկար գորշ խալաթ: Խնամի Դավիթը նրան ճանաչեց իր յերկար ձերմակ միլուքից, վոր կարապի թևի նման փովել եր նրա վերմակի վրա:

Խնամի Դավիթն տեսնելով՝ նա շատ ուրախացավ ե միաժամանակ շատ տխրեց, ինչպես այդ պատահում ե բոլոր հիվանդներին: Առաջինը խոսեց տեր-Հայրապետը.

— Տեսնում ես կլի, հառաչեց նա,—սարի պես մարդը շուտ ա յեկել... Նա ուղտ կյի՛ չորացրին...

— Ե՛հ, տեր-հայր, ինչ բան ե հիվանդությունը. հազարավոր մարդիկ հիվանդանում են ու լավանում. վոչինչ բան ե, սիրտդ մի կտորի սրա համար,—մխիթարեց խնամի Դավիթը ծոր տվող ձայնով ե հիվանդին զրազեցնելու համար խոսք բացեց տեր-հոր վերջին նամակի վրա.—գիտես ինչ, տեր-հայր, յերկու որ ա-

առջ տեսա Սերովը յեպիսկոպոսին, — քու նամակից հետո նա առաջին անգամ ե քաղաք գալիս:— Տեսա ու խոսեցի պարզեի մասին... Գիտես ինչ, տեր-հայր, — շարունակեց խնամի Դավիթը մեղմաբար, վերմակը տեր-հոր վրա ուղղելով:— Եպիսկոպոսն ասում ե՛ պարզեի խնդիրը ծանր հարց ե, կաթողիկոսի մոտ գնալ ե միջնորդել:— Դժվարանում ե, բայց, ասում ե, վոր գյուղից տարված Ավետարանի մասին մի գիրք ե գրելու, այդ գրքի մեջ ահա, ասում ե, շնորհակալություն կհայտնեմ տեր-հայրապետին, վոր կսպասեմ մի բան արավ, այսինքն ձեռագիր Ավետարանը տվեց...

Հիվանդը, վոր բոլոր ժամանակ ուշադիր լսում եր խնամի Դավիթին, հանկարծ գեմքը խոժոռեց ե բացականչեց.

— Հն, դրանց բոլորի ել... Ձ իմն ել ստախոսներ են... Վոչ մնին ել հավատում չեմ...

Հիվանդի շնչառությունը ծանրացավ ե միրուքն սկսեց դողդողալ վերմակի վրա:

— Վոչ մնին ել հավատում չեմ... Դրանց վոչ շնորհակալությունն ե ինձ պետք, վոչ պարզեք... Ուղրմ չեմ, հարկավոր չի. յես արդեն խառափելոն ել ունեմ, կամիլավկա ել, լանջախաչ ել...

— Հարկավոր չի, ել բան հարկավոր չի, — շարունակեց նա խուլ ձայնով:— Վոչինչ ել հարկավոր չի. յես արդեն ամեն բան ել ունեմ...

— Վորտեղից, ինչպե՛ս, — հարցրեց խնամի Դավիթը կամաց, շփոված, հետաքրքրված:

— Վորտեղից... Վորտեղից պետի ըլի. կամիլավկան առեկ ե Միքայել վորդիս, խառափելոնը Արտաշես վորդիս, իսկ լանջախաչն ու դավադանը՝ յես եմ շինել ավել յեկեղեցու կոտրած խաչերից... Թող գնան հիմի. դրանց բոլորի ել հերն անիծած...

ԾՈՎԱՆԸ

I

Յեղբայրների մեջ կռիվ եր ընկել:

Յերկու ամիս առաջ, այսինքն հոր մահից անմիջապես հետո, յերբ նրանք իրանց ունեցածը բաժանեցին յերկու հավասար մասի — ավելացավ մի կով հորթը հետը: Մեծ յեղբայրը գտնում եր, վոր կովը իրեն կըհասնի, վորպես ավագի, վոր ավելի աշխատանք ու յերախտիք ունի տան վրա: Փոքրն, բնդհակառակը, պընդում եր, վոր կովը պիտի մնա իրեն իրրե կրտսերի, վոր ավելի քիչ ե ոգավել հայրենական տնից:

— Եղպես ես հարգում մեծիդ հմ, ասում եր ավագը:

— Բա զո՛ւ, պատասխանում եր կրտսերը:

Մեծը զարմանում եր փոքրի ագահության վրա, փոքրը մեծի աչքածակության: Ու վեճը՝ շարունակվում եր այսպես յերկու ամիս, ե յերկու ամիս շարունակ նրանք կովը խլում եյին իրար ձեռքից ու փախցնում ամեն մեկն իր գոմը: Բայց քանի վոր ժամանակը գարուն եր ե չի կարելի կովն որերով տանը փակել, բուն եր ե չի կարելի կովն որհրել տանը փախել, ուստի մի կամ յերկու որ հետո նորից խառնում եյին նրան դաշտ գնացող նախրին: Յերեկոյան գեմսակայն, յերբ կովը գառնում եր հանդից — ամեն մեկն աշխատում եր փախցնել նրան իր դուռը: Այս բանը կրկնվում եր գրեթե ամեն յերեկո թե յեղբայրների ե թե նրանց կանանց կողմից: Իսկ շատ հաճախ փախցնում

Ելին հորթին, վոր անկարելի լինի մորը կթել: Բայց
վորովհետև օայդ կովը,—ավելի լավ և տանք նրա ա-
նունը—Ծովանը՝ շատ համեստ կովերից եր՝ թույլ եր
տալիս կթեն իրեն և առանց հորթի: Նա առանձնապես
համակրում եր մեծ յեղբոր կնոջը. կթելու ժամանակ
սա կուրծքը չեր սեղմում, ինչպես վորք տիրոջ կինը,
այլ յերկու մատով խնամքով հույլ եր տալիս պտուկ-
ները և շուտ-շուտ կաթ քսում նրանց: Այս բանը Ծո-
վանին շատ եր դուր գալիս, ու ամեն անգամ հանդից
դարձին—ուզիդ մեծ յեղբոր դուռն եր գնում—դեպի
հին գոմը: Նա, ասենք, անհորթ կթել թույլ եր տալիս
և փոքր տիրոջ կնոջը, բայց մեծ դժկամությամբ: Յերբ
այդ բարձրահասակ կինն իր չոր մատներով ձիդ եր
տալիս պտուկները՝ Ծովանը ցալից բարձրացնում եր
մեջքը, աչքերը խփում եր և վտանները վեր ու վար ա-
նում: Յիվ կալի այս արարմունքը—վոր ի՞նչ քշում գը-
նում եր, ի՞նչ կթում՝ կթվում եր—ջուկ-ջուկ բարկացնում
եր յեղբայրներին և նրանց կանանց:

— Մատկելու անասունն ա, սատկելու, — ասում էլ յին նրանք հուզված, և ծեծում էլ յին նրան. յերբեմն մեկի բազում կլմվելու միջոցին մյուս բազից քալում, փայտի կտորտանքներով խփում էլ յին նրա կողերին, մեջքին ու գլխին: Յեւ կովը տարակուսած չեր հասկանում ինչո՞ւ համար և այս բոլորը. ինչ գարունը բացվել և ինքը վոչ մի ալիք, վոչ մի բանջարանոց չի մտել, յերեխայի հարու չի տվել, վորև և խոտի դեղից չի կերել: Մտածում էր, մտածում և վոչինչ չեր հասկանում: Ու տերերի բարկությունը մեղմելու համար՝ աշխատում էր վորքան կարելի և հնազանդել նրանց, վոտ չշարժել կթելու ժամանակ՝ վորքան եւ պտուկները ձիգ տան:

Բայց վերջան ավելի էր հնազանդում—այնքան

ազեկի հյին բարկանում տերերը: Յեկ ծովանը մնում
եր մոլորված:

Դա մի կարմիր կով էր—յեղջյուրների ծայրերը
յետ գնացած, Մեղքն ուղիղ էր, յետևի մասը փոքր խնշ
տափալ՝ թամբի նման, վիզը հաստ էր, բոխախը կախ,
գլուխը դեք, ձախ ախանջի ծայրը կտրած էր նշանի
համար, իսկ աջ աղդըը խաբանած «Ա» տառով, վոր
առաջին հայացքից պարզ չէր յերևում և թվում էր
շան կծածի հետք։ Յեվ վորովհետև ջահել էր—մազերը
կով եյին ու փայլուն՝ ոծած վարսերի նման։ Կուրծը
մեծ էր ու սպիտակ, յերբ քայլում էր ավելի էր մեծա-
նում և աչքի ընկնում կարմիր փորի տակ։ Մաքրա-
սեր ու սակավապետ էր, աղբոտ տեղեր յերբեք չէր նս-
տի, անձրենների ժամանակ սիրում էր կանգնել բաց
տեղ և թախծոտ աչքերով նայել այդ զարմանալի ջը-
րին, վոր թափվում էր վերեկից—հայտնի չէ ում ձեռ-
քով և ինչո՞ւ համար։ Առաջ նա շատ ուրախ և աշխույժ
էր, կպատահեր, որինակ, պողերով ցեղերը քանդելով
և գլուխը թեքած՝ կըկովեր հասակակիցների հետ, կը
հաղթեր, կհաղթվեր, բայց յերբեք չէր կորցնի իր գլխա-
թուխյունը։ Վերջին յերկու ամիսը սակայն տխրու-
թյամբ խուսափում էր այդպիսի կռիվներից։ Այժմ նրա
խոշոր աչքերը լի եյին անհուն թախծով ու տխրությամբ։
Արտաի ժամանակ նրա աչքերը հաճախ արցունքոտում
եյին և նա մոլորված՝ կանգնում էր մտածումների մեջ
ընկած։ Մտածում էր տերերի վերաբերմունքի մասին
և խորը հառաչում քթածակերով, Հառաչում էր ու հի-
շում իր ջահել որերը, յերբ բոլոր տեսցիններն այնպես
փայլալուծ եյին իրեն։ Հիշում էր—յերբ հորթ էր
ուրախ թռչկոտում էր, մտնում տերերի տուն, շոր էր
ծամում, ջուր էր խմում ամաններից... և տերերը յեր-
բեք չեյին ծեծում իրեն։ Ինչ լավ էր... Հիշում էր Ծո-

վանը և այն որերը, յերբ առաջին հորթն եր ծնել... Ո՛ր, ինչ որեր եյին... Ինչպես եյին խնամում իրեն մինչև ծնելը: Տերերը՝ խմբով, ջուկ-ջուկ, գալիս կանգնում եյին կողքին և մեղմությամբ, քնքշանքով շփում իր մեջքը, գլուխը, կողքը. յերբեմն ձեռ եյին տալիս կրծին, վոր դարմանալի կերպով ուռչում-մեծանում եր որե-ցոր... Ո՛ր, յերբ ձեռ եյին տալիս կրծին, ինչպես խուտուտ եր գալիս, ցավում... Բայց ինչ քաղցր եր այդ ցավը: Հապա առաջին կիթը... Դա դարմանալի բան եր: Տերերը՝ մեծ, վոքր, հավաքվել եյին իր շուրջը: Մեծ տերը քորում եր իր մեջքը, իսկ նրա կինը կիթում եր կուրծը շփելով... Ա՛խ, այդ որը, ինչ լավ եր: Կուրծը թեև ցավում եր, բայց ցավը քաղցր եր նոր կանաչի նման: Այդ որերը յերեկաները հաց եյին տալիս իրեն, իսկ մեծերը բերում եյին մի շատ համեղ ուտելիք, վոր ջուր եր—ջուր չեր, բայց ջրի պես եր և մեջը հացի կտորներ եյին լինում: Հապա յերբ հանդիպ գալիս եր տուն—ինչ խնդությամբ, ուրախության ինչ աղմուկով եյին դիմավորում իրեն...

Իսկ ինչո՞ւ հիմա բոլորը փոխվել են այսպես: Ինչո՞ւ նրանք ել թշնամի դարձել... Ծովանը տերերից բացի մյուս մարդկանց համարում եր թշնամի: Տերերը պաշտպանում եյին իրան, քույրերին, մորը, հորաքույրերին, խոտ են տալիս, ձմեռը ջրում են, սրբում են գոմը և քորում իրենց, իսկ թշնամիները—չեն թողնի դուռնից մեկնես մի դեղի, անցնես արտերի, բանջարանոցների միջով կամ կողքով, յեթե անցար՝ քաբով, փետով կխփեն, կծեծեն, տուն կանեն: Ահա թե ինչ են թշնամիները... Բայց թե ինչո՞ւ տերերն ել թշնամիների պես են դարձել—Ծովանը չեր հասկանում: Նա գտնում եր, որինակ, վոր ինքը հին գոմում պիտի մնա, բայց թե ինչո՞ւ հին գոմի կողմը գնալու ժամա-

նակ փոքր տերը բարկանում եր—չեր հասկանում. հետո՛ կովը միշտ իր հորթի մոտ կերթա, բայց թե ինչո՞ւ իրեն ծեծում են հորթի մոտ գնալու համար—ելի չեր հասկանում... Մտածելով տերերի վերաբերմունքի մասին՝ Ծովանը հաճախ մտադրվում եր տուն չդառնալ, սակայն հորթին հիշելով, նրա կուրծը տաքանում եր և նա մտածում եր, վոր անկիթ մնալով կուրծը կարող եր ուռչել այն անդամվա նման, յերբ արտն ընկնելու պատճառով «տուն արին» իրեն և յերկու որ փակեցին մի փեկ մարագում: Ո՛ր, ինչպես եր ցավում այդ որն իր կուրծը... Նման մտածումներով տարված՝ նա յերբեմն չեր նկատում, վոր նախիրն արդեն առաջ ե անցել: Սթափվելով՝ ինքն ել պոչը խփում եր մեջքին և հետևում կովերին:

Բայց մի որ ահա ինչ պատահեց:

Յերեկո եր: Անձրե: Ծովանը մոր, մորաքույրերի և ընկերուհիների հետ հանդիպ վերադառնում եր տուն: Բոլորն ել թրջված եյին, հոգնած. շտապում եյին՝ կիթվել և հանգստանալ: Նախրի առջևից գնում եր Ծովանի մայրը իր ահագին կուրծը փորի տակ որորելով: Սիրում եր նա գնալ այդպես բոլորի առաջից և գյուղի ծայրը հասնելուն պես բառաչել—«մենք գալիս ենք»... Այդպես բառչում եր մեկ ել տանը մոտենալիս: Յեվ նրա ձայնի վրա տերերը դուրս եյին գալիս կովերին դիմախոսելու: Այս անգամ ամենից շուտ նրանց առաջ յեղավ Ջահել տերը: Յերբ հասան տուն Ծովանը, ինչպես միշտ, այս անգամ ել մոր հետ թեքվեց դեպի մեծ տիրոջ բայս անգամ ել մոր հետ թեքվեց դեպի մեծ տիրոջ բալլը—դեպի հին գոմը, ուր գտնվում եր հորթն այդ որը. կը—դեպի հին գոմը, ուր գտնվում եր հորթն այդ որը. դոնե առավոտն այնտեղ եր թողել՝ Հաղիվ մի յերկու քայլ եր արել, փոքր տերը ճիպոտը ձեռին առաջը կրաքեց, Ծովանը կանգ առավ և փորձեց անցել մյուս կողմից: Ջահել տերը կրկին առաջը կտրեց և ձեռի ճի-

պոտրը վրա բերեց: Ծովանը գլուխը փախցրեց, բայց ճիպոտը հանկարծ իջավ գլխին: Նա յեղջյուրների մեջ տեղը սաստիկ ցավ զգալով կանգ առավ աչքերը խփած: Մի րոպե թվաց թե հողը շարժվում և և ինքն ընկնելու և ահա: Սակայն ուշքի յեկավ անմիջապես մեջքին ու կողերին դիպող հարվածներից, հասկացավ, վոր հին գոմը գնալը դուր չի գալիս տիրոջ և հնազանդեց: Ծուռ յեկավ և բեկված սրտով քայլեց տիրոջ առաջից:

Այդ յերեկո նրան կթեց փոքր տիրոջ կինը, կրթեց առանց հորթի, ելի պտուկներն ու կրծի մաղերը ձիդ տալով: Իսկ կթելուց հետո բակի տավարից զատեցին նրան և գոմն արին:

Ամբողջ գիշեր նա չկարողացավ հանգստանալ. գլխի մեջ աեղը և պտուկների արմատներում խուլ ցայեր եր դգում:

Առավոտը հուլիսական կթեցին առանց հորթի, դարձյալ մեծ ցավեր պաճառելով: Բոլոր ժամանակ Ծովանն իրեն պահեց և մի անգամ իսկ վրտ չչարժեց: Բայց յիրը կիթն ավարտվեց և տանտիրուհին կովկիթը ձեռին մտավ տուն՝ հա թափ տվեց կապը—կարեց և շտապեց հին գոմի կողմը:

Հորթը...այնտեղ և արդյոք, թե մի բան և պատահել:

Պոմփր դուռն ամուր ծածկված էր: Նա մղղաց-
րմամբ...

—Ը՛մմ, պատասխանեց հորթը ներսից:

Այդ ժամանակ Ծովանը գլխով հրեց դուռը և մտավ ներս: Հորթն ընդառաջ վազեց և մտավ մոր փորի տակ: Թեև կրծոմ կաթ չկար, բայց նա թոյլ տվեց, և՛որ հորթը ծծի: Իսկ մինչև այդ ինքը, հորթերի մսուրում խոտ նկատելով՝ մոտեցավ համն առնելու: Հագիվ մի

քերան եր արել, յերը ներս մտալ մեծ տանտիրուհին,
նա, վոր աջնպես լալ կթում եր իրեն:

—Այ՛ն, կո՛ւղ, ա՛յ կո՛ւղ,—կանչեց:

Ծովանը բոստան ընկածի պէս զգաց իրեն. ա-
րածից ամաչելով՝ ուղեց դուրս գալ, ըայց տանտիրու-
հին չթողեց նա:

—Ի՛նչ հոգեւոր գլուխդ,— բարկացավ,— եմ Խոստն
ստանում յետ, վեր խալիւխին կաթ տան:

Ու ձեռի թռկալ խփեց Ծովանին:

Թուկի ծայրը, վոր յերկաթե ողակ ունեք
շխալվնրա կողքի վոսկորին, և դրանից Ծովանն աջալես
վատ, այնպես ծանր ցավ զգաց, ինչպես ազդրը իա-
րանելու ժամանակ: Այնուամենայնիվ կրկին փորձեց
դուրս գալ, բայց տիրուհին դարձյալ չթողեց: Նա դուռ-
ը փակեց, հորթերին արավ հորթանոցը, իսկ իրան՝
Ծովանին, կապեց մուրից: Յեւ ամբողջ որը նա մեաց
դռնում փակված: Բոլոր ժամանակ կողի վոսկորը ցա-
վում եւ: Սովը մի կողմից, ցավը մյուս՝ սաստիկ ան-
հանգստացնում եր նրան, և նա մոտձում եր դարձյալ
տերերի վերաբերմունքի մասին, ինչու հենց միայն իր
հետ են վատ վարվում, ինչու հապա մյուս կովերին չեն
ծեծում և դռնում փակում: Դուրսն այնքան կանաչ կա,
իսկ իրեն չոր խոտ են տալիս: Մայրը, քույրերը և ըն-
կերուհիները հիմա արածում են անտառում, իսկ ին-
քը...

ՔԸ... Նա մի քանի անգամ բարձրաձայն բառաչեց, դռան յետևը կանգնած մզկաց, մզկաց, վր մեկը դա դուռը բաց անի, բայց վոչ-վոք տեղերից չմտակցավ գոմի դռան և վոչ մի տավար չպատասխանեց նրա բառաչին...

Նա հուսահատված, գլուխը թափահասելով կանգ առավ գոմի մեջտեղը՝ աչքերը փոքրիկ լուսամուտին:

«Ձե, այսպես չի կարող շարունակվել. պետք է դաշտ գնալ...» մտածեց նա:

Յեվ անա նույն ուրը յերեկոյան, յերբ տանտիրուհին արձակեց նրան, տարավ դուռը, կթեց ու խառնեց կովերին, — Ծովանը քաշվեց մի կողմ և սկսեց հարեան ցանկապատի յեղինջները կոծել:

Ու այդպես յեղինջները կոծելով՝ դուրս յեկավ փողոց: Այդտեղ ել՝ փողոցի յեզերքին բուսած կանաչները պոկելով՝ թեքվեց մյուս փողոցը: Իսկ յերբ արդեն անկատելի եր դարձել՝ քայլերն արագացրեց:

Հորթը յետ ու առաջ ընկնելով՝ հետևեց մորը: Յեվ մի քանի րոպեից նրանք դուս յեկան դաշտը:

II

Մութն հետզհետե թանձրանում եր դաշտի վրա. հեռվում անտառն յերեւում եր սև, մեծ-մեծ գեղի նըման: Քամին այնտեղից բերում եր մի քաղցր հոտ՝ կանաչների և տերեւների բուրմունք, վորը զրգուում եր Ծովանի ախորժակը: Յեվ նա արագ-արագ գնում եր գլուխը բարձր բռնած, ականջները խլշած: Թվում եր շտապում և հասնել առաջ անցած նախրին: Իսկ հորթը բոլոր ժամանակ յետ ու առաջ ընկնելով, վոստովոստալով՝ հետևում եր մորը ու յերբեմն դուռնը մոտեցնում նրա կրծին: Մայրը սակայն կանգ չեր առնում նրան կաթ տալու: Նա կանգ չեր առնում և դաշտում արածելու: Ի՞նչ կար այդտեղ՝ դաշտում — անհամ արտեր ու անհամ գեֆանախնձոր, վոր ձին ել չի ուտում: Ուրիշ բան և անտառը... Ու Ծովանը գնում եր գեպի անտառ և իր մզոցով շարունակ խրախուսում հորթին — հետևել իրեն: Յեվ հորթը յեռանդով հետևում եր նըրան, սակայն դաշտի կիսում սկսեց մորից յետ ընկնել:

Նրան հաճելի, շատ հաճելի եր մոր հետ ճամպորդել, բայց դժվար եր... Այդքան յերկար ճանապարհ — յերբեք չեր գնացած: Տեղ-տեղ փոսեր էյին, տեղ-տեղ քարերը ցավեցնում էյին կճղակները, ու մայրն ել այնպես արագ և գնում... Մի յերկու անգամ նա հոգնած կանգ առավ: Յեվ Ծովանն ամեն անգամ յետ եր դառնում, դուռնը մոտեցնում հորթի դնչին, մզոցում — խըրախուսում հետևելու: Մի տեղ, տեսնելով հորթը դժվարանում և, յետ դարձավ և սկսեց լիզել նրա գլուխը, յերեսը: Դրանից հետո հորթը շարունակեց ճանապարհը, յերբեմն նույնիսկ մոր հետ հավասար քայլելով:

Ու մինչև անտառ գնացին առանց կանգ առնելու: Իսկ անտառի մոտ Ծովանը կանգնեց, խորը շնչեց քթածակերով ու սկսեց բուրջ անել — քշտել ծառերի տերեւները: Դրա հետ միաժամանակ նա ականջները խլշած, շուտ-շուտ նայում եր շուրջը. — արդյոք տերերը չեն հետևում իրեն... Վոչ-վոք չկար, ներքեից ձայն, վոտնաձայն չեր լսվում: Անտառն եր խշշում միայն՝ խուլ ու համատարած մի խշշոցով: Յեվ այդ խշշոցի մեջ լսվում էյին յերբեմն քնած թռչունների հանկարծական ճիչ, չոր ձյուղերի կոտրվելու ձայն և մայիսյան բուռի բզոցը: Ծովանը ցերեկ թե գիշեր անտառում շատ եր յեղած և այդպիսի ձայներ շատ եր լսված, բայց այդ բոլորն այժմ թվում էյին թշնամի մարդկայն ձայներ: Նա անհանգստանում եր ավելի հորթի համար և վախենում թե չլինի հանկարծ տերերը դան և յետ տանեն իրեն:

Փոքր ինչ արածելով՝ նա շարունակեց ճանապարհը անտառի միջով: Յերկու որ առաջ մի բացատամ շատ համեղ խոտ եր կերել: Շտապում եր այնտեղ:

Նրա շուրջն ու գլխավերեք անտառը խշշում եր շարունակ: Ծառերի արանքում տարածված եր մի քան

ղցր բուրմունք—դա լորիններն ու թեղիներն էյին ար-
ձակում իրենց հոտը: Ճանապարհին զուգահեռ ներքե
եր վազում լեռնային վտակը՝ անտառի խորքը աղմկե-
լով: Ջրի ձայնի վրա Ծովանը հաճախ կանգնում եր և
յերկուղով նայում զեպի ձորակը: Թշուրք եր ու աղ-
նակիր խավար: Վռչինչ չեր յերևում: Հավաստիանա-
լով, վոր դա ջուրն է շառաչում և թշնամի չկա—նա
փոքր ինչ հանդստացած՝ շարունակում եր ճանա-
պարհը, յերբեմն-յերբեմն ճյուղեր ու տերևներ
պոկելով:

Վերջապես հասավ ուղած բացատին և կանգ առավ:

Հորթը դարձյալ յետ եր ընկել. սպասեց մինչև
մոտեցավ, լիզեց մի քանի անգամ դուռը, յերեսը և
սպա սկսեց արածել: Խոտն այնքան համեղ եր, վոր
քանի արածում, ախորժակն այնքան բացվում եր և
այնքան ավելի քաղցած եր զգում իրեն... Նա արածում
եր, իսկ հորթը հոգնածությունից նստել և նայում
եր մորը: Նա և մըսում եր և վախենում մութից, ան-
տառի ձայներից: Ծովանը նույնպես վախենում եր, բայց
նրա վախն էլի հորթի համար եր, և այդ պատճառով
արածում եր հորթի շուրջը: Արածում եր և շուտ-շուտ
նայում նրան, այնպես ինչպես նոր ծնած ժամանակը,
յերբ ամեն բոլակ վախենում եր թե ահա հորթը կփախ-
ցնեն իրենից...

Այսպես արածեց բավական ժամանակ, արածեց
ազահարար ու փնչոցով, և դեռ յերկար, շատ յերկար
պիտի արածեր, յեթե հոգնածությունը չհաղթեր նրան: Տեսնելով վոտները ցավում են, նստեց հորթի մոտ և
սկսեց արոճ անել:

Դեռ մութն եր: Անտառը շարունակում եր խշշալ...
Մերթ այդ խշշոցը դառնում եր աղմկալից, ժխորային,
մերթ փոխվում եր խաղաղ սլսլոցի, վոր ահաբեկված,

հուզված անտառը հանգստանում եր կարծես և ունկնդ-
րում ինչ-վոր մեկի հեռավոր, խուլ քայլերին:

Ծովանը վորոճում եր և հաճախ ահանջները խլ-
շած նայում չորս դին:

Այդպես մնաց մինչև լուսաբաց:

Առավոտը ցուրտ եր, խոնավ: Գիշերը կարծես
անձրև եր յեկել. խոտերը, թփերը, ծառերը թաց էյին:
Ծառերի արանքով արևի շողերն ընկել էյին կանաչ-
ների վրա և ցողի կաթիլներն ամեն տեղ փայլում ե-
յին, պսպղում: Ոգի մեջ կար մի դուրեկան սառնու-
թյուն: Յերբ Ծովանն վորոճում եր—նրա շնչառու-
թյունը քթածակերից դուրս եր գալիս գոլորշու պես:
Թե նրա և թե հորթի միջքից բարակ գոլորշի եր բար-
ձրանում: Այդ սառնությունը դուր եր գալիս Ծովա-
նին, բայց հորթը մըսում եր. նրա մազերը փշաքաղ-
վել էյին: Մոր կողքին կանգնած՝ աշխատում եր կա-
չել նրան կամ մտնել նրա փորի տակ: Իսկ մայրը,
կարծելով հորթը սոված ե, բոլոր ժամանակ կուրծն
եր դեմ անում նրան: Հորթը, սակայն, մոռել էր մի քիչ
մոտեցնում եր մոր պտուկներին և նորից կանգնում
անշարժ: Արևի բարձրանալուն հետ նա էլ կամաց-կա-
մաց զվարթացավ, և այն ժամանակ, յերբ Ծովանն
սկսեց արածել, նա էլ ամեն մի քայլը դողդողալով
փոխելով՝ հեռում եր նրան: Յերբ վոտները թրջվում
էյին նա վախեցած կանգ եր առնում՝ մի կամ մյուս
վոտը բարձրացնելով...

Արածելով՝ կով ու հորթը բացատից նորից ան-
տառ մտան և սկսեցին ծառերի արանքով առաջանալ:
Յողը կաթում եր ծառերից: Ծովանը ծարավ եր զգում,
ու արահետն ընկած գնում եր ջուր գտնելու հույսով:
Անտառի այդ մասը նրան ծանոթ չեր, բայց կարծում

եր, վոր այդ ուղին գնում ե գեպի ջուրը: Փորձով գիտեր, վոր ամեն մի ճանապարհ վերջանում ե ջրի մոտ: Ու հանգիստ, պոչը մեջքին խփելով ընթանում եր առաջ, և հորթը հետևում եր նրան, յերբեմն սահելով ու սայթաքելով:

Ճանապարհը յերկար եր. գնում եր շարունակ ծառերի տակով և աննկատելի ձգվում գեպի վեր, միշտ գեպի վեր:

Կես ճանապարհին սկսեց անձրևել: Սկզբում հատ-հատ կաթկթեց տերևների վրա, հետո ամբողջ անտառը շրխկաց հանկարծ: Ու ջուրն սկսեց թափվել տերևներից... Ծովանը կանգնեց մի փոքր, ապա ճամփան շարունակեց անձրևի տակ: Հետզհետե անձրևը բարակեց, և ճանապարհը վերջացավ մի փոքրիկ ձորակում, աղբյուրի մոտ: Ջուրը հոսում եր ավազների վրայով մի քանի քայլ տեղ և այնուհետև կորչում կանաչ ճահճների մեջ:

Հասնելուն պես Ծովանը բնկավ աղբյուրի վրա ու սկսեց խմել, ավելի շուտ՝ ծծել: Այնքան խմեց՝ փորը ուռավ: Ապա նստեց և սկսեց հորթին լիզ տալ...

Մնաց Ծովանն այդտեղ յերկու ու: Նա շատ գոհ եր, տեղը լավ եր—և ջուրը կար և խոտ, վոչ տեր կար, վոչ թշնամի: Վոչ-վոք չեր անհանգստացնում իրեն: Կուրծք, պտուկները այլևս չեյին ցավում: Ընդհակառակը նրանք հիմա շատ լավ եյին, յերբ հորթն եր ծծում միայն: Իսկ հորթը նրան ծծում եր որը մի քանի անգամ և ֆնացած բաներում որինակում մորը: Նրա նման վտաններն զգուշությամբ կոխում եր ջուրը, պոչը փոքր ինչ բարձրացնում և խմում ակից, կամ գլուխը կախ արածում կանաչը: Յերեկոները յերբ ցրտում եր՝ մտնում եր մոր փորի տակ կամ նստում նրա կրծքին կպած, իսկ մայրը նրան տաքացնելու

համար գլուխն ու վիղը մեկնում և նրա մեջքի վրայով: Այսպես անցավ յերկու ու: Յերբորդ որը, սակայն, յերբ արև նոր ծածկվել եր անտառի այն կողմը, պատահեց անսպասելի մի բան:

Սկզբում հեռվից, ապա հետզհետե մոտից Ծովանը լսեց ինչ-վոր խշխշոց ծառերի մեջ: Խշխշոցը լսվում եր յերկար, բայց խշխշացնողն ինքը չեր յերևում: Յեվ նա բոլոր ժամանակ ականջները խլած նայում եր այդ խշխշոցի կողմը: Գաղան և, թշնամի... Նա մոտեցավ հորթին և պատրաստ կանգնեց...

Վերջապես յերևաց մի մարդ:

Կովը վախից յետ-յետ գնաց: Թվաց նրան թե տերերից մեկն ե... Բայց վոչ, տերերից չեր: Սա միրուքավոր եր, կարճահասակ ու սև փափախով: Այնուամենայնիվ թշնամի մարդ եր, պետք եր զգուշ լինել: Յեվ գլուխը բարձր բռնած, Ծովանը անհանգիստ նայում եր այդ անծանոթ մարդուն, վոր ինչ-վոր փայտ եր քաշում թոկով: Յերբ քիչ առաջյեկավ՝ նա կանգնեց և Ծովանին նայեց: Նայեց նրան, նայեց հորթին, նայեց, նայեց և նստեց ու սկսեց շվշվացնել: Հետո ձեռը մեկ-նեկով՝ կանչեց «բիժի, բիժի, բիժի»... Ծովանն, ի հարկե մոտ չգնաց. նա չեր հավատում, վոր անծանոթն իր ձեռին աղ ունենա...

Բավական նստեց անծանոթն այսպես, և յերբ մուծն ընկավ, փայտը թողեց և Ծովանին ու հորթին առաջ արավ ու քչեց գեպի վեր: Ծովանը չեր ուզում գնալ, բայց մարդը մի յերկու անգամ խփեց նրան ու բարկացավ խզդված ձայնով.

—Դե, շան վորդու անտեր...

Ճանապարհը դարձյալ գնում եր անտառի միջով, և Ծովանը չեր հասկանում, թե ուր ե քշում անծանոթն իրեն այս անծանոթ ճանապարհներով: Նա քշում

և խոսում էր առանց գոռալու, վռն, աշխատ ինչպես իր տերերը կամ ինչպես ուրիշ թշնամիներ... Մթան մեջ յերկար գնում էին և նա ասում էր միայն. «Հե, շան վորդու անտեր»...

Յերբ անտառից դուրս յեկան, հեռվից լավեց շրտերի հաչոց: Ծովանը հասկացավ վոր նոր գյուղ են մտնում—և՛ շների հաչոցն էր ուրիշ և՛ ճամփեն...

Յեվ, խկապես, նոր գյուղ էր: Տները մթան մեջ չեյին յերեւում, բայց ուրիշ հոտեր էին գալիս և ճամփի վրա բոստաններ կային: Անձանոթը հենց գյուղի ծայրին տարավ նրան մի մութ գոմ, վորից հավերի և յավշանի հոտ էր գալիս: Յերբ անձանոթը նրան գոմի արավ ու գնաց, Ծովանը մտածեց, վոր թշնամու ձեռք է ընկել. բայց միթե արգելված արոտ է արածել... Ծովանը մտածմունքի մեջ էր, յերբ քիչ հեռու ներս, մտավ ելի անձանոթը՝ նրա հետ մի կին ճրագը ձեռին:

—Ե՛ս ամ, ասավ կինը ճրագը Ծովանին մոտեցնելով,—վորանց գտար...

Անձանոթը ինչ-վոր բան ասավ, վոր Ծովանը լավ չլեց, հետո յերկուսով՝ մարդ ու կին, կապեցին իրեն ու հորթին և միասին դուրս գնացին:

Գոմը նորից մթնեց: Դարձյալ հավերի և յավշանի հոտ էր գալիս: Հոգնածությունից Ծովանը շուտով քնեց, և յերբ դարձնեց լույս էր արդեն: Քիչ հետո անձանոթն ու կինը նորից մտան գոմը՝ կինը մի կովկիթ ձեռին, մարդը մի գիրկ խոտ: Հորթին ծծեցրին, վոտներին կապեցին և սկսեցին կիթել: Մարդը քորում էր Ծովանի մեջքը, իսկ կինը կիթում էր և հետն էլ գովում.

—Լավ պտուկներ ունի... Երանի մերն ըլի...

Այս խոսքերը Ծովանին շատ դուր եկան և նա հասկացավ, վոր թշնամու ձեռ չի ընկել:

Այդ միջոցին հանկարծ դուռը բացվեց և ներս վա-

ղեցին յերկու յերեխա. յերկուսն էլ փոքրիկ, բորիկ ու փոքներն ուռած: Ամեն մեկը մի կտոր հաց կոծելով՝ կանգնեցին ու նայեցին Ծովանին:

—Եյ, բեխեք, մարդու բան չասեք հա, թե ասլին կով ա գտել,—ասավ կինը կիթելով: Նրանից ավելուկի հոտ էր գալիս: Ծովանը հոտհոտում էր և կաթը թողնում:

Յերբ կիթը վերջացավ՝ անձանոթը բերած խոտը դրեց Ծովանի առաջ, իսկ կինը նորից յերեխա-ներին «Լսում եք, ասավ, մարդու բան չասեք հա»:

Յեվ հետո կովկիթից կաթ խմացրեց նրանց.

—Լավն ամ հարցրեց:

—Հա, ասին յերեխաները գոհ:

Ծովանն ուրախացավ, վոր իր կաթը հավանեցին: «Ուրեմն թշնամու ձեռ չի ընկել»,—մտածեց կրկին:

Չորս որ մնաց անձանոթի տանը և չորս որն էլ գոմից դուրս չտարան նրան: Ամեն որ գալիս էին կանաչ խոտ տալիս, տակը սրբում, կիթում ու գնում: Իսկ յերեխաները ծնողներից, ծածուկ մտնում էին գոմը հորթի մեջքին նստում, իրա՝ Ծովանի պտուկները քաշում, պոչը ձիգ տալիս ու փախչում: Այդ պատճառով Ծովանն սկսեց յերեխաներին ատել... Չորսորդ որվա գիշերը անձանոթին անձրագ մտավ գոմը, արձակեց նրան ու հորթի հետ դուրս տարավ:

Մութն էր, վռնիչ չէր յերեւում: Ուր են տանում իրեն, մտածում էր Ծովանը՝ գեշերվա խավարին նայելով, և ամբողջ ճանապարհին այդ միտքը չէր անց-նում նրա գլխից: Յերկու որ ու գիշեր ճանապարհ էին գնում սարերով ու ձորերով, Յերկները անձանոթը թողնում էր անտառում, թփուտների մեջ արածելու, իսկ գեշերը բշում էր ինչ-վոր անձանոթ ու վատ ճա-նապարհներով: Մեկ-մեկ հանդիպում էին տավարի,

բայց անձանոթը վոչ մի տեղ չեր թողնում խառնվելու: Մարդիկ ել քիչ եյին պատահում: Մի անգամ միայն հանդիպեցին յերկու գյուղացու. նրանք հարցրին անձանոթին իրա Ծովանի մասին թե, «Ո՞ւր յես տանում ես կովը»: Անձանոթը պատասխանեց. «Ծախելու»

Ծախելու... ուրեմն իրեն ուրիշի յեն տալու, մտածեց Ծովանը: Նա գիտեր, վոր յերբ ծախում են—տալիս են ուրիշի...

III

Այդպես ել յեղավ: Յերբ հասան մի մեծ գյուղ, անձանոթը Ծովանին ծախեց մի յերկար մարդու, նրանից ինչ-վոր թղթեր առավ ու ել չերեաց: Իսկ մարդը նույն ուր առաջ արավ Ծովանին ու նորից քչեց գյուղից դուրս: Ճանապարհը քարոտ եր ու յերկաճ-յերկար: Վորովհետև հորթը չեր կարողանում քայլել, մարդը տեղ-տեղ կանգնեցնում եր. նրան և գլուխը նրա յետի ու առաջի վրաների արանքը կոխելով՝ դնում ուսերին: Ծովանը վախեցած շուտ-շուտ յետ եր դառնում և մզգում, թե չլինի հորթին մի բան պատահի: Բայց մարդը ամեն անգամ հանգստացնում եր նրան.

— «Գնա, անխելք, գնա. չեմ սպանում»... Իսկ յերբ հորթը մոր ձայնի վրա խլրտում եր և վրաները թափ տալիս, նա խրատում եր. «Խելոք, սարսաղ, խելոք... Գլխիդ պատիվը հասկացիր»...

Նոր տիրոջ գյուղը փոքր եր, տները ցածր եյին, կոտորներին ավել բուսած. և բոլոր տների առաջ կիտված եր գոմերից դուրս թափված աղբը, յերկխաները խաղում եյին նրանց մեջ, իսկ շները նրանց վրա նրստած՝ մուռում եյին: Այս բոլորը Ծովանին հիշեցրեց իրենց սարի գոմերը, ուր այնքան լավ խոտ կար և լավ ջուր: Նոր տիրոջ տունը սակայն բոլորից մեծ եր, բոլորից բարձր. Ծովանին կապեցին այդ տան ա-

ռաջ մի ծառից և շուտով ամեն կողմից մարդիկ յեկան նրան տեսնելու: Մոտեցան՝ նայեցին, քիչ հեռացան ու ելի նայեցին. կրկին մոտեցան, ձեռք տվին կրծքին, պտուկներին, ապա գովեցին իր հասակը, վրաները, կուրծը, պտուկները:

— Լաջի ե, լավը. շնորհավոր ըլի,—ասում եյին նրանք:

Հետո նայեցին հորթին:

Բոլոր խոսքերից ու շարժումներից Ծովանն զգում եր, վոր թշնամի մարդկանց ձեռ չի ընկել, բայց նրա սրտում դարձյալ կասկածներ կային. բոլորին նայում եր վախով և չգիտեր ով ե իսկապես իր բարեկամը: Սակայն ով փախալում եր հորթին, նրան ել նայում եր համակրանքով:

— Կովը լաջի ե, բայց հորթը հիվանդի պես ե, ասավ մեկը:

Մարդիկ կրկին մոտեցան հորթին, նայեցին և ասին. «Բեղարած ե»:

Ծովանն աղանջները խլշած՝ ուշադիր նայում եր մարդկանց և, նրանց հոգատար վերաբերմունքը տեսնելով՝ մտածում եր, վոր իրեն այստեղ յերեկ չեն նեղացնի և հանգիստ կթողնեն:

Բայց հենց առաջին գիշերը նա անհանգիստ անցրեց:

Թեև դուրսը տաք եր, բայց նրան կապեցին դոմում, ուր կար մի թառ հավ, մի քանի վոչխար և մի այծ, վոր Ծովանին տեսնելուն պես փախավ գոմի անկյունը:

Նոր տերը Ծովանին կապեց մսուրին, իսկ հորթը վոչխարների մոտ մի սնից:

Մթնում եր և մութը կամաց-կամաց լցվում եր գոմը:

Կապելուց հետո Ծովանը մի փոքր կանգնեց, շուրջը նայեց, նայեց վոչխարներին, այծին, հավերին և ապա փնչոցով նստեց ու գլուխը դրեց փոքրին: Բայց քնիլ չկարողացավ. աչքերի աօջիկից շարունակ անցնում էին ճանապարհներ, թփեր, շներ, վոր պոչները ցցած վազում էյին, մարդիկ, մարդիկ և յերեխաներ, յերեխաներ... Իսկ հետո, յերբ քունն յեկել էր արդեն—մի ուժեղ անքոց և դրա հետ ինչ-վոր ձայներ դարձեցին նրան:

Հորթն էր: Նա անքում էր խոր ու յերկար մի տնքոցով, վոր վրան ասես մի ծանր բան էր ընկել:

— Ը՛հ, ը՛հ, լավում էր նրա ձայնը գոմի մի ծայրից:

Իսկ այժը շարունակ մկկում էր, մկկում, չգիտես ինչո՞ւ և ինչի՞ համար: Մկկում էր այնպես յեռանդով, վոր կարծես կանչում էր մեկին. «Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր»...

Վոչխարները նույնպես անհանդիստ էյին. նրանք փռնդտում, փնչացնում էյին շուտ-շուտ և ինչ-վոր բանից խրտնած՝ իրար գլխով դիպչում: Հավերը թառժած յեղած՝ կչկչում էյին՝ դարձյալ ինչ-վոր բանից վախեցած, իսկ աքաղաղը կրկնում էր խրոխտ. «կը՛կը՛կը՛կը՛», վոր թվում էր սիրտ և տալիս հավերին— «Մի վախեք, մի վախեք»...

Ծովանը վոտքի յելավ և մղղաց:

Հորթը նրան չպատասխանեց:

Նա շարունակում էր տնքալ:

Ի՞նչ էր պատահել, ինչո՞ւ յեր հորթը տնքում— Ծովանը չեր հասկանում: Ուղում էր մոտենալ, բայց կապը չեր թողնում, մթան մեջ էլ վոչինչ չեր յերևում:

— Ը՛հ, ը՛հ,—լավում էր դարձյալ հորթի ձայնը գոմի մի ծայրից:

Ծովանը նորից մի քանի անգամ մղղաց, և հորթը դարձյալ չպատասխանեց նրան:

Յե՛վ այսպես շարունակվեց յերկար: Գիշերվա կիսին հորթի տնքոցն ավելացավ և այժն ավելի անհանդիստ դարձավ:

— Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր,—կրկնում էր նա անարեկված և արագ-արագ քայլում գոմում:

Ծովանը կանգնած ականջ էր դնում հորթի ձայնի և սպասում, վոր հիմա տերն ուր-վոր և ներս կը մտնի և ամեն բան կարգի կընկնի: Բայց տերը չկար ու չկար: Աքաղաղը կանչեց—Ծովանը համոզված էր, վոր հիմա նա անկասկած կգա—դարձյալ չեկավ:

Ու յերկար, յերկար, մինչև լուսարաց բոլորն անհանդիստ էյին գոմում: Իսկ լուսարացին հորթի տնքոցը նվազեց ու կամաց-կամաց կտրվեց, և շուտով, լուսը բացվելուն պես Ծովանը տեսավ, վոր հորթը պառկել է մի կողքի և վոտները մեկնել: Վոչխարները մոտիկ կանգնած պիշ-պիշ նայում էյին նրան, իսկ այժը միբուքը թափ տալով՝ մկկում էր ելի—«Մակկկա՛ր, Մակկկա՛ր»...

Ծովանն իսկույն հասկացավ, վոր դժբախտություն է պատահել, և այս անգամ արդեն, վորքան ուժ ունեւր, ձիգ տվեց կապը՝ կտրեց ու մղղալով մոտեցավ հորթին: Մոտեցավ, դնով հրեց նրան ու մղղաց:

Հորթը չչարժվեց:

Նա սկսեց լիզել հորթի գլուխը, աչքերը:

Հորթը դարձյալ անշարժ մնաց:

Այդ ժամանակ Ծովանը գունչը մոտեցրեց հորթի դնչին և բաժր բառանչեց ու, քիչ հետո, նրա մեծ, սև աչքերը լցվեցին արցունքով:

Հորթը մեռել էր:

Յերբ լույսը բոլորովին բացվեց տերը և կինը յե-

կան: Հորթին տեսնելով՝ յերկուսն ել հայհոյեցին ում-
վոր:

— Բա հիմի վոնց պիտի կթենք, ասավ կինը.

— Կփորձենք:

Վշտից Ծովանը յերկու ժում թույլ չտվեց իրեն
կթելու, բայց հետեյալ ուր տեսնելով՝ կուրծն ուռչում
է—թողեց: Սակայն այդ սրվանից սկսածնա թշնամա-
ցավ յերեխաների և վոչխարների հետ: Նրան թվում
էր, վոր դրանք եյին—անծանոթի յերեխաները և նոր
տիրոջ վոչխարները—վոր չարչարեցին իր հորթին: Ուս-
տի և վորտեղ յերեխա կամ վոչխար եր տեսնում՝ վրա
էր պրծնում հարու տալու:

Նոր տերերը Ծովանի անունը դրին Ծաղիկ՝ պո-
չի սպիտակի պատճառով: Սկզբում այդ անունը շատ
խորթ եր թվում նրան, բայց հետզհետե ընտելացավ,
ինչպես ուրիշ շատ բաների: Որերն անցնում եյին
բոլորն իրար նման: Առավոտը տանում եյին հանդը,
յերեկոյան բերում կիթ: Նոր տերը մի հոտաղ ունեւ՝
անունը Մոսո. սա առաջ իրեն տանում եր վոչխարնե-
րի և այծի հետ, բայց մի բանի որից հետո դրանց
ծախեցին և այնուհետե տանում եր ուրիշ կովերի
հետ: Նախրի մեջ շատ կով կար—բոլորն ել հալարտ,
ամբարտալան ու անհաշտ: Ծովանին տեսնելուն պես
մեկը կամ մյուսը վրա յեր պրծնում նրան հարու
տալու կամ վորեւ մի յերինջ հաճույքի համար նրան
առաջ եր դնում ու քշում, հետո կանգնում ու հողը
քանդում պողերով: Այդ պատճառով Ծովանը միշտ
նախրի վերջումն եր դնում: Ամբողջ նախրի մեջ կար
մեկը միայն, վորին Ծովանը համակրում եր սրտով—
դա մի պառավ կով եր—ծանրաշարժ ու հանդարտա-
բարո ընավորութեան տեր, վոր յերբեք չէր մասնակցի
ջահելների չարութեան: Նա Ծովանին իր հովանավո-

րութեան տակ առավ. յերբ մեկը մոտենում եր Ծովա-
նին խփելու՝ նա բարկացած վրա դնում և սաստում
համարձակին: Այս բոլորից վողի առած Ծովանը մի
որ ճաշվա շողին մոտեցավ պառավ Զեյրանին (այս-
պես եր պառավ կովի անունը) և վիղը յերկարեց նրա
առաջ: Պառավ Զեյրանը հասկացավ նրա միտքը և լի-
զեց նրան: Այդ որվանից նրանք բարեկամացան և
այնուհետե անբաժան եյին:

Մի առժամանակ ամեն ինչ լավ եր գնում: Ծո-
վանին դուր չէր գալիս միայն մի բան, վոր Մոսոն
հանդում կթում եր իրեն: Դուր չէր գալիս այն պատ-
ճառով, վոր յերեկո ու առավոտ տանը կթում եյին
քիչ եր—ճաշին ել դա յեր կթում: Գլխարկի յերեսը
փոս գցելով՝ կթում եր նրա մեջ, խմում և գլխարկը
չորացնում արևի տակ: Տանտիրուհին սակայն հասկա-
նում եր ամեն բան, ու ամեն յերեկո կթելիս ասում
էր. «Ես կովը կաթը քաղել ա, ինչ ա. առավոտը ա-
լելի շատ ե տալի, քանց իրիկունը: Զարմանք բան
ա», դարձանում եր նա:

Մի որ ել, յերբ նա խոսում եր այսպես, տերը
կանչեց Մոսոյին.—Ա՛յ գլաղա...

— Համմե, լավեց Մոսոյի ձայնը գոմից, և, քիչ
հետո, Մոսոն յեկավ ու կանգնեց տիրոջ առաջ:

— Ես կովին ի՞նչ ե պատահել:

— Ինչ պըտի պատահի վոր...

— Լավ արածում ա:

— Խի չի...

— Բա ինչո՞ւ կաթ չի տալիս:

Մոսոն ուսերը վեր քաշեց.—Յես ի՞նչ գիտեմ:

Տերը մատը թափ տվեց նրա վրա.

— Հը՞ր, քնթիցդ կհանեմ՝ մին ել կթել ես: Հաս-
նանք՞մ ես: Ել չլեմ—չիմանամ...

Այդ խոսքերը ծովանին շատ դուր չեկան. ուրեմն Մոսոն ել չի կթի իրեն, մտածում էր նա: Բայց հաղիվ տերն ու կինը տուն մտան, Մոսոն մոտեցավ իրեն՝ Ծովանին և «Քու տիրոջ են» ասավ ու քացով խփեց փորին, հետո ճիպոտով՝ վոտներին ու մեջքին:

— Կաթն ու մածուկը լավում են մենակ, ինձ ցամաք հաց են տալիս...

Ծովանը տեսնում էր այդ, տեսնում էր, վոր Մոսոն խկապես ամեն որ միայն հաց է ուտում, բայց թե ինչու դրա համար իրեն էր ծեծում—չէր հասկանում...

Այնուամենայնիվ այդ որվանից Մոսոն ել չէկեց իրեն, բայց ամեն որ հայհոյում էր, քար էր շարժում յետ տալու կամ քշելու ժամանակ, և Ծովանը դարձյալ չէր հասկանում, թե ինչու նա այդպես է վարվում իր հետ: Յեւ ատհասարակ այս նոր տիրոջ տանը անհասկանալի բաներ շատ կային:—Որինակ, տիրոջ կինը միշտ հարու յեր տալիս իրա յերեխաներին, և յերեխաները բարձր, յերկալ բղավում էին մորը կորցրած հորթերի պես... Իսկ յեթե այդ ժամանակ վրա յեր հասնում տերը—նա յեւ էր հարու տալիս նրանց... Ծովանը, վոր հորթի մեռնելուց հետո ատում էր յերեխաներին, չէր սիրում, վոր նրանք բղավում էին կամ, յերկար բղավելուց հետո, գալիս էին գոմի մըսուրում քնում: Նրանց ներկայութունը միշտ անհանգստացնում էր Ծովանին: Բայց ավելի անհանգստանում էր, յերբ յերեկոյան քնելու ժամանակ, ճրագով գալիս էին յերեխաներին գտնում և նորից հարու տալով՝ բղավեցնում: Գոմը լցվում էր աղմուկով... Յերբեմն ել տանտիկինն էր գալիս գոմում նստում ու աչքերը տրորելով՝ ձայներ հանում: Չիշտ է, նա յերեխաների պես չէր բղավում, բայց մի այնպիսի ձայն

էր հանում, վորից Ծովանը քնել չէր կարողանում: Այդպես շարունակվում էր յերկար, մինչև վոր տերը ճրագով գալիս էր նրան անհելու: Կինը չէր ուղում գնալ. «Գնա, ատում էր, գալիս չեմ»:

— Քեզ ատում եմ՝ վեր կաց:

Կինը վեր չէր կենում: «Տես, ելի կջարդեմ» ասում էր տերը ձեռները շարժելով: Այդ ժամանակ կինը վեր էր կենում և յերկուսը միասին դուրս էին գնում:

Չնայած այս բոլորին, Ծովանն իրեն լավ էր ըզգում: Նոր տերերն այնուամենայնիվ առաջվա տերերի պես չէին ծեծում, սոված չէին պահում: Ընդհակառակը—լավ նայում էին, կերակրում և ուրախանում, յերբ ինքը հանդից գալիս էր տուն: Իսկ յերեխաները միշտ առաջը վաղելով՝ կանչում էին.—Աբի, Ծաղիկ ջան, արի...

Այսպես անցավ մի տարի, Ծովանը նոր տիրոջ տանը մի հորթ ծնեց, մեծացրեց, վորից հետո նրան մի դժբախտութուն պատահեց:

Գարնան պայծառ որ էր: Նախիրն արածում էր դաշտի մեջ ցրված: Յերկու տավարած մեկնվել էին խոտերի վրա և ծույլ-ծույլ զրուցում էին. մեկը մեջքին պտուկած նայում էր կապույտ, խոր յերկնքին, մյուսը փորի վրա ընկած՝ վոտները խաղացնում էր ոգի մեջ: Դուրեկան որ էր: Յերկնքները խոզմադում էին հաճույքից: Մի քանիսը նրանցից թփերի արանքը մոտած՝ քաղում էին նրանց միջի խոտերը, իսկ համալիր կովերն իրանց կրծքը չվնասելու համար, փշոտ թփերից հեռու, արածում էին բաց տեղերում: Ծովանը արածում էր պուռավ Զեյրանի կողքին և յերբեմն-յերբեմն պոչը գավակին ու կողերին խփելով

բարձրացնում եր ծանր գլուխը և իր խոր, վճիտ աչքերով նայում հեռու-հեռու — մշուշապատ հորիզոններին, ապա՝ աչքերը փակելով՝ դունչը թեթևակի բարձրացնում եր դեպի արևը, կարծես նրան իր սրտի գոհունակութունը հայտնելու ջերմության և առատ կանաչի համար։ Հետո, մի քանի րոպե անց, նորից շարունակում եր արոտը նախկին յեռանդով։

Արածելով՝ նախիրն աննկատելի մոտենում եր գետակին, վոր խշխշում եր մի քանի քայլի վրա։ Ջրի այնը լսելով՝ կովերն ընդհատեցին արոտը և շտապեցին ջուր խմելու։ Մի քանի րոպեից ամբողջ նախիրն արդեն գետակի մոտ եր։

Ջուր խմելուց հետո, գետի այն կողմը կանաչ նկատելով՝ կովերն անցան մյուս ափը։ Առատ, անարատ կանաչ եր։ Ծովանը հոտից զգաց, վոր տավարի վոտ չի դիպել։ Ուրախացած վրա պրծան և սկսեցին արածել աշխույժով։

Մի քանի րոպե անց՝ մեկ ել հանկարծ մոտիկ աղմուկ բարձրացավ։ Կովերը խշխեցին։ Յերևացին մի խումբ անծանոթ տղաներ շներն յետևից։ Ծովանին թվաց, վոր նրանք վազում են թռչունների յետևից, բայց զարմանքով նկատեց, վոր մոտենում են իրենց։ Գալիս էին աղմուկով ու փայտեր շարժելով։ Յերբ մոտեցան՝ շները հաչոցով առաջ անցան։ Յերինջները խրանեցին ու փախա առան, մի տարեկան մողինները մոտեցան մայրերին, խել մայրերը գլուխները դիք բռնած՝ կանգ առան... Աղմուկի վրա վազեցին և կանաչների վրա պառկած տավարածները ու մոտեցան անծանոթներին։ Ծովանը նայում եր թե ինչ և լինելու։

Անծանոթներն ուղում էին իրենց քշել — տանել, բայց տավարածները չէին թողնում։

— Ասոված վկա՝ նոր են ընկել, ասում էին նրանք — մենք տեսել չէինք...

Բայց անծանոթները չէին ուղում լսել և դարձյալ ուղում էին իրենց քշել։ Տավարածները դարձյալ չթողին։ Այսպես մի քանի ագամ նրանք փորձեցին քշել իրենց, տավարածները չթողին։ Հետո սկսեցին բոլորը միասին բարձր խոսել, գոռալ, ձեռք շարժել իրար վրա, ապա հետզհետե մոտենալով սկսեցին խփել միմյանց փայտերով, քարերով։ Խփում էին, ճչում ու բղավում։ Մոտոն նույնպես կովում եր։ Ծովանն ավելի հետևում եր նրան, քան մյուսներին. նա ել բղավում եր և ձեռի մահակը վրա բերում սրան-նրան։ Մի առժամանակ նրա դրուժյունը լավ եր. կանգնած կովում եր, բայց քիչ հետո քարերով փախցրին նրան... Բոլոր ժամանակ Ծովանը — նրա հետ և ամբողջ նախիրը — խլշած հետևում եր այդ կովին և զարմանում, թե ինչու են կովում դրանք։ Տավարածների խոսքերից Ծովանը հասկացավ, վոր իրենք անցել են մյուս գյուղի սահմանը և կերել նրանց խոտը։ Դա առաջին անգամն եր պատահում Ծովանին։ Դեռ նախկին տիրոջ մոտ նրան թվում եր թե աշխարհը վերջանում և անտառի գլխին և այդ աշխարհում մենակ իրենց գյուղն և բայց հետո տեսավ ուրիշ գյուղեր, բայց թե ինչ բան իր սահմանը — չեր լսել։ Հետո նրան զարմացնում եր այն, վոր մարդիկ կովում էին խոտի համար։ Չէ վոր խոտը բսնում և իրենց կովերի համար, իրենք ել կերել են... Ել ինչ կարիք կա կովելու... Չարմանալի են այս մարդիկ, մտածում եր նա — միշտ կովում են... Կովում են իրենց տեղն ել, մեր տեղն ել. կովում են և մեղ հետ և իրար հետ... Արածում ես՝ քարով տալիս են, անցնում ես ճամփով՝ քարով տալիս են... Ե՛հ, մարդկանց դժվար և հասկանալ...

Մտածում եր Ծովանը և նայում կռվող տղաներին: Իրար կպած՝ միմյանց հարու եյին տալիս նրանք և բղավում, գոռում... Կռվեցին այնքան, մինչև վոր տավարածները թողին փախան, իսկ անծանոթ տղաները քշեցին նախիրը դեպի մոտիկ գյուղը:

Անծանոթ տղաները և՛ քշում եյին, և՛ ծեծում: Ծովանը, վոր բոլորից յետ եր, յերկու անգամ իր մեջքին զգաց փայտի հարվածներ: Հետո մի հարված ել իջավ կողքին, այնտեղ, ուր մի անգամ հին տերերի մոտ խփել եյին թռկով: Այդ հարվածից նրա աչքերը մթնեցին—այնքան սաստիկ եր ցավը... Այդ պատճառով ել չիմացավ, չզգաց թե ինչպես անցավ յերկար ճանապարհը ու մեկ ել իրեն տեսավ մի գոմում իրենց նախրի հետ: Գոմը նեղ եր, նստելու տեղ չկար, բոլորը կանգնել եյին կողք-կողքի: Այդ քիչ եր—մի հիմար կով ել շուտ-շուտ հարու եր տալիս սրան-նրան: Բոլորը՝ թե կովերը, թե յերկնջները անքանքում եյին, Ամենից վատ սակայն ցավում եր իր կողը: Ո՛, ինչպես եր ցավում. քիչ եր մնում պոկ գա. ցավում եր ճիշտ այնպես, ինչպես մի անգամ շունը բռնեց իր վրա: Կածես շունը կծում եր ելի...

Յերկու՝ որ նրանք մնացին գոմում, և յերկու՝ որ շարունակ Ծովանի կողը ցավում եր: Յերկու՝ որ շարունակ մարդիկ եյին գալիս ու գոմի դռանը հավաքվում, խոսում. թվում եր պիտի բաց անես, բայց թողնում եյին, գնում: Մի յերկու անգամ ել Ծովանը լսեց տիրոջ ձայնը, բայց նա ներս չմտավ: Նա յեկել եր իրեն տանելու և ասում եր, վոր հորթը սոված ե: Նրա հետ յեկել եյին մյուս կովերի տերերը, նրանք ել խնդրում եյին իրենց կովերը, բայց անծանոթները չեյին տալիս.—մեր արտերը կերել են, ասում եյին, — փասը ավեր, տարեք...

Թե տիրոջ խոսքերը հորթի մասին, թե «տուն անողներին» պատասխանը՝ արտերը ուտելու մասին— զարմացրին Ծովանին: Վոչ տիրոջ ասածն եր ճիշտ, վոչ «տուն անողներին»: Վոչ ինքը հորթ ուներ տանը և վոչ ել նախիրն եր արտ արածել. նա քանի երբորդ անգամն եր տեսնում եր, վոր մարդիկ ավելի չեղածի մասին են խոսում, քան յեղածի: Յեկ զարմանում եր:

Այդ յերկու որվա մեջ Ծովանի կուրծը ուռել եր անկիթ մնալուց և, կուրծը մի կողմից, կողի ցավը մյուս կողմից սաստիկ անհանգստացնում եյին նրան: Վերջապես, յերբ յերկրորդ որվա յերեկոյան մյուս կովերի հետ նրան ել բաց թողին—Ծովանն իրեն շատ վատ եր զգում: Մի կերպ հասավ տուն և նույն գիշերը մեռած հորթ ծնեց:

— Ել ինչիս ևս պետք,—ասավ տերը առավոտը գոմը մանելով, մեռած հորթը տեսնելուց հետո.—Թե, և թեքց Ծովանի յերեսին:

Ծովանը գլուխը կախ արավ: Նա չեր հասկանում տերն ինչու համար և հանդիմանում իրեն:

Խոսելով, թքոտելով տերը դուրս գնաց հորից և քիչ հետո կրկին յեկավ, նրա հետ տանտիկինը, յերեսաները, Մոսոն, հարեաններ և, ինչպես հոր յեկած ուրը, շրջապատեցին իրեն, մեռած հորթին և սկսեցին խոսել ու ծնկներին խփել:

—Սրանից հետո սա ել ինչի՞ ե պետք,—ասում եր մեկը:

— Հե՛, ուտող բերան և մնալու միայն,—ասում եր տերը:

Ու յերկար խոսում եյին, և Ծովանն զգում եր, վոր այդ խոսակցությունը վերաբերում և իրեն, ու նա իր ցավերը մոռացած՝ յերկյուղով մտածում եր, թե յե-

րեի տերն այլևս չի ուզում իրեն պահել այս դեպքից հետո: «Բայց ինչո՞ւ, ինքն ինչո՞վ ե մեղավոր» մտածում եր նա և իր տխուր, թախծոտ աչքերով նայում շուրջը հավաքված մարդկանց:

Մի քանի տարվա փորձառութունն ու դիտողութունը Ծովանին բերել էին այն յեղբակացության, վեր մարդկանց համար սիրելի բանը միշտն այն ե, ինչ-վոր ստանում են ու ուտում, և սիրում են միայն նրան, ով վոր մի բան տալիս և իրենց: Յեթե կաթ ևս տալիս, սիրելիս ևս, յեթե շատ ևս տալիս՝ ավելի սիրելի յիս: Իսկ յեթե կաթ չունես, ցամքել յիս—վայ քեզ...

Ո՛ր, ախուր և մարդկանց աշխարհը, մտածում եր Ծովանը և նորից նայում շուրջը հավաքված մարդկանց:

IV

Ծովանի նախազգացումն իրեն չեր խաբում: Հորթատելուց հետո տիրոջ վերաբերմունքը միանգամայն փոխվեց դեպի ինքը: Առաջվա պես նա այլևս ձեռները չէր քսում իր մեջքին, գլուխը չէր քորում, յերեկոները խոտ չէր դնում առաջը... Իսկ մի քանի որ հետո սկսեց մարդիկ բերել և իրեն՝ Ծովանին ցույց տալ նրանց: Մարդիկ շոշափում էին իր մսերը, փորը, կուրծքը, քաշում էին պտուղները փորձելու համար՝ կաթը գուրս և գալիս, թե վո՞չ: Մի որ ել, հանկարծ, տերը ծախեց նրան, և Ծովանը, կարճ ժամանակում, ձեռքից-ձեռք անցավ: Սկզբում նրան դնեց մի ծեր գյուղացի, վորի հարսը, կթելուց հետո կաթը մեկ-մեկ քաշում եր գլխին: Մի որ ել խմում եր այդպես՝ գուռը ճռաց, վախից կովկիթն ընկավ նրա ձեռքից և կաթն ամբողջ թափվեց դետին: Յերը ներս մանող տեղը հարցրեց պատճառը, հարսը պատասխանեց, «Եթեցի,

վերջը քացով տվեց»: Այդ խոսքերի վրա տեղը բարկացավ և Ծովանին ծեծեց, թե ինչո՞ւ կաթը թափել եր: Յե այստեղ նրան յերկար չը պահեցին: Չպահեցին նրա համար, վորովհետև նրանք Ծովանին գնել էին այն հաշվով, վոր նա ձմեռը հորթ պետք և բերեր (այդպես եր հավատացրել նախկին տերը). բայց յերբ համոզվեցին, վոր իրենք խաբված են՝ Ծովանը հորթ չի բերելու, նրան տվին մի տերտերի և հավատացրին, վոր դարնանը—Ջատկին պիտի ծնի: Տերտերի մոտ Ծովանն իրեն շատ լավ եր գտնում. խոտը, դարմանը միշտ առատ եր, տերտերն ինքը ձեռի մեջ ազ եր տալիս նրան, շուրջում եր, բորում, մի խոսքով շատ սիրում եր Ծովանին: Յե Ծովանը գո՞հ եր: Մի անգամ նույնիսկ, յերբ ինքը հիվանդացավ—նա իր գլխին գիր կարդաց: Կարդացածից Ծովանը թեև վոչինչ չէր ըմբռնում, բայց գտնում եր, վոր իր համար լավ բան և անում... Սակայն այստեղ ել նա յերկար չմնաց: Ծուռով, յերբ տերտերն ել նախկին տիրոջ պես համոզվեց, վոր կովը չի ծնելու—ծախեց չարվադարի: Յե Ծովանն ընկավ մի նախրի մեջ, վոր դուռի տավարից մեծ եր և վորի մեջ յեղներն ավելի շատ էին, քան կովերը, իսկ կովերը—բոլորն ել չկթվող, անհորթ կովեր էին: Հետո կային շատ մողեսներ ու արջառներ... Բոլորն ել տխուր, տխուր էին. բոլորն ել խորթ էին գտնում իրենց և չէին մոտենում միմյանց՝ խաղալու կամ լիզ տալու... Տխուր եր... Մի քանի հասակավոր տավարած գիշեր, ցերեկ արածեցնում էին իրենց սարերում, մի որ ել դրանք նախիրն առաջ արին ու քշեցին չոր փոշոտ և ուղիղ, յերկար ճանապարհով, վոր ձգվում, գնում եր դաշտերի անտառների, միջով: Յե ամբողջ ճանապարհը փոշի, փոշի եր... Ըարձրացած փոշին նստում եր բոլորի գլխին,

մեջքին, մտնում էր աչքերն ու քթածակները: Ուր
էլին գնում, ռւր էլին քշում իրենց Ծովանը Հեր իմա-
նում: Բայց վորովհետեւ նա գնում էր բոլորի վերջում
մի որ, վերջապէս, լսեց, վոր իրենց տանում են քա-
ղաք... Ի՞նչ բան էր քաղաքը—Ծովանը դարձյալ Հեր
հասկանում: արդոք դա հանդ էր, սա՛ր, մի նոր գլուխ
թե՞ գոմեր—չգիտեի... Ու գնում, գնում էլին անվերջ:
Յերեկը գնում էլին, գիշերը հանգստանում քաց յեր-
կնքի տակ... Աշուն էր. արտերը հնձած, դաշտերը
ամալի, ճանապարհը յերկա՛ր ու փոշոտ... վո՛չ կանաչ
կար, վո՛չ լավ ջուր, և տավարածները բոլոր ժա-
մանակ քշում, քշում էլին իրենց՝ «Հո՛յ, հե՛յ, հո-հո-
հո-հո»... Ու հոգնածությունից գլուխները կախ գցած,
իրար հընդելով, իրար դիպչելով, միմյանց առաջնելով՝
քայլում էլին նրանք փոշոտ, ուղիղ ճանապարհով,
վոր Հեր վերջանում... Յերեք որ ու գիշեր ճանապարհ
կտրելուց հետո, վերջապէս հոսան նրանք ծառերով
շրջապատված ճերմակ տներէ: Նրանց արին մի ինչ-
վոր տեղ, վոր ամեն կողմից փակված էր փայտերով:
Տավարի հոտ էր գալիս. յերևում էր, վոր մի քանի որ
առաջ ադետեղ տավար է յեղել: Հազիվ նրանք ուղում
էլին հանգստանալ, մեկ էլ տեսան հանկարծ, վոր մի
ինչ-վոր սե, սե, վիթխարի կենդանի ֆշշոցով յեկաւ
վերեից և մոնչալով կանգնեց տների առաջ: Բոլոր
կովերը յեգները խօտնած՝ ուղեցին փախչել, փայտե-
րը չթողին: Քիչ հետո յերևաց նրա նման մի ուրիշը,
վոր գաղազած վազում էր դեպի առաջ, իրա հետ քաշ
տալով բազմաթիւ տներ, վորոնց, լուսամուտներից
նայում էլին մարդիկ, կանայք, յերկնաներ... Դրա՛
նից հետո յեկաւ մի ուրիշը, և էլի, էլի...

Ծովանը վախեցած, զարմացած նայում էր զբանց
աւանջները խլշած.— սա ի՞նչ բաներ են, ինչո՞ւ համար՝

են, և իրենց ինչո՞ւ յեն բերել այստեղ,—մտածում եր
հա և, ինչպես շատ բան մարդկանց արարքից, այդ և
հասկանալ չէր կարողանում:

Այդ բանը հասկացա՞վ հա հուշն որը յերեկոյան, յիրը իրենց բոլորին քշեցին աների մեջ և փակեցին: Ծովանը վախից դողում էր: Մտածելու շատ բան կար, բայց լուսամուտին նայելով՝ սպասում էր թե ի՞նչ են անելու իրենց, վորովհետև բազմաթիվ անձանոթ թշնամիներ, մարդիկ աների մոտ կանգնած խոսում էին, աղմկում, շրխկացնում ու թրխկացնում էին ինչ-վոր բաներ, վոր կարծես ուզում էին շուտ տալ բոլորին: Բայց քիչ հետո իրենց առնը շարժեց հանկարծ, կովերի և յեզների մեծ մասը ընկան կողքի, ուզեցին վեր կենալ—հորից ընկան, դարձյալ լավեց ուժեղ, վայրենի մի սոււոց և իրենց դոմը շարժեց շխկշխկալով:

Նխկշխկալով:
Ու զնում հյին այսպես շխշխկոցով, թրխկոցով ու
գոգալով: Գնում հյին յերկամր-յերկար... Տեղ-տեղ
կապնում հյին, լուսամուտներից մեկ ճրագի լույս եր
ներս ընկնում, մեկ ցերեկվա լույս: Տեղ-տեղ խոտ
հյին բերում իրենց և նորից շրխկոցով քշում առաջ:
Վերջապես հասան այնտեղ, վոր քաղաք եր կոչ-
վում:

Ո՛ր, ինչ բան եր դա, այդ քաղաքը. թե մարդիկ,
թե տները, թե սալերը—բոլորն ուրիշ տեսակ էլին,
բոլորն էլ դարմանալի: Ծովանին դարմացնում եր
մարդկանց առատությունն ու պարագությունը, տնե-
րի մեծությունը, վորոնց մեջ վոչ մի գոմ չէր յերե-
վում, լա՛յն փողոցները, վորոնց յեղերքին վոչ կանաչ
կար, վոչ ցանկապատ, վոչ առու... Ջարմանալի յեր
Զիպյին և շներ, խոտի դեղեր, մանավանդ դեղեր,
դեղեր... Չե, այդ քաղաք սալածը մի բանի նման չի:

Նախիրը քաղաքի միջով տարան քաղաքի ծայրը և արին մի մեծ բակ։ Այդտեղից էլ տավարի հոտ էր տալիս, ինչպես ճերմակ աների մոտ յեղած բակից։

Գիշերը հանգստացան այդտեղ, իսկ առավոտը ոտար մարդիկ յեկան նայեցին իրենց, համբեցին։ «Քանի՞ հատ» հարցրեց մեկը։ «Չորս հարյուր» պատասխանեց մյուսը և գնացին։ Հետևյալ ուրը նորից նոր մարդիկ յեկան։ Յեւ աշպես՝ ուր մի քանի անգամ մարդիկ էլին գալիս, նրանց նայում, խոտ տալիս և տանում մոտիկ գետը ջրելու։ Իսկ ամեն առավոտ գալիս էր քիչ խոտով մի մարդ, վորին բժիշկ էլին ասում, և մի յերկու ուրիշ մարդու հետ, վոր լսում էլին նրան, մի քանի կով, յերկնջ, յեղ ջրելու ու տանում։ Այդ մարդը, վորին բժիշկ էլին ասում, ձեռք էր տալիս այս ու այն կովին, յեղին, յերկնջին, մեկ-մեկ նայում էր նրանց բերանները, և համ վոր ձեռք էր տալիս՝ նրան տանում էլին կամ նույն ուրը կամ հետևյալ ուրը։

Այդպես տարան շատերին։ Այդպես մի ուր էլ տարան Ծովանի մտերիմ ընկերուհուն, վորից նա չէր հեռացել ամբողջ ճանապարհին։ Յերբ նրան տանում էլին—նա յետ դարձավ, նայեց Ծովանին և տխուր բառաջեց. Բան... Ծովանի սիրտը մղկտաց։ Նա պատասխանեց նույն բառաջով, և նրա աչքերը լցվեցին արցունքներով։ Ո՛ւր տարան արդյոք ընկերուհուն, ինչո՞ւ տարան... Ո՛ւր են տանում արդյոք այդ յեղներին, կովերին ու յերկնջներին. ո՞ւր են տանում այսպես ամեն ուր, և ինչո՞ւ տարածը յետ չեն բերում,—մի ուր էր անում Ծովանը միևնույն տեղը կանգնած, նայելով դարպասին, վորի յետևը ծածկվեց ընկերուհին։ Միտք էր անում տխուր, միտք էր անում տառապանք և, ինչպես մեծ մասը մարդկանց խորհրդա-

վոր արարքներին, այդ էլ չէր հասկանում։ Նրա տխուր թշուռն ավելացավ մանավանդ գիշերը, յերբ մնաց անընկեր, մենակ... Ու չկարողացավ քնել. բոլոր ժամանակ մտածում էր՝ թե իրեն հըր են տանելու, արդյոք ինչ անհայտ ու խորհրդավոր տեղ... Մյուս կովերը յեղնորը քնել էլին հանգիստ, բայց Ծովանը յերկար չէր կարողանում քնել. գլուխը դնում էր փորին, մի վորբը մնում, նորից վերցնում և դիք ննջում։

Լուսադիմին միայն նրա քունը տարավ և նա իրեն տեսավ մի մեծ, ընդարձակ, կանաչավետ դաշտում։ Պայծառ ուր է. կանաչը փայլում և արևի տակ, մոտիկ ձորակում շառաչում և ջուրը, հեռվում մեծ ճանապարհով շարան-շարան սայլեր են անցնում, իսկ ավելի հեռվում մշուշ է, մութ, և սարերը հարվում են կապույտ մութի մեջ։ Յեւ դաշտում այնպես լավ է. մողինները խաղում են իրարու հետ, կովերը կանգնած՝ հանդարտ արո՞ճ են անում պոչները մեղքներին զցած։ Ու իր մայրը, ինչպես միշտ, սպիտակ կուրծք փորի տակ կախած, տաք արևի տակ լիզ և տալիս իրեն՝ Ծովանին... Մայրը լիզում է, իսկ ինքը վիզը հետդ-հետե յերկարում և նրա առաջ ու աչքերը փակում հաճույքից...

Մեկ էլ ճանկարծ նա սաստիկ ցավ զգաց կողքին. նա աչքերը բացեց և իր առջև տեսավ այն մարդուն, վորին բժիշկ էլին ասում։ Նրա մոտ կանգնած էլին և այն յերկու մարդը, վոր ամեն ուր գալիս էլին նրա հետ։

«Յեկել ևն ինձ տանելու» մտածեց Ծովանը և տնքալով, ակամա յեկավ տեղից։

Բժիշկը մոտեցավ և ձեռ ավեց Ծովանի փորին։ Ծովանը գգգո՞՛ վոտը վերցրեց և մի քայլ արավ։

— Կանգնիր, կանգնիր, հիմար,—ասավ բժիշկը և նորից նայեց նրան։

Ծովանը անշարժ կանգնեց և սպասեց թե ինչ են անելու:

Բխշկը յերկար նայելուց ու շոշափելուց հետո, վերջապես, գլուխը բարձրացրեց:

— Սա հորթ ունի:

— Հորթ ունի, դարձացան մյուս յերկուսը և ուշադիր նայեցին Ծովանին:

Հետո, նրանք ել բխշկի նման մոտեցան և շոշափեցին իր աջ փորը: Նրանցից մեկը, վորին կառավարչի ոգնական էին ասում, հարցրեց բխշկին.

— Հորթը մեծ է, փոքր:

— Յերեք-չորս ամսական, պատասխանեց բխշկը:

— Ուրեմն հինգ ամիս հետո պիտի ծնի, խոսեց նորից կառավարչի ոգնականը:

— Բնական է,—պատասխանեց բխշկը:

— Կոմս ինչպես է. լավ է...

— Այո, ասավ բխշկը.—այս տեսակ կովերը շատ կաթնատու են լինում...բացի դրանից—Չահել է:

Ու խոսելով յերեքը միասին հեռացան:

Ծովանը յերկուշուր նայեց նրանց յետևից. արդյոք ինչ են անելու իրեն, ուր են տանելու... Սառկայն, քիչ հետո, բոլոր նրանց, վորոնց բխշկը ձեռքեր տվել տարան, իրեն Ծովանին թողին: Այս հանգամանքը դարձացրեց Ծովանին. ուրեմն կարող է պատահել, վոր բխշկի նայելուց հետո չտանեն... Այ դարձմանալի բան...

Այդ որդի վոչ-վոր չեղավ նրա յետևից, բայց հետևյալ որդի ջոկեցին նրան տավարից, պողերը թող կապեցին և մեն-մենակ դուրս տարան բակից: Յեղ այդ տեղ մի ձեռ մարդ առաջ արավ նրան ու քշեց:

Ու քշեց մի որ, յերկու որ... քշում էր նա ելի

ինչ-վոր մեծ, յերկար ճանապարհով. քշում էր հանդարտ, տեղ-տեղ հանգստանալով, տեղ-տեղ իրան—Ծովանի հետ խոսելով... Յերկու որում նրանք անցան շատ գյուղեր, իսկ յերրորդ որը մտան մի դաշտ, ուր ամեն ինչ ծանոթ էր թվում Ծովանին. նեղ դաշտ, վոր ընկած էր յերկու սարի արանքում, անտառը, վոր սարն ի վեր բարձրանում էր գետի յերկինք, գետը, վոր հոսում էր ճանապարհի յերկարությամբ—բոլորը, բոլորը կարծես ծանոթ էին: Ճանապարհի յեղերքին արածում էր կովերի մի մեծ խումբ... դրանք ել կարծես ծանոթ էին: Ծովանն նայեց կովերին, մղդաց և հանկարծ բառաչեց բարձր ու զիլ ձայնով—Բա՛ն...Կոհանկարծ քանիսը գլուխները բարձրացրին և նրան վերից մի քանիսը գլուխները բարձրացրին և նրան նայեցին, ապա նրանցից մեկը Ծովանին պատասխանեց նույն բարձր ու զիլ բառաչով: Ծովանը պոչը թափ տալով՝ քայլերն արագացրեց գետի կովերը դնալու, բայց ձերուհին չթողեց.—Ուր ես գնում, հիմար, ուր... ասաց ու քարով խփեց և առաջ քշեց:

Նրանք շար ունակեցին ճանապարհը և շուտով մտան գյուղը: Դա էլ ծանոթ էր թվում Ծովանին. ճանփան, աները, ծառերը—բոլորը ծանոթ էին կարծես:

Ճանապարհի յերկու կողմը մարդիկ հավաքված խոսում էին, յերեսաները վեղ էին խաղում: Յերբ Ծովանը զգուշ Քայլերով մոտեցավ նրանց, հանկարծ լսեց ի՞նչ անունը, ու փափախով մի մարդ առաջը կտրեց.

— Արն, ես մեր կոմս է, մեր Ծովանը...

Ծերուհին ինչ-վոր բան ասավ և ուղեց քշել, ամեն կողմից մարդիկ թափվեցին և չթողին քշի: Ու խմբով առաջ արին իրեն ու տարան.

— Ծովանը յեկավ, Ծովանը յեկավ,—կանչում էին յերեսաները առաջ վազելով:

Մի քանի բողոքից Ծովանն արդեն իր նախկին տերերի հին դամի դռանն եր: Նրան շրջապատել էին ծանոթ դեմքեր—մեծ տերը, վոր կանգնեցրեց իրեն ճամփին, նրա կինը, յերեխաները, հարեանները... Քիչ հետո յեկավ նախկին փոքր, տերը, նրա կինը: Բոլորն ել նայում էին զարմացած և ուրախ-ուրախ խոսում իրար հետ, իսկ փոքր տերը և նրա կինը նայում էին պատի մյուս կողմից նայում էին և մյուսների հետ չէին խոսում...

— Ծովանն ելի, ասավ փոքր տերը կնոջը:

— Դրուստ վոր, խոսեց կինը պատի գլխից ձեռը կովին մեկնելով.— Ծովան, Ծովան, Ծովան...

Կովը գլուխը բարձրացրեց, նայեց նրան և մղզաջ.

— Ըմմմ...

— Ձան:

— «Ձան»,— առաջ յեկավ մեծ յեղբոր կինը:— Ել ինչ է: Ձեզ համար են գտել. յեկեք, տեր դառեք... Վոնց ել «Ձան» և ասում:

— Դե, շատ մի խոսի,— վրա բերեց պատի գլխից փոքր յեղբորը.— Հենց մի տեր և դառել վոր...

— Ձե, տերը դժւ էս, շարունակեց մեծ յեղբոր կինը:

— Հիմա կերեա ձվ և, ասավ փոքր յեղբայրը և գնաց: Նրա հետ և կինը:

Մեծ յեղբայրը մի քանի անգամ ուղեց միջամտել խոսակցութեան, բայց ատամները սեղմեց իրար և լռեց:

Յեղբայրներն իրար հետ չէին խոսում: Հին վիճը նրանց մեջ տակավին շարունակվում եր: Կովի անհայտանալուց հետո նրանք մեղադրում էին իրար կովը թագուն ծախելու մեջ: Բայց վորովհետև վկաներ չկային, գործը միշտ հետաձգվում եր դատարանում, և

թե յեղբայրները և թե նրանց կանայք իրար հետ կովի-լու ժամանակ միմյանց անվանում էին «կովի գող»:

— Վայ կովի գող գլխիդ, ասում եր մեծը փոք-րին:

— Գողի ձենն և գալիս, պատասխանում եր փոքրը:

Իսկ այժմ, յերբ Ծովանը գտնվեց—փոքրը գան-գատվեց, վոր իր կովը, յերկու տարի առաջ կորած կովը գտնվել է, բայց մեծ յեղբայրն ուզում է անի-րավաբար սեփականել, ուստի խնդրում է արդարու-թյուն—կովը առնել յեղբորից և տալ իրեն: Իսկ ծե-րունին, կովը քաղաքից բերող ծերունին նույնպես, իրեն հերթին, գանգատ ավեց, վոր այդ կովը, իրենից խլված կովը՝ գնել է քաղաքի սպանդանոցում ծառա-յող իր վորդին, վոր կառավարչի ոգնական է այնտեղ, գնել է այն ժամանակ, յերբ ուզում էին մորթել:

Բայց նրան վոչ-վոք չեւ հավատում:

Այնուամենայնիվ գործին ընթացք տվին:

Յև Ծովանն այժմ յերեք տեր ուներ:

Փ Ո Ր Ձ Ա Ն Ք

Գյուղաքաղաքի հիվանդանոցի նախասենյակը լի է ամեն հասակի և ամեն տեսակի այցելուներով—կին, մարդ, աղջիկ, յերեխա... Նրանցից շատերը՝ տեղ չը լինելու պատճառով՝ կանգնած են. վոմանք անհամբեր հերթի յեն սպասում բժշկի ընդունարանի դռների առջև, վոմանք նստած են:

Քրտինքի, տրեխի և իոդոֆորմի հոտ և գալիս:

Նախասենյակի մի անկյունում, կարմիր նստաբանի վրա նստած են յերկու մարդ և խոսում են իրար հետ: Նրանցից մեկի, վոր ունի սև մազերով հաստ դեմք, խիտ հոնքեր և չինացու քիթ, աջ ձեռք կապած և կրծքին: Իսկ մյուսի, վորը ունի ալիսառն փոքրիկ միջուկ, հարաշարժ աչքեր և մեջքին արծաթե բարակ գոտի, գլուխը կապած և սպիտակ փաթաթանով:

— Յես դարմանում եմ, Պետրոս աղա,—ասում և չինացու քիթով, ձեռքը կապած մարդը իր հասակավոր հարեանին.—յերկու որ առաջ ես քեզ տեսա վողջ-առողջ, իսկ այսօր գլուխդ պատռած: Ի՞նչ և պատահել...

— Ել մի հարցնի, Ավետիս,—ասաց Պետրոս աղան գլխի փաթաթանը շոշափելով:

— Կոխվ և պատահել, ի՞նչ...

— Ի՞նչ կոխվ, ի՞նչ բան:

— Հապա ինչից եղավ եդ բանը:

— Մի փուչ բանից:

— Վճնց թե. վեր ես ընկել, թե խփել են:

— Ինչ վեր ընկնել, աղբեր. իմ պարոն ծառան և խփել. պարզերես կենա...

— Ծառան. ես Մինասը թե Դավիթը:

— Դավիթ ե, ինչ անասուն և,—նեղացած ասաց Պետրոս աղան և նորից շոշափեց գլխի փաթաթանը:

— Են վոր այգին պահում ե: Ինչո՞ւ խփեց ախր...

— Յերեկ իրիկուն գնացի այգի, փետը վերկալավ, ու տուր թե կտաս գլխիս մեջտեղը:

— Վճհ,—զարմացած բացականչեց Ավետիսը՝ կապած ձեռք շարժելով.—առանց դեռ ու գնել... լավ չեմ հասկանում...

— Ի հարկե չես հասկանա. քանի վոր բանը գրել խից չասես, թարս դուրս կը գա,—սկսեց Պետրոս աղան աչքի պոչով նայելով մյուս նստողներին:—Եդ Դավիթ ե, ինչ փուչ կենդանի ե, դու գիտես, վոր այգին պահում ե, և դրա համար ամսական հինգ մանեթ եմ տալի՝ հացն ել ինձանից. ամսական ամենաքիչը նա կուտի տասնուհինգ մանեթ, դեռ հացն և առանց պանիր չի ուտում: Հինգ մանեթն ել եդ տասնուհինգ մանեթի վրա՝ քսան մանեթ. իսկ քսան մանեթը քիչ մանեթի վրա՝ դրանով կարելի յե մի կով առնել: Հլա տրեխ-փող չի. դրանով կարելի յե մի կով առնել: Հլա տրեխ-նեղ ել եր ուզում չը տվի... Հա, աղբերս վոր դու յես, եդ լիբը լրբի վորդին իբր թե այգի յե պահում: Ամեն եդ գնում եմ տեսնում ծառերի խնձորները, տանձերը որ գնում եմ տեսնում եմ.

պակաս: Ասում եմ.

— Ա՛յ տղա, Դավիթ, ես ծառերի խնձորներն ուր եմ:

— Ես ինչ գիտեմ, աղա,—ասում ե:

— Վճնց թե,—ասում եմ,—բա վոր դու չը գի-

տես, ո՞վ գիտի:

Ձեն չի հանում:

Դեռ եղ Վոչինչ, վոր մեծ ծառերի խնձորներն եյին պակասում, ինձ համար ավելի վատ յեղավ, յերբ մի որ ել տեսա՝ Ռուսեթի մի թեթև ծառ կա, նրա խնձորներն ել պակասեցին: Եղ ծառը առել եմ Վարդանի տղից: Մի որ յեկավ, թե՛ «Պետրոս աղա, մի խորում խոտ տուր, խոտ չունեմ»: Ասի՝ «տար, համա քու այգու պատրուսներից մեկը կը տաս»: Մարդը խոստացավ ու տվեց: Ես տարի եղ ծառը բոլ բռնել եր: Ինքը կարճ, թեթև բան է, բայց լավ բռնել եր: Կարկուտը շատ մասը վեր արավ և քիչ մնաց. եղ քիչը համբարեցի, դուրս յեկավ հիսուն-հիսուներկու հատ: Ես քանի որը, վոր գնացի այգի, ասենք ամեն որ եմ գնում, համա ես վերջին անգամը վոր գնացի, տեսա եղ ծառի խնձորը պակաս. համբարեցի դուրս յեկավ 48 հատ: Կանչեցի եղ անիծած Դավթին:

— Արի եստեղ, ասում եմ:

Վաղե-վաղ յեկավ ու դիք դադանակի պես տառջիս անկվեց:

— Ինչ է, ասում է, աղա:

— Աղեն աչքդ հանի: Այ տղա, ասում եմ, ես ծառի խնձորները հւր եմ:

— Վրեն է, հւր եմ, ասում է, աղա:

— Վոնց թե վրեն եմ, ասում եմ, եստեղ հիսուն, հիսուն յերկու խնձոր կար, հիմի 48 հատ է, վո՞ր հանգամն եմ գնացել:

— Ես ինչ գիտեմ, աղա, ասում է:

Ասում է ու ծառին է մտիկ անում. մթամ թե նոր է տեսնում:

— Բա վոր դու չը գիտես, ել հիվ գիտի, ասում եմ, ել ինչի՞ այգի պահող ես, վոր չը գիտես:

— Չը գիտեմ, ասում է, աղա:

Ասում է ու ելի ծառին է մտիկ անում, ենպես վոր աչքերս չը տեսնի:

— Ամթ է, ասում եմ, այ տղա, հոգուդ մեղք մի անի, թե ուտում ես, ասա՝ ուտում եմ, հո յես բան չեմ ասի դրա համար:

— Չե, ասում է, աղա, ուտում չեմ:

— Վոր ուտում չես, ասում եմ, ապա հւր եմ գնում: Կամ գողանում եմ կամ ուտում ես, ուրիշ ել ի՞նչ կա. հո յերկինք չեն թռչում:

— Չե, — ասում է, աղա. վո՞չ ուտում եմ, վո՞չ գողանում եմ:

— Եղ վոնց կը լինի, ասում եմ. յերկուսից մինը՝ կամ ուտում ես, կամ գողանում եմ՝ դու չես տեսնում: Չե վոր չե:

— Վոչ ուտում եմ, ասում է, վո՞չ ել գողանում եմ:

— Թող եղպես լինի, ասի, և մտածում եմ՝ դրուստ վոր նա ուտիլ չի, բայց կը ծախի:

Մեկ ել մտածում եմ ինքս ինձ. շատ կարելի չե գողանում եմ, բայց ինքը քնում է ու չի տեսնում... Վերջապես, ասում եմ, պետք է իմանալ՝ իմ այգին գող է մտնում, թե չէ:

Եսպես մտածելով հասա տուն ու յեղածը պատմեցի սանամորդ: Նա ել ասավ, վոր ծառան ուտիլ չի, բայց շատ կարելի չե՝ գողանում եմ, ինքը քնած է լինում: Եղ ել վոր նա ասավ, մտածեցի՝ լավ մոթը լինելուց հետո մի թաղուն մտնեմ այգի, խնձոր քամեմ, տեսնեմ եղ անիծածը ինձ նկատում է, թե չէ. թե նկատի, եմ է հո՞ լավ և մտիկ տալի այգուն, թե չէ հո՞ այգիս անտեր է, գողերը թալանում եմ:

Մտածեցի ու արի:

Հիմի, քավոր Ավետիս, դու կասես թե՛ յես մի քանի խնձորի համար դաբդ եմ անում: Սկի ել չէ: Իմ դարդը խնձորները չեյին. թքած խնձորների վրա: Յես

ուղում էյի իմանալ իմ այգին գող ե մտնում, թե վոչ։
Հենց եղպետ, յերբ մուտքը լավ մթնեց, մի փետ
վեր կալա, դուրս յեկա տանից ու ճամփա ընկա դե-
պի այգի։

Մուտք, շատ մուտք գիշեր եր. ենպես մուտք վոր՝
աչք աչքի չի տեսնում։

Յերբ հասա այգուն, սիրտս արպպաց. մի տե-
սակ վատ բան զգացի։ Լավ կը լիներ հենց եղ ժամա-
նակ ել յետ դառնայի, ել ես բանը չեր պատահի, բայց
կարծես սատանան բոթեց թե՛ գնա, գնա, գնա...

Յես ել մտածեցի. քանի վոր յեկել եմ, մտնեմ
մի փորձեմ եղ անիծածին. տեսնեմ նկատում ե թե
չե. թե չը նկատի, վայն յեկել ե իրան տարեկ պոչը
կը կարեմ, թող ուր ուղում ե գնա։

Ենպես մտածելով՝ մոտեցա այգու պատին։ Մո-
տեցա ու լոք տվի նրա վրով, ու հենց լոք տվի թե
չե, յերկու քար, վատ էյին գրված, ինչ եր,— իրար հետ
ընկան պատից... Յես մտա այգի ու մնացի կանգնած։
Ասում եմ՝ տեսնեմ մարդու ձեն-ձուն, վոտի ձեն
լսվում ե, թե չե։

Հենց մտել ու մտածում էյի, մեկ ել տեսնեմ վո-
տի ձեն լսեց։ Մինը դեպի ինձ եր գալիս։ Ասի՝ ով
գիտի հենց գող ե։ Համա չե։ Յեկավ մթի մեջ մի քիչ
հեռու կանգնեց ու ձեն տվեց։

— Ո՞վ ե, ասում ե։

Ասոհն եղ լիբը լրբի վորդին եր. ձենից են բո-
պելին ճանաչեցի, համա ձեն չը հանեցի. ասում եմ՝
ով գիտի հենց ենպես հավարի յե գոռում, առանց բան
տեսնելու։

— Ո՞վ ես,— ձին տվեց նորից։

Յես ելի ձեն չեմ հանում։ Նա փնթիթաց, հայհո-
յեց, հեր ու մեր քաշեց ու նորից։

— Ո՞վ ես, ասում ե, դուրս արի։

Յես թարսվել, կողքիս եմ ընկել ու ձեն չեմ հա-
նում։ Ասում եմ՝ իրանից դուրս ե գոռում. քարերի
ձենը լսել ե դու համար։

— Դուրս ես գալի, թե չե,— մին ել գոռաց նա։

Ու հենց եղ գոռալը տեսա. մեկ ել ֆրրալով մի
հաստ փետ յեկավ ու արաքեց գլխիս։

— Վայ, դու անիծվես, ասի ու գլուխս բռնեցի։

Գյաղեն ձենիցս ճանաչեց ու մնաց սառած. ել
ձեն չը հանեց։ Բիչ հետո տեսնեմ՝ գլխիցս արուն ե
գալի։

— Վայ, ասի, յես քու... ես ինչ փորձանք բերի
վմ գլխին։

Գետգի լեզուն կապ ե ընկել. բան չի խոսում։
Վերջը կմկմաց։

— Աղա, ասում ե, յես ինչ գիտի դու յես...

— Աղեն աչքդ հանի,— ասում եմ,— լիբը լրբի
վորդի... Շատ ել քեզ ասել են այգուն մտիկ անես,
պետք ե ուրեմն փետը քաշես մարդ սպանես...

— Ի՞նչ ես ասում, զարմացավ Ավետիսը կապած
ձեռով իր չինական քիթը արորելով։

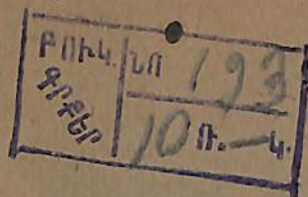
— Հապա, հառաչեց Պետրոս աղան գլխի կա-
պոցը ուղղելով.— եսենց փորձանք բերեց իմ գլխին են
լիբը լրբի վորդին...

— Պետրոս Միրզոյան,— կարգաց հիվանդների
ցուցակը սպիտակ շոր հաղած յերիասարդ ֆելդշերը
ե նայելով Պետրոս աղայի կողմը՝ ասաց.— ձեր հերթն ե

Պետրոս աղան գլխարկը վերցնելով՝ դրեց կռնա-
տակը ե մտավ բժշկի մոտ...

ՀԱՆԵՍԸ	5
ԱՆՀԱՅՏ ԹԵԼԵՐ	22
ՅԱՆԿԱՊԱՏ	32
ՏՆՈՐՀՆԵՔ	46
ԴԱՆՁ	53
ՃԱՇ	64
ԴԱՂՏՆԻՔ	72
ՍԱՏԱՆԱ	84
ՀԱՅՐ ՍԻՄՈՆԸ	105
ՏԵՐ-ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ	113
ԾՈՎԱՆԸ	121
ՓՈՐՁԱՆՔ	158

Ա. Գ.

Գիրք 1 ասր.

9462

2013

